ناسنامەی کوردستان

هاوڕێ قەندیل

ناسنامەی کوردستان

کورتەیەک لە ڕاستییەکان بۆ ڕاچڵەکاندنی ویژدانی مرۆڤایەتی و دیاریەك بۆ هەموو شۆڕشگێڕان و گیانبەختکەرانی ڕێگای ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان.

ناوی پەرتووک : ناسنامەی کوردستان

نووسەر : هاوڕێ قەندیل

ساڵی بڵاوکردنەوە و نۆژەنکردنەوە:

خەرمانانی ٢٧٢٥ی کوردی — بەرانبەر بە سپتامبری ٢٠٢٥ی زایینی

خاکەلێوەی ٢٧١٣ی کوردی — بەرانبەر بە مارچی ٢٠١٣ی زایینی

خەرمانانی ٢٧٠٣ی کوردی — بەرانبەر بە سپتامبری ٢٠٠٣ی زایینی

ناسنامەی کوردستان سەرەتا بە زاراوەی کوردی ناوەڕاست (سۆرانی) نوسراوە و پاشان لە لایەن نووسەرەوە بۆ سەر زاراوەی کوردی باکوور (کرمانجی) و زمانی ئینگلیزیش وەرگێڕدراوە.

ناوەرۆک

پێشەکی

پرسی گەلی کورد ساڵانێکە هەیە و زۆر بەرز و نزمی بە خۆییەوە بینیووە. داگیرکەران بە چەک هێرشیان کردۆتە سەر کوردستان و کوردیان ناچارکردووە بە چەک بەرەنگاری بکات. نەیاران چاویان بە بوونی کورد هەڵنەهاتووە و ویستویانە بە گوشار و کوشتن، بێ ناسنامەی کەن و لە ناوی بەرن. کورد لە ناو شەش داگیرکەری دڕندەدا دابەشکراوە و نەتەنیا کۆڵۆنیزەکراوە بەڵکو هەستی نەتەوەیشی سەرکوتکراوە و تا ڕادەکی زۆریش ئەم هەستە بنبڕکراوە. ئەگەرچی کورد لە مێژوودا هەردەم ئاشتیخوازبووە و تەنانەت باوەشی بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ داگیرکەرانی وڵاتەکەشی ئاوەڵابووە، بەڵام دوژمنان نکۆڵیان لە بوونی کورد کردووە و بە خەراپکار بەگەلانی ناوچە و جیهانیان ناساندووە.

هۆیەکی تری بێ ناسنامەیی کورد دەگەڕێتەوە سەرئەوەی کە کردەوەی تاکڕەوی لە بیروبۆچوون لە کوردستاندا باوبووە. واتە هێزێک دەسەڵاتی گرتۆتە دەست و لە ناو ئەو هێزەشدا، سەرکردە فەرمانڕەوایی کردووە. هەر لایەنێک هێزی زۆرتری بووبێت، زاڵ بووە بە سەر لایەنەکەی تردا. تەنانەت لە ناو خۆی هێزی دەسەڵاتداریشدا، سەرکردە فەرمانڕەوایی و زۆرداریی کردووە. گەلی کورد بەو بیروباوەڕە تاکڕەوییە و خۆپێزلییە گەورەترین زەربەی لە سەربەخۆیی کوردستان داوە. چوونکوو تاکڕەوی کورد نەگەیشتۆتە ئاستی بە نەتەوەبوون و تەنیا لە ئاست خێڵ و ڕێخراوەدا ماوەتەوە.

هەرکات کوردستانیان بە کورد و نەتەوەکانی تری کوردستانەوە، مافەکانی نەتەوەیی خۆیان بە ژیرانە و زانایانە ناسین، دەتوانن ناسنامەی نەتەوەییان مسۆگەربکەن. بۆ ئەو مەبەستە و بۆ ئەوەی لە پێناو چارەسەری دۆزی ڕەوای نەتەوەکەمدا هەوڵێکم دابێت و بەردێکم لە بناغەی پتەوی کوردستانێکی سەربەخۆدا دانابێت، بە پێویستم زانی پەرتووکی "ناسنامەی کوردستان" بنووسم.

جێگای ئاماژەیە کە مێژووی گەلی کورد زۆر کۆنە و نووسین لە سەر هەموو خاڵەکانی کارێکی ئاسان نیە. چوونکە کاتێک داگیرکەران هێرشیان کردۆتە سەر کوردستان، سامانەکەیان تاڵانکردووە، زانایانی کوردیان کوشتووە و نووسراوەکانی مێژوویی کوردیان سووتاندووە. تا توانیویانە زانست و کەلەپوری کوردیان بۆ خۆیان دزیووە. بۆ وێنە لە سەردەمی داسەپاندنی کەلتووری عەرەب، بە ناوی هێنانی

ئاینی ئیسلام، هێرشکراوەتە سەر کوردستان و لەشکری عەرەبەکان پەرتووکخانەکانی کوردستانیان لە سەر ناوی پەرتووکخانەی کافران و گاوران سووتاندووە و سامانی گەلی کوردیان بە تاڵان بردووە. لە سەردەمی سامانیان، فارسەکانی تاجیکی لە زمانی دەوڵەمەندی کوردی، زمانی خۆیان پێ دروست کردووە و زمانی کوردیشیان بە خێراخۆ کردۆتە زاراوەیەکی زمانی فارسی. تورکە سەلجوقیەکان و مەغۆڵەکانیش لەمەش خراپتریان بە سەر گەلەی کورددا هێناوە و نەتەنیا زمانی کوردیان قەدەغەکردووە، بەڵکو لە نەتەوەی کورد، نەتەوی تورکیان دروست کردووە. لە هەمان کاتتدا هەرچی ئاسەواری زانست و کەلتووری دەوڵەمەندی کوردیە لە خواردن و مۆسیقا و جوانمێریەوە، کردوویانەتە ئی نەتەوەی تورک و هەرچی نەهامەتی ونەکەبەتی و ناشایوی و ناشیرنییە، بە سەر نەتەوەی کوردیاندا سەپاندووە.

جێگای زانینە کە ئیمپراتۆر و زۆردارەکان نەتەنیا هیچ پرنسیپێکیان لە داگیرکردنی کوردستان ڕەچاونەکردووە، بەڵکو تا توانیویانە کوردیان کۆمەڵکووژ کردووە و سەرچاوە مێژوویەکانیان تێدابردووە. لەکاتی داگیر و تالانکردنی کوردستان و بێ ناسنامەکردنی گەلی کورد، داگیرکەران و زۆرداران ڕەزایەتیان لە کورد وەرنەگرتووە، تا کوو کورد بە خوواستی ئەوان ناسنامە و مێژووی خۆی بنووسێتەوە. کەواتە میتۆدی لێکۆلینەوەی سەردم مافی ئەوەی نییە پێش بگرێت لە نووسینەوەی مێژووی کورد. چوونکە دەستەڵاتدارانی داگیرگەری کوردستان، تەنانەت لە سەردەمی سەدەی بیست و یەکەمیشدا، هیچ پرنسیپێکی مرۆڤیان لە بەرانبەر بە نکۆڵی لە ناسنامەی کورددا ڕەچاو نەکردووە.

لەم پەرتووکەدا کە بەرهەمی لێکۆڵینەوەیەکی زانستیی بیست ساڵەیە، تێیدا تیشک خراوەتە سەرچەند ڕووداوی گرینگی کوردستان.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا هیچ لایەنێک بەرز یان نزم نەکراوەتەوە، بەڵکو دڵسۆزانە ڕاستی ڕووداوەکانی کوردستان نووسراون، تا ڕاستیش نەدرکێندرێت، هەڵەکان چارەسەر ناکرێن.

بۆ ئەم لێکۆڵینەوە سەری سەدان ماڵ و قوژبنی ئەم جیهانەم داووە. لەگەڵ سەدان کەسایەتی ناسراو و نەناسراوی کوردستانی یان کورددۆست چاوپێکەوتنم کردووە و لەسەر هەر بابەتێک دەیان جار

پرسیوومە و لێی ورتبوومەتەوە و تا کاکڵی ڕاستی ڕووداوەکەم دەرنەخستووە، کۆڵم نەداوە. تەنانەت لە زۆرشوێن بەنهێنی پارێزی و هەستیارییەوە زانیاریەکانم کۆکردوونەتەووە. هەر لە کوردەکانی قووچانەووە بگرە تا دەگاتە لاچین، عەڵەب، قامیشلو، شام، ئیستانبووڵ، ئامەد، سێرت، دەرسیم، وان، بازید، جزیر، زاخۆ، دهۆک، کەرکووک، خانەقین، هەڵەبجە، قەڵادزێ، قەندیل، سلێمانی، هەولێر، سەردەشت، سنە، سەقز، سابڵاخ، بۆکان، مەریوان، بانە، ورمێ، خانێ، سەڵماس، کرماشان، ئیلام، لوبنان، قاهیرە، نیۆیۆرک، ستۆکهۆڵم، کۆڵن، لۆزان، لۆکسامبۆرگ، بروکسێل، ڕۆم، پاریس، لەندەن، ئێدینبرا، سیدنی، ئیسرائیل و سەدان شار و گوندی تری ئەم گۆی زەویەم پێواوە و ماندووبوون و شەونخوونیم پێ یەوە دیوە، بۆ ئەوەی زانیاریەکان کۆبکەمەوە و بەو هیوایەی کوردیش وەک نەتەوەکانی تر شانازی بە مێژوو و ناسنامەی خۆی بکات. لێرەدا بە هۆی پاراستنی ئاسایش، ناو و شوێنی کەسانی چاوپێکەوتن لەگەڵکراو نەنووسراوە و تەنیا لە کۆتایی پەرتووکەکەدا ئاماژە بە چەند سەرچاوەیەکی کەلک لێوەرگیراو کراوە. پێشم وایە ڕەچاوکردنی هەموو بەشەکانی میتۆدی نووسینی لێکۆڵینەوەیەکی ئاکادامی بێجگە لە قەبەکردنی نووسراوەکە، سەری خوێنەریشی دێشاند و خەڵکی کوردیش کە زۆر حەز لە خوێندنەوە ناکات، هێندەی دیکەشی دەپرینگاندەوە.

بەشێکی هەرە زۆری مێژووی کۆنی کورد لە لایەن کەسانێکی نیشتیمانپەروەرەوە لەبەرکراوە و لە نەوەکانی پێش بۆ نەوەی ئەمڕۆ گێڕدراوەتەوە. منیش پاش بەدواداچوونێکی زۆر، بە پێویستم زانی کە ئەم گوتراوە بە نرخانە، بنووسمەوە بۆ ئەوەی هەم تێدانەچن و هەم نەوەکانی دوای ئێمە شانازی بە هەبوونیانەوە بکەن.

خۆنواندن نیە کە ئامازەبکەم، زۆرینەی ئەو پێنووسبەدەستانەی کە درۆ بۆ دراو دەنووسن و ناڕەوا بە ڕەوا دەناسێنن، نووسەرنین بەڵکو نۆکەرن. مەبەست لەو خۆپێزل و خۆپێزانایانەیە کە تەنیا مردووی نێون، ئەگینا ناوەرۆکێکی بەتاڵ و پوچن و ئەگەر سەدان ساڵی تریش بخایەنێت، مێژوو کاتێک وەک فیرعەونەکان بە ڕەشیان دەناسێنیت. من پێم وایە لە دواڕۆژدا مرۆڤی تیگەشتوو پێی شەرمدەبێت کە بڵێت من لە و نەوانەم کە بە ناوەکانی ئایینی، ڕامیاری، دێموکراسی، ئازادی، نەتەوەیی، کۆمەنیستی و سوسیالیستی بەیتوو و بالۆرەی خوایەتیان لێداوە. لە ڕاستیدا زۆربەیان بێ ویژدانێکی مێشکشۆری چەوسێنەر بوونە.

جێگای زانینە کە خۆناسین و هەوڵدان لە پێناو بە دەستهێنانی ناسنامەی نەتەوەیی بۆ کوردستانیان، لە هەموو زانیارییەکانی ناو پەرتووکەکانی ئایینی و مانیفیستۆیەکانی فەیلەسووفەکانی تری جهان وەک مارکس، ئینگلس و داروین پیرۆزترە. بۆیە هەر کوردستانییەک پێوسیتە کە زانستەکانی ناسنامەی کوردستان فێربێت و لە ئایین و ڕێکخراوە و بەرژەوەندییە کەسییەکانی باشتریان بپارێزێت. هیوادارم ئەم زانستە ببێتە هۆی ئاشتی ناوخۆیی گەلی کورد و خزمەتێکیش بێت بۆ گەیشتنی گەلی چەوساوەی کوردستان بە مافەڕەواکانی خۆی.

ئەم پەرتووکە بە زمانێکی ساکاری ڕۆژانە کە خەڵکی کوردستان پێی دەدوێن، نووسراوە و هەوڵدراوە زمانێکی وێژەیی سادە بە کار بهێندرێت بۆ ئەوەی هەموو خوێنەرێک بە باشی لێی تێبگات.

بەشی یەکەم

١. ناسنامە چێیە؟

بە بۆچوونی زانایان و پسپۆڕانی زەویناس و ئەستێرەناس، گۆی زەوی لە ئاکامی تەقینەوەی هێندێک مادەی سەرەتایی کە بە تیۆری" تەقینەوەی گەورە" (بیگ بانگ) ناسراوە، نزیک چواردە بلیۆن ساڵ پێش لە مادەکانی پاشماوەی خۆرەوە درووست بووە و پرۆسەی درووستبوونەکەشی ملیۆنان ساڵی خایاندووە تا ساردبۆتەوە و چوار و نیو بلیۆن ساڵ پێش، بەم قەوارەی ئێستای دەرهاتووە.

یەکەم ژیان نزیک چوار بلیۆن ساڵ لە مەو پێش بە گیاندارانی بچکۆلە کە بە "مایکرۆ ئۆرگانیزم" ناسراون لە ناو دەریاوە بەرەوە ئیشکاییەکان دەستی پێکردوە.

دایناسۆرەکان تا نزیکەی ٦٥ ملیۆن ساڵ پێش ئێستا لەسەر زەوی دەژیان. بەهۆی کەوتنە خوارەوەی بەردگەلێکی گەورە لە ئاسمانەوە، کەش و هەوای زەوی گۆڕاوە، و لە ئەنجامدا سەرما و سۆڵێکی زۆر دروست بووە کە بۆتە هۆی تێداچوونی دایناسۆرەکان.

مرۆڤەکانی سەرەتایی وەک پێشینیان یا "ئانسیستیر" نزیک ٦-٨ ملیۆن ساڵ لەمەو پێش لە سەر زەوی ژیاون. مرۆڤی پێشکەوتوو نزیکەی ٢٠٠-٣٠٠ هەزار ساڵە لەسەر گۆی زەویی دەژیت. لەگەڵ گۆڕانی ئاووهەوا، مرۆڤ خۆی لەگەڵ ژینگە گوونجاندووە.

ئیشکاییەکان لە سەر زووخاوی بەردی گەرم جێگیر بوونە و بە تێپەڕبوونی کات لێکترازاون و ئاو ئیشکایەکانی لێکهەڵبڕیوە و بەم شێوەیە هۆز، تیرە، نەتەوە و زمانی جۆراو جۆر پێکهاتوونە.

لە پرۆسەی شارستانیەتدا خەڵکان زمان و کەلتووری خۆیان پێشخستووە کە ئەمڕۆ وەک ناسنامەی نەتەوەکان دەناسرێن. هەروەک ناسنامەی ئینگلیزەکان، ئینگلستانی بوونیانە، کوردیش دەبێ ببێتە خاوەن ئەم باوەڕە کە کوردستانی بوونی خۆی بە ناسنامەی خۆی بزانێت.

ناسنامەی نەتەوەیی یان هاوولاتی لە کۆمەڵێک فاکتەری سەرەکی پێکدێت کە تاکەکان لە کۆمەڵگەدا بەیەکەوە گرێدەدات. ئەو تاکانەی لە کۆمەڵگەیەکدا دەژین و گرێدراوی یەک کەلتوورن و بە زمانێکی هاوبەشی جیاواز لە زمانەکانی تر دەدوێن، نەتەوە و کۆمەڵگەیەکی جیاواز لە دەوروبەریان پێکدێنن.

کاتێک کە مانای نەتەوەبوونمان بۆ دەرکەوت، زۆر ئاساییە کە باس لە ناسنامەی نەتەوەیی بکەین. کورد چ وەک زمان و چ لە ڕووی فەرهەنگ و هەڵسووکەوتی ڕۆژانەی، زۆر جیاوازە لە هاوسێکانی کە تورک، فارس و عەرەبن. بەڵام داگیرکەرانی کوردستان، هەلقۆزانە بە دزینی زمان و کەلتووری کورد، زمان و کەلتووری خۆیان پێ دەوڵەمەندتر کردووە. بۆ وێنە ئەگەر هەموو وشەکانی زمانی کوردی لە فارسی دەرخەین، نەتەوەی فارس پەکی دەکەوێت و بێ زمان دەمێنێتەوە. زمانەکانی تورکی و عەرەبیش کۆکراوەیەک لە هەموو زمانەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستن کە بە کەڵەگایی شمشێر و کوتەک خۆیان بەسەر ناوچەکەدا سەپاندووە.

واتە زمانی کوردی ئەگەرچی هەمیشە سەرکوتکراوە و بوواری گەشەستاندنی نەبووە، بەڵام لە بوواری وێژەیەوە لە زمانەکانی هەرسێک نەتەوە داگیرکەرەکەی کوردستان دەوڵەمەندترە. هەر بۆیە پێویستە کە دان بنرێت بە ناسنامەی کورد و لە ئاستی ناونەتەوەیشدا وەک نەتەوەیەکی سەربەخۆ و جیاواز لە تورک، فارس و عەرەب، بناسرێت.

بە بێ دانپێنان بە ناسنامەی نەتەوەیی کورد و بە کیانی کوردستان، پرسی نەتەوەی کورد، چارەسەرناکرێت و تا چارەسەریش نەکرێت، چەند بۆ کورد زەرەرمەندە، ئەوەندەش نەتەوەکانی تورک، فارس و عەرەب لە دواکەوتندا دەهێڵێتەووە. هەر بۆیە نەتەنیا کورد بەڵکو نەتەوەکانی دراوسێ و جیهانیش پێوستە شێلگیرانە بیر لەم پرسە بکەنەوە و ڕێگا دروستەکەی بێ وەدرەنگ خستن هەڵبژێرن. چوونکە هەر نەتەوەیەک کە خاوەنی نیشتمان و فەرهەنگ و زمانی خۆی بێت، مافی هەبوونی ناسنامەی نەتەوەیی هەیە. نیشتمانی گەلی کورد، ناوی کوردستانە و جوگرافیایەکی تەواو جیاوازی لە وڵاتانی تورکیە، ئێران، عێراق و سوریە هەیە. زمانی کوردی بە هەموو زاراوەکانییەووە زۆر لە تورکی، عەرەبی و فارسی جیاوازە. هەڵسوکەوتی ڕۆژانەی خەڵکی کورد لەگەڵ تورک، فارس و عەرەب جیاوازە. کەواتە ئەم سێ هۆ سەرەکییەی باسکران، فاکتەری دانپێدانراوی ناونەتەوەیین بۆ ئەوەی نەتەوەیەک

دانی بە ناسنامەکەی دابنرێت. هەر بۆیە دەبێ گەلی کوردیش لە کوردستان و ناونەتەوەییدا بە ناسنامەی کوردستانی بوونیەوە بناسرێت.

ئاشکرایە کە مێژووی شۆڕشە خوێناویەکانی گەلی کوردستان بۆ سەربەخۆیی وڵات و پارێزگاری لە خۆی، بەڵگەی سەلمێنەری ناسنامەی کوردستانن.

بەشی دووەم

٢. خاڵە گرینگەکانی مێژووی گەلی کورد و شۆڕشەکانی کوردستان

کەس نیە بزانێت و کەسیش لە پێشەڕۆژدا پەیدا نابێت کە بزانێت گەلی کورد لە کوێوە هاتووە و چۆن پەیدا بووە. هەرکات زانیمان گەلانی تری جیهان لەکوێوە دەرقوڵیون، ئەوکاتە دەتوانین بڵێین کە گەلی کوردیش لە هەمان شوێنەوە هاتووە.

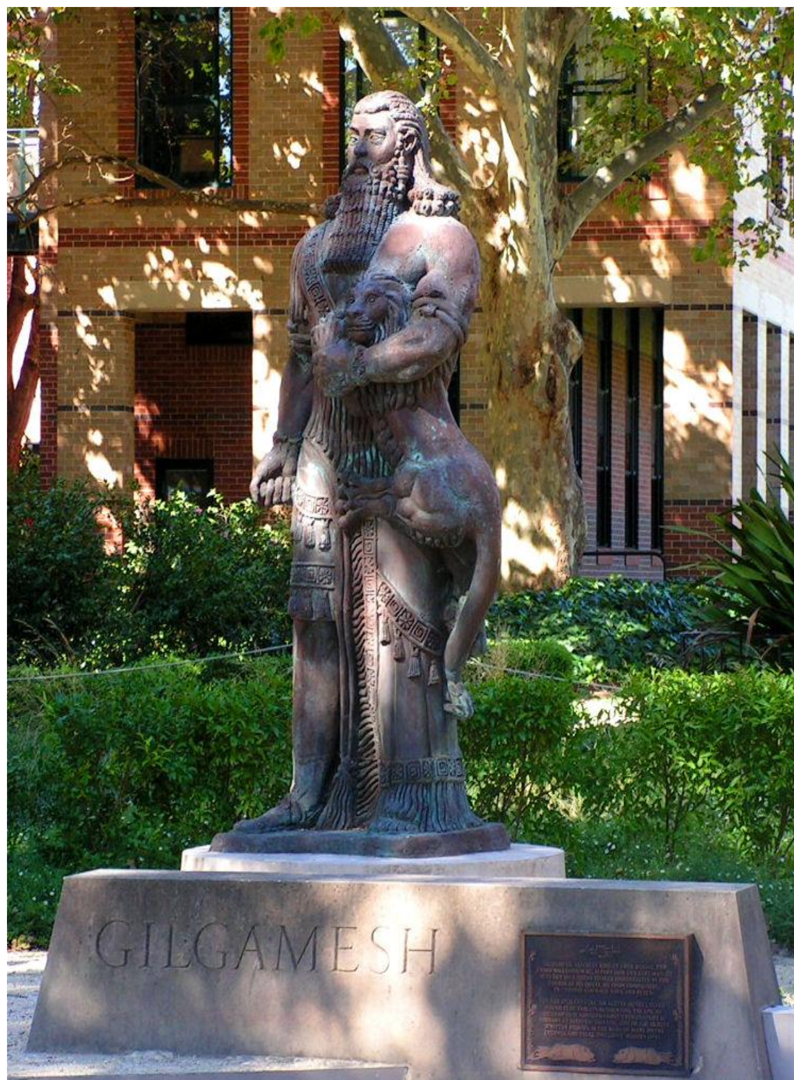
بە پێچەوانەی ئەوەی کە مێژووناسانێک پێیان وایە کە گەلی کورد لە گەلانی هێندوئەروپییە و سێ تا شەش هەزارساڵ پێش زایین لە ناوچەکانی قەفقازەوە بۆ ناوچەکانی چیای زاگرۆس کۆچی کردووە، من پێم وایە لەوەتی مرۆڤ لە سەر گۆی زەوییە، کوردیش لە سەر خاکی کوردستان ژیاوە. ئەگەر لێکۆڵینەوەیەکی زانستی بکرێت، کۆنترین پەیکەرەکانی جیهان لە کوردستان دەدۆزرێنەوە کە بەڵگەی سەلمێنەری ئەم ڕاستیە بن. بەڵام داگیرکەرانی کوردستان هەرشتێکی بەنرخی نەتەوەیی کوردستان وەدۆزن، خێرا دەیدزن و بێ سەروشوێنی دەکەن.

بۆ وێنە کۆنترین پەرتووکی مێژوویی شارستانیەت، "گلگامێش"ە کە ٢٧٥٠ ساڵ پێش زایین وەک هەڵبەست لەسەر چەندین بەردی گەورە نووسراوە، کە لە باشووری کوردستان دۆزراونەتەوە. هەڵبەستەکانی گلگامێش زیاتر لە سێ هەزارساڵ پێش قورئانی پیرۆز نووسراون و ئامازە بە یەکەم شارستانیەتی مرۆڤایەتی دەکەن کە لە پەرتووکەکانی پیرۆزی قورئان، ئەنجیل، تەورات و ئاوێستادا بەم شێوازە باسیان نەکراوە. ژیان و داستانی گلگامێش لە کوردستان بووە و بەردەکانیش لە ناوچەی نەینەوا (موسڵ)دا دۆزراونەتەوە. گلگامێش پادشای سۆمەر و یەکەم کەس بووە کە ویستویەتی مرۆڤ لە کێوی بوون ڕزگاربکات و ژیانی شارستانی فێربکات.

وشەی گلگامێش لە هیچ زمانێکدا مانای نیە، بەڵام لە کوردیدا مانی "کەڵەگامێش" واتە گامێشی نێر، "کەللەگامێش" واتە سەرەگامێش، یان "گەڵ گامێش" واتە گامێشی ناو گەڵ و لێڕەوار دەدات.

جێگای زانینە گەلی کورد لە کۆندا مرۆڤی زیاتر بە ئاژەڵ شپاندووە و بۆ کەسانی ئازا، ناوبانگی ئاژەڵێکی بووێری بۆ داناوە. بۆ وێنە لە سەردەمی ئێستاش لە دێهاتەکان ئەمە بەکاردێن کە "فلانکەس دەڵێی کەڵە" واتە زۆر بەتاقەتە، یان دەڵێن "فلانکەس دەڵێی شێرە" واتە زۆر بەخیرەتە. تەنانەت ناوی شێرکۆ کە بۆتە ناوی مرۆڤ سەرچاوەی شپاندنە بە شێر، کە ئاژەڵێکی بەخیرەتە.

ناوی گڵگامێش بۆ هەمان مەبەست بەکار هاتووە. لەو کاتەدا زۆرینەی ئاژەڵەکان کێوی بوونە و کەڵەگامێشیش لە ناوچەی کوردستاندا بەتاقەتترین و بەخیرەتترین ئاژەڵی ناوچەکە بووە. بۆیە ئەم ناوە بۆتە ناسناوی کەسێک. کەواتە دەکرێت بە شانازیەوە بڵێن کە گڵگامێش و سۆمەریەکان کورد بوونە و شارستانیەتیش لە کوردەوە بۆ هەموو جیهان دەستی پێکردوە و نەتەوەی کوردیش هەمیشە لە سەر ئەم زێد و نیشتمانەی خۆی کە ناوی کوردستانە، ژیاوە.

پەیکەری گڵگامێش لە باخچەی زانکۆی سیدنی

لەم پەیکەرەدا گڵگامێش شێرێکی لە ئامێز گرتووە. ئەمە پیشان دەدات کە گڵگامێش ئاژەڵی کێوی، خۆماڵیکردووە و کەڵەگەتی و گەورەیی ئەو، سێ قاتی نێرە شێرێک بووە. کە واتە ناسناوی "کەڵەگامیش" و "گەڵ گامیش"ی لێوەشاوەتەوە و پڕ بە پێستی خۆی بووە.

گڵگامێش ٥٠٠٠ ساڵ پێش زایین لە سۆمەر (ولاتی ناو دو ڕوباری دیجلە و فورات) واتە بەشێک لە خاکی باکوور، باشوور و ڕۆژئاوای کوردستان و عێراقدا دەستەڵاتدار بووە و گۆیا ١٢٦ ساڵ تەمەنی کردوە و زیاتر لە نیوەی تەمەنی وەدوای چارەسەریەک کەوتووە کە پێش لە مردن بگرێت، بۆ ئەوەی هەتا هەتایە بژیت. بەڵام لە کۆتاییدا بەم قەناعەتە گەیشتووە کە مردن بەشێکە لە ژیان و ڕووناکی دەوەیدا دیووە کە مرۆڤ دبێ هێندێک کار و کەلتوور بۆ دانەهاتووی، پاشماوە بکات. بەم شێوازە هونەری نووسینی لە سەر تەختەبەردەکان بۆ ئێمە بەجێ هێشتووە کە بوونەتە گەورەترین سەرچاوەی مێژووی و فەلسەفی، لە مێژووی مرۆڤایەتیدا.

٢.١- ڕەچەڵەکی گەلی کورد لە ٣٠٠٠ ساڵ پێش زایین (٢٣٠٠ ساڵ پێش نەورۆزی کاوە)

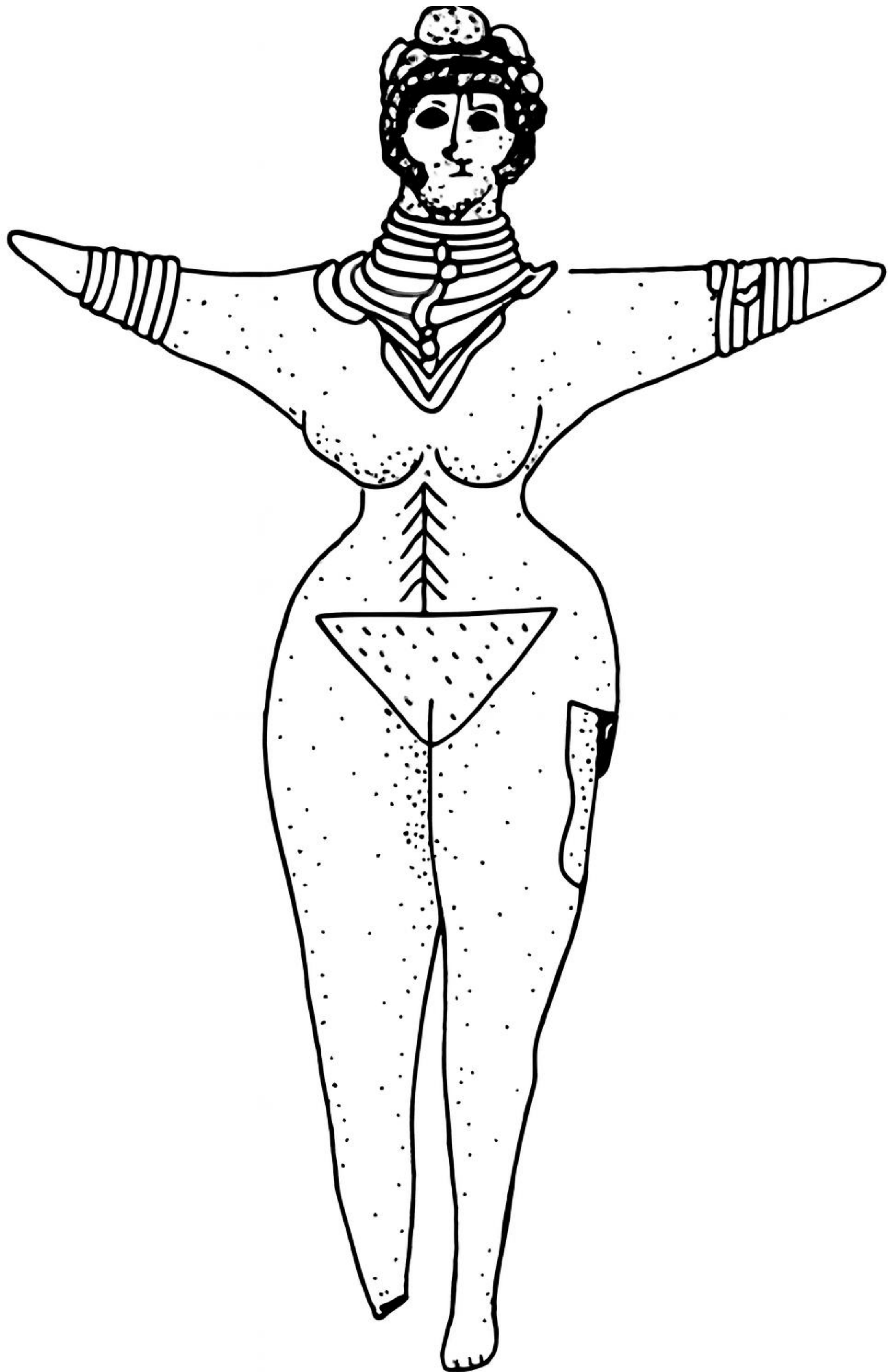
ڕەچەڵەکی (بنەچەکەی) گەلی کورد دەگەڕێتەوە بۆ ئەو نەتەوانەی کە لە مێژوودا بە ناوەکانی لۆلۆ، گۆتی، حۆری، سۆمەر، مانی و مێدیا ناویان بردوونە.

لۆلۆیەکان لە چیای زاگرۆس دەستەی خۆیان پێکهێناوە و دەستەڵاتی(حکومەتی) لۆلۆیان دامەزراندووە و لە ناو گەلانی تر وەک کۆمەڵگەی لۆلۆییەکان (لۆلۆبی) ناسراون.

لۆلۆیەکان لە ٣٠٠٠ ساڵ پێش زایین لە کوردستان مێژوویان تۆمار کراوە و لە ٢٣٠٠ ساڵ پێش زایین دەستەڵاتی خۆیان دروستکردووە.
ناوچەکانی زاگروس، حیلوان تا زەهاو لە ژێر دەستەڵاتی لۆلۆیەکان دابووە کە ناوچەکانی سلێمانی، پیران (شێخان)، شارەزور، کەرکوک، کرماشان و ئیلامی گرتۆتە خۆ.

وێنەی پەیکەرێکی بزنەکێوی سەردەمی لۆلۆیەکان کە دەگەڕێتەوە بۆ ٣٠٠٠ ساڵ پێش زایین (٢٣٠٠ ساڵ پێش نەورۆزی کاوە).

وێنەی پەیکەرێکی مرۆڤ کە ٢٠٠٠ ساڵ پێش زایین لە لۆلۆیەکانەوە بەجێ ماوە.

٢-٢. ڕەچەڵەکی خێڵی پارس

خێڵی پارس ١٠٠٠ ساڵ پێش زایین لە ئاسیای ناوەڕاستەوە واتە لە ناوچەکانی باکووری تاجەکستانڕا کۆچبەری مێدیا(کوردستان و ئێران) بوون و لە ناوچەی "ئانشان" کە دەکەوێتە شیرازی ئەمڕۆ وەک پەنابەر نیشتەجێ بوو.

جێگای ئەمازەیە کە کەلتووری میوانداریەتی گەلی کورد بۆتە هۆی ئەوەی کە گەلانی تر ڕوو لە ماڵ و نیشتمانی گەلی کورد بکەن. لەلایەکی تر لە بەر دەولەمەندبوونی سەرزەوی و بن زەوی خاکی کوردستان، نەتەوەکانی تر ڕوویان کردۆتە ئەم وڵاتە. تەنانەت ئەم چەند شەڕە گەورەی مێژوویی لە ناو خاکی کوردستاندا ڕویان داوە:

* ئەسەکەندەری مەقدوونی (ئیمپراتۆری یونان) لە گەڵ داریوش (ئیمپراتۆری ئێرانی) ٣٣٤ ساڵ پێش زایین کە تێیدا نەتەوەی کورد کۆمەڵکوژ و کۆڕەوکرا.

* ئیمپراتۆری عەرەب لە سەر ناوی ئیسلام و بە ڕێبەی حەزرەتی عومەر (خووای لێی ڕازی بێت) لە سەدەی حەوتی زایینی کە تێیدا کوردەکان کۆمەڵکوژ و کۆچبەرکران و عەرەبەکان لە پارێزگاکانی نەینەوا، کەرکووک، حەڵەب، خانەقین، خۆرستان(دێزفول، خوزستان) جێگیرکران.
* چەنگیزخانی مەغوڵ و ئێرانیەکان لە سەدەی سێزدە کە تێیدا کورد کۆمەڵکوژ و کۆڕەوکرا.
* ئیمپراتۆرەکانی عوسمانی تورک و سەفەوی ئێرانی لە سەدەکانی سێزدە تا شازدەی زایینی کە تێیدا گەلی کورد کۆمەڵکوژ و کۆچبەرکرا. لە هەمان کاتدا تورک، ئازەری و تورکمەن لە پارێزگاکانی تەورێز، ورمێ، ئەردەڵان، خارپیت، ئەرزەنجان، ئەرزەڕۆم، سێواس، مەلاتیە، مەرەش، دیلۆک (گازی ئانتەب)، ڕوحا، نەخجەوان، نەینەوا و کەرکوک جێنشینکران و چەند خێڵی فارسیش لە پارێزگاکانی هەمەدان، لوڕستان، کۆهگیلویە، بەختیاری و بووشەهر نیشتەجێ کران.

واتە کوردستان بە درێژایی مێژوو بۆتە مەیدانی کێشە و شەڕی دوژمنانی گەلی کورد و ململانەی داگیرکەران و لە ژێردەستی داگیرکەراندا ماوەتەوە. زۆربەی ئیمپراتۆرەکانی جیهان ڕێیان کەوتۆتە کوردستان و بەشی خۆیان گەلی کوردیان کوشتووە و سامانەکەشیان بەتاڵانبردووە.

جێگای ئاماژەیە لە سەدەکانی هەشت تا سێزدەی زایینی و کاتی فەرمانڕەوای عەبباسی لە ئێران، چوونکە لە زمانی عەرەبیدا پیتی"پ" نەبووە، عەرەبەکان"پارس"یان بە فارس ناوزەدکردووە. وشەی فارس یان الفرس لە زمانی عەرەبیدا مانای ئەسپەوان یان شوانی ئەسپان دەدات.

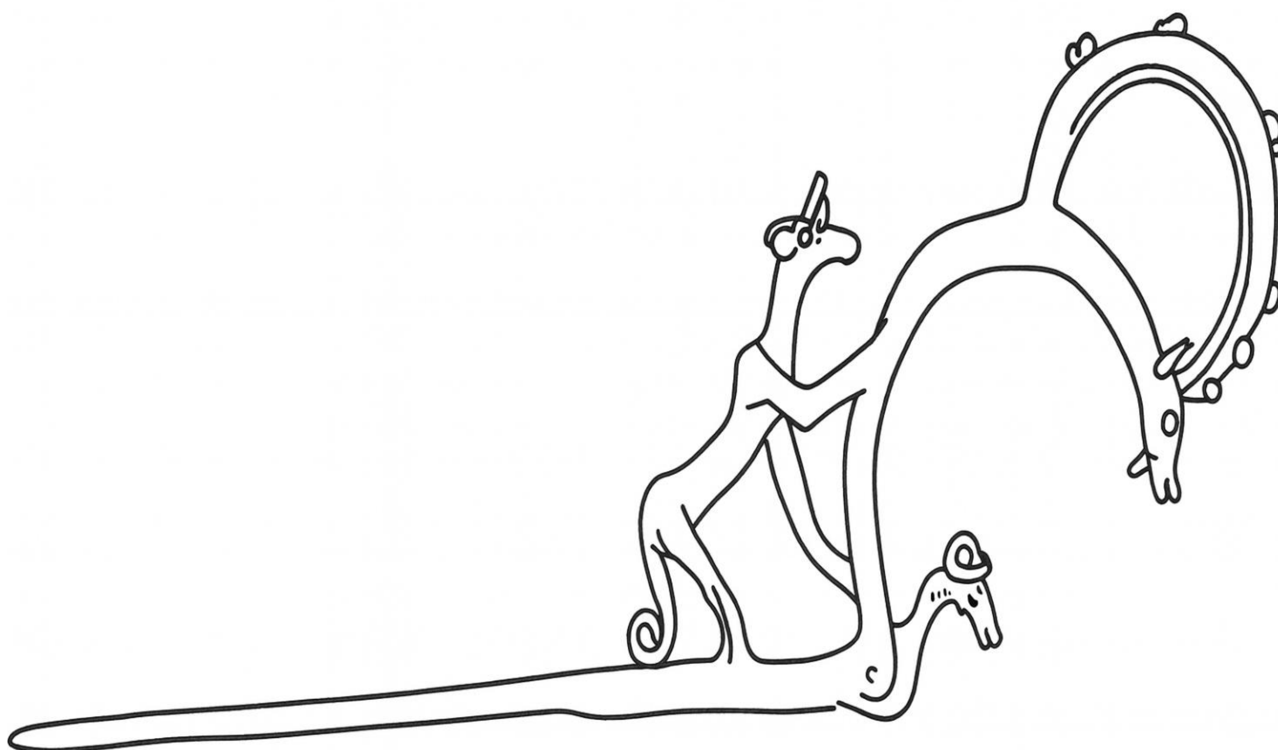
جێگای سەرسوڕمانە کە تەمەنی ئازەریەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، تورکەکان لە باکووری کوردستان وتورکمەنەکان لە باشووری کوردستاندا تەنیا دەگاتە ٩٠٠ ساڵ پێش ئەمڕۆ، بەڵام ئێستاکە هەمەکارەی کوردستانن و کەڵەگای سەر گەلی کوردن و هەموو پۆستەکانی ڕامیاری و ئابووری وڵاتی ئێمەیان لە دەستدایە!

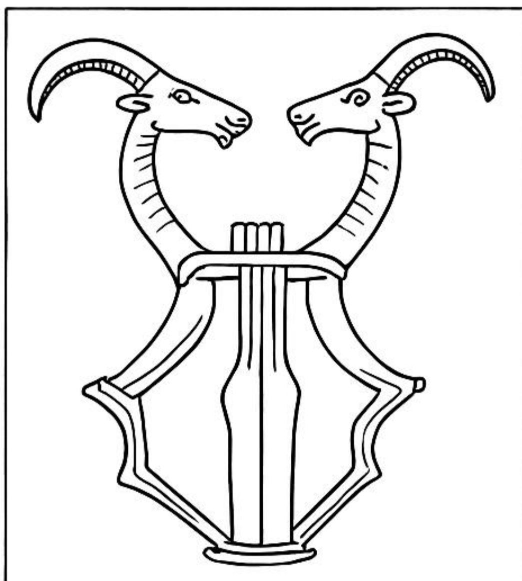
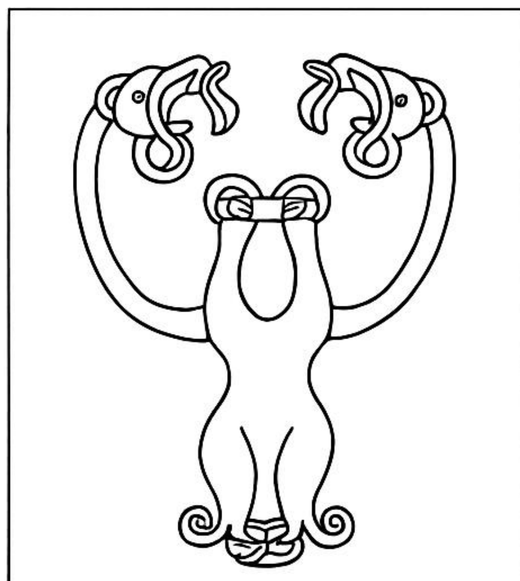
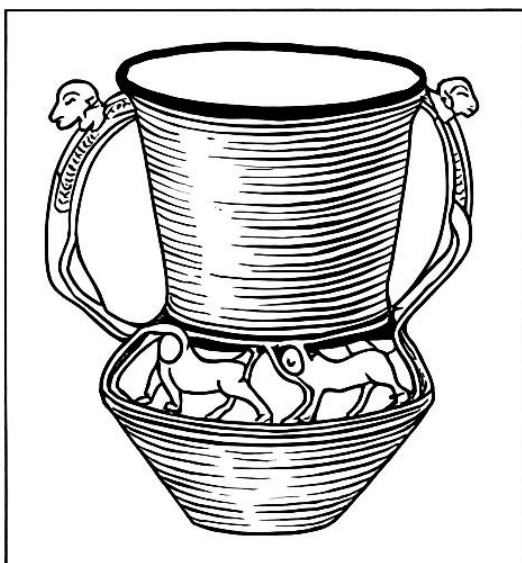
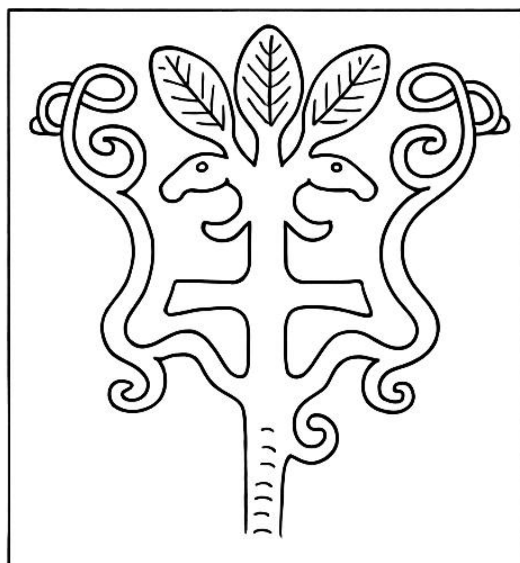
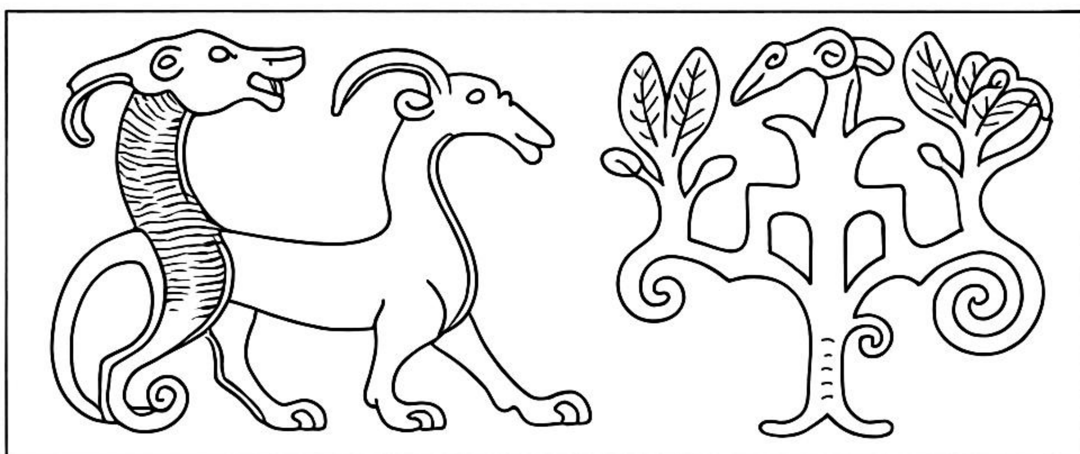
پەیکەرێکی زێڕی پاشماوەی مێدیەکان کە دزراوە بۆ مۆزەخانەی تاران

٢.٣- دەستەڵاتی مێدیا

لە ساڵانی٦٧٨ی پێش زایین دیاکۆ یەکیەتیەکی لە خێڵەکانی مێدیا پیک هێنا و دژی فارسەکان شۆڕشی کرد و پاشایەتیی مێدیای دامەزراند و شاری ئیکباتان (هەمەدان)ی لە دەستی فارسانی تاجیک ڕزگار کرد و کردیە پایتەختی ئیمراتۆری خۆی. دیاکۆ بوو بە یەکەم پاشای مێدیا و ئیمپراتۆری مێدیای لە یەکەم ڕۆژی بەهاردا ڕاگەیاند. دیاکۆ بۆ ماوەی ٣١ ساڵ، تا ساڵی ٦٤٧ پێش زایین، دەستەڵاتداری کرد. پاشان بە شێوەی سروشتی مرد و کوڕەکەی بە ناوی فرونارتیس دەستەڵاتی پاشایەتیی مێدی بەدەستەوە گرت. دوای ئەوەی فرونارتیس بە پاشا دیاری کرا، بەشێک لە ناوچەکانی ئیمپراتۆری ئاسوری گرت و لە شەڕی دژی ئاسوریەکاندا لەساڵی ٦٢٥ی پێش زایین پاش ٢٢ ساڵ فەرمانڕەوایی، بە دەستی ئاسوربانیپاڵ کوژرا. پاش کوژرانی فرونارتوس، کوڕە گەورەکەی بە ناوی کەیخوسرەوی یەکەم، بوو بە پادشا و توانی هاوپەیمانیەک لەگەڵ بابلیەکان دروست بکات و لە ساڵی ٦١٢ی پێش زایین، دەستەڵاتی ئاسورەکانی تێکشاند. بەم شێوازە کەیخوسرەوی یەکەم بوو بە گەورەترین پادشای سەردەم و سەرکەوتوترین پادشای مێدیا.

وێنەی پەیکەرێکی پاشماوەی نەتەوەی مێدیا کەدەگەڕێتەوە بۆ ٨٠٠ ساڵ پێش زایین.

وێنەی چەند پەیکەرێکی دەستکردی نەتەوەی مێدیا کە دەگەڕێنەوە بۆ ٥٠٠ ساڵ پێش زایین و لە مۆزەخانەکانی جیهاندا بڵاوبوونەتەوە.

نەخشەی ئیمپراتۆری مێدیا لەکاتی فەرمانڕەوایی دیاکۆ

پاش مردنی کەیخوسرەو، کوڕەکەی بە ناوی ئاستیاگوس لە ساڵی ٥٨٥ پێش زاییندا هاتە سەر کورسی دەسنەڵات. ئاستیاگوس باوەڕێکی بەهێزی بە ئایینی زەردەشتی هەبوو و بە هۆی ئەوەی ئایینی زەردوشتی ئایینەکی ئاشتەوای و بەیەکەوە ژیان بوو، هەربۆیە ئاستیاگوس زیاتر گرینی بەم بیرو باوەڕەدا و فەرمانڕەوایی سوپایەکەی مێدیای خستە ژێردەستی گوێڕەش(کوروش) کە یەکێک لە سەرکردە لێهاتو و باوەڕپێکراوەکانی خۆی بوو.

سەرکردایەتی ئەم پاشایەتییە زۆربەی لە مێدیەکان واتە کوردەکان پێکات بوو، بەڵام کورش لە نەتەوەی تاجیکی فارس بوو. بە هۆی ئەوەی نزیک ٥٠٠ ساڵ بوو ئەم ناوچەیە ڕووبەڕووی کۆچبەری تاجیکەکان بوویەوە و ئیتر دیموگرافیای ناوچەکە تا ئاستێک گۆڕانکاری بەسەردا هاتبوو. لە ئاکامدا کورش خوازبێنی لە کچی ئاستیاگوس کرد و زەماوەندی دەگەڵکرد. کورش لە ساڵی ٥٥٠ی پێش زایین

لەم خزمایەتیە کەڵکی وەرگرت و بۆ جێژنێک هەموو خانەدانی ئاستیاگوس و خێزانی پادشای مێدی بانگێشت کرد. لە بانگێشتەکەدا ژەهری لەناو خواردن و شەراب کرد و هەرچی ئەندامی ئەم خانەدانە بوو بە خێزانەکەی خۆشیەوە کوشت و بەم شێوازە گوێڕەش هاتە سەر دەستەڵات و ناوەکەی خۆی بۆ کورش گۆڕی و پاشایەتیی ئەخامەنشینی فارسی دامەزراند.

٢.٤- فروئارتیس سەرکردەی مێدیا لە ساڵی ٦٧٤ی پێش زایین

گەلی کورد لە ساڵی ٦٧٤ی پێش زایین بە سەرکردایەتی فروئارتیس (کاشا تۆریتۆ) لە دژی پارسەکان شەڕی کرد و ناوچەی هەمەدانی ئازادکرد. فروئارتیس شاری هەمەدانی کردە پایتەختی دەستەڵاتی خۆی. پاشان ئاسوریەکان هێرشیان کردە سەر دەستەڵاتی مێدیا و فروئارتیسیش لەو شەڕدا کوژرا و دەستەڵاتەکەشی لە هەمان ساڵدا تێکدرا.

٢.٥- سازکردنی دەستەڵاتی مێدیا بە سەرکردایەتی کەیخوسرەوی دووەم لە ساڵی ٦٢٥ تا ٥٥٠ ی پێش زایین

لە ساڵی ٦٢٥ی پێش زایین گەلی کورد بە سەرکردایەتی کەیخوسرەو دەستەڵاتی خۆی سازکرد.
کەیخوسرەو مرۆڤێکی زانا بوو و توانی خێڵەکانی کورد کە لە شێوەی میلیشای جیا جیا بوون، هەموویان یەکبخات و لەشکرێکی یەکگرتوویان لێ دروستکات و لە دژی زۆردارانی ئاسوری و پارس شۆڕش وەرێخات.
کەیخوسرەو لەو شۆڕشەدا سەرکەوت و دەوڵەتی مێدیای سازکرد و ماوەی ٢٤ ساڵ دەستەڵاتی هەبوو.
پاشان کەیخوسرەو لە ساڵی ٥٨٥ی پێش زایین لە تەمەنی ٧٠ ساڵیدا کۆچیدوایی کرد.

کوڕی کەیخوسرەو "ئاستیاگس" لە ساڵی ٥٨٥ تا ٥٥٠ ی پێش زایین سەرکردایەتی دەستەڵاتی مێدیای بەستۆوە بوو. ئاستیاگس بۆماوەی ٣٧ ساڵ دەستەڵاتی هەبوو و پاشان بەدەستی کورشی دووەم (سیروس) دەستەڵاتەکەی تێکدرا. کورشی دووەم کوڕی گامبووسی پارس بوو و لە هەمان کاتدا گامبووسی پارس فەرمانڕەوای پارێزگای ئانشان(شیراز) بوو. ئانشان یەکێک لە پارێزگاکانی دەستەڵاتی مێدیا بوو کە

ئێستا دەکەوێتە پارێزگای فارس. دایکی کورش ناوی ماندان و کچی ئاستیاگس بوو. واتە دواین پاشای مێدیەکان ئاستیاگس، باپیری کورشی دووەم بوو. کورش لە خزمایەتی گەلی مێدیا کەلکی وەرگرت و بە ناوی خزمایەتی ئاستیاگسی هەڵخەڵەتاند و هەموو بنەماڵەی پاشایەتی مێدیای بانگێشتکرد بۆ ئانشان و لە وێش دەرمانداوی کردن. کورش بەم شێوەیە دەستی بە سەر دەسەڵاتی مێدیا داگرت و لە ساڵی ٥٥٠ی پێش زایین دەستەڵاتی پارسی دامەزراند و بەم جۆرە بۆ جارێکیتر دەستەڵات لە نەتەوەی مێدیارا کەوتە دەست نەتەوەی پارس. کورش کەسێکی زۆر زل و گوێی ڕاستی ڕەش بوو و بۆیە لە منداڵیەوە ناسناوی گوێڕەشی بۆ دانرا بوو. پاش هاتنەسەر دەستەڵات ناوی خۆی کرد بە کورش و سیروس.

نەخشەی وڵاتی مێدیا لە ساڵی ٥٨٠ ی پێش زایین کە سنورەکانی لە کەنداوی مێدیارا بگرە تا دەگاتە دەریای مەدیتەرانە و خەزەر، هەموو ئێران، تاجەکستان، ئەفغانستان، پاکستان، تورکەمنستان، ئەرمەنستان، ئێراق، کوەیت، قەتەر، ئەمارتی عەرەبی و کوردستانی لە خۆ دەگرت.

٢.٦- شۆڕشی کاوەی ئاسنگەر دژی زوحاکی زۆردار لە ٧٠٠ ساڵ پێش زایین

کاوە مرۆڤێکی زۆر بوێر و بەتوانای نەتەوەی مێدیا و پیشەی ئاسنگەری بوو. ئەو کاتە ئاسنگەریی پیشەی گەورەپیاوان بوو و ئاسنگەران پسپۆڕانە لە زێڕ و زێو و مس کەلوپەلی بەکەلکیان وەکو کەرەستەی ژیان و سەربازیی دروست دەکرد.

زوحاک (دەهاک) پاشایەکی زۆرداری داگیرکەری وڵاتی مێدیا بوو و زۆر خەڵکی بێتاوانی مێدیایی دەکوشت. زوحاک لە وڵاتی مێدیا کە خۆی ناوی "مێزۆبۆتامیا"ی لێنابوو پاشایەتی گەلی مێدیا و ئاسوریەکانی دەکرد و پایتەختەکەشی نەینەوا (موسڵ) بوو. زوحاک بەو بەهانە خەڵکی دەترساند کە گۆیا لەسەر هەردووک شانانی سەری دوو مار هەیە و خواردنی ئەو مارانە هەر ڕۆژە مێشکی دوو مرۆڤی گەنجی مێدیاییە.

لە ڕاستیدا لە سەرشانی زوحاک مار نەبوونە، بەڵکو برین هەبوونە بەڵام زوحاک ویستویەتی بەو ناوە ورەی خەڵک دابەزێنێت و بیانتۆقێنێت. بەو جۆرە زوحاک بە هەزاران گەنجی مێدیای کوشت و ویستی ئەو نەتەوە لەناو بەرێت و خانەبڕیان کات.

ئەو کەسەی کە دەبووا هەموو ڕۆژێک سەری دوو گەنجی مێدیایی بڕیبا و مێشکی ئەوانی بۆ زوحاک بردبا، قەسابێکی هێندێک پیاو چاک بوو. ئەو قەسابە هەموو جارێک سەری گەنجێکی دەبڕی و مێشکەکەی لەگەڵ مێشکی مەڕێک تێکەڵاو دەکرد و بۆ چارەسەری برینەکانی سەرشانی زوحاکی دەبرد. گەنجەکەی تریشی بەو مەرجە ئازاد دەکرد کە لە ناوچەی ژێردەستەڵاتی زوحاکڕا بەرەو چیاکانی زاگرۆس بڕوات و لەوێ خۆی بشارێتەوە. بەم جۆرە و بەنهێنی ژمارەیەکی زۆر لاوی مێدیایی بۆ چیاکانی زاگرۆس بەتایبەتی شاخی قەندیل نارد. یەکەم کەس کە قەسابەکە بۆ چیاکانی زاگرۆسی نارد، ناوی "کورد" بوو. قەسابەکە هەموو جارێک بە گەنجەکانی تری دەگوت بڕۆن بۆ چیای زاگرۆس بۆلای کورد. بەم جۆرە دەستەی کورد لە چیاکانی زاگرۆس زۆر بوو.
کاتێک داروەدستەی زوحاک سەری دوو کوڕەکەی کاوەی ئاسنگەریان بڕی، کاوە لە بێستونڕا بەرەو نەینەوا ڕێکەوت و خەڵکانی وەزاڵهاتوو هەموو بەشوێن کاوە کەوتن و بە پلانێکی داڕێژراو و بە

هاوکاریی قەسابەکە و دەستەی کورد، هێرشی کرد سەر قەڵای زوحاک. لەئاکامدا کاوە لەگەڵ زوحاک کەوتە شەڕ و پاش ململانەیەکی زۆر، بەکوتکە ئاسنگەریەکەی، سەری زوحاکی پانکردەوە. بەم شێوەیە و بە ئاگربەردان دەجەستە و ماڵی زوحاک لەو ڕۆژەدا موژدەی ئازادی و ئاشتی و خۆشی بۆ گەلی مێدیا بەدی هێنا.

پاشان دەستەی کورد و گەلی مێدیا یەکیانگرت و بە هۆی خۆشەویستی دەستەی کورد، ناوی گەلی مێدیا بە تێپەڕبوونی کات، بوو بە گەلی کورد و وڵاتەکەشیان بوو بە کوردستان واتە نیشتمانی کوردان.
بەبۆنەی سەرکەوتنی شۆڕشی کاوەی ئاسنگەر و ڕوخانی دەستەڵاتی زۆردارانەی زوحاک، خەڵکی ئاگری خۆشییان کردەوە و هەر بۆیەشە گەلی کورد بە ئاگرکردنەوە نەورۆز جێژن دەگرێت.
جێگای ئاماژەیە کە ساڵی کوردی لە سەرکەوتنەکەی شۆڕشی کاوەی ئاسنگەر ڕا دەست پێدەکات. لە ڕۆژژمێری کوردی ساڵ لە مانگی خاکەلێوە واتە لە ٣/٢١ی هەر ساڵێکدا نوێ دەبێتەوە. کەواتە ڕێکەوتی ٢٠١٣/٣/٢١ دەبێتە ٢٧١٣/١/١ی کوردی.

گەلی کورد هەر ساڵێک لە ڕۆژی نەورۆزدا یادی کاوەی ئاسنگەر دەکاتەوە و ڕێبازەکەشی درێژە پێدەدات. وشەی نەورۆز لە "نوێ ڕۆژە"وە هاتووە. واتە هەموو ساڵێک ڕۆژی سەرکەوتنی کاوەیان بە سەر زوحاکدا، وەک ساڵی نوێ جێژن گرتووە. لەو ساوە تا ئەمڕۆ بەم شێوەیە نەورۆز لە کوردستان پیرۆزکراوە.

پاش کوژرانی زوحاک گەلی مێدیا بۆ ماوەی سێ مانگ لە ئاشتی و ئارامی و خۆشیدا دەژیا. کاوە خۆی تەمەنی شەست ساڵانە بوو، چوونکە کورد تەمەنی سی ساڵانە بوو، کردی بەپاشای مێدیا و شاری "ئیکباتانا" (هەمەدان)ی کردە پایتەختی.

لەم هەلە زێڕینەدا "فەرەیدون جەمشیدی" کە کوڕە ئەسپەوانێکی چالاکی پارس بوو، دۆستایەتی لەگەڵ کاوە دروستکرد و پشتگیری خۆی لە پاشایەتی کورد ڕاگەیاند.

فەرەیدون بۆ پیرۆزبای ئەم سەرکەوتنەی کاوە، لە شاری "ئانشان" (شیراز) جێژنێکی شکۆداری ڕێکخست و کاوە و کوردی بانگێشتی ئەم فێستیڤاڵە کرد. کوردەکان بەهێزێکی ٢٠٠ کەسیەوە چوونە ئەو میوانداریە و لە لایەن هێزێکی ١٠٠٠ کەسی پارسەوە پێشوازیان لێکرا.

لە کاتی نانخواردندا دەستکرا بە ڕمبازێنی ئەسپسواری و کێبڕکێی نیوان کورد و پارسەکان. لە مەیدانی ڕکەبەرەکیدا پارسەکان ئەوەندەیان ڕمبازێن بە کوردەکان کرد تا لە خۆشیدا مەست و ماندوویانکردن. لە هەمان کاتدا فەرەیدون خەیانەتی بە کاوە و کورد کرد و لەکاتی نانخواردندا دەرمانداوی کردن. پارسەکان بە پیلانێکی نامرۆڤانە و لە دو کاتژمێردا هەموو هێزەکەی کوردیان لە گۆمی خوێندا سورکرد. بەم جۆرە پارسەکان هاتنەسەرتەخت و نەتەوەی کوردیان کردە کۆیلەی خۆیان.

زۆر کەس بەپێی بەرژەوەندی نەیارانی گەلی کوردستان، ئەم ڕووداوە بە ئەفسانە دەزانن، بەڵام ئەمە ڕووداوێکی ڕاست و مێژوویی گەلی کوردە.

دیارە نەیارانی کوردستان ئەم قارەمانەتیەی کاوەی ئاسنگەریان بۆ قبووڵنەکراوە و هەر بۆیە هەوڵ دەدەن وەک ئەفسانەیەک بیناسێنن و نەورۆزیش وەک جێژنی خۆیان لە قەڵەم بدەن و مانا و ناوەرۆکەکەشی بە گوێرەی بەرژەوەندی خۆیان بگۆڕن. بۆ وێنە تورکەکان هەمیشە دژی نەورۆز بوونە، بەڵام لەساڵی ١٩٩٩ دەستەڵاتی تورکیە بۆ یەکەم جار ڕایگەیاند کە نەورۆز جێژنی تورکانە و تەنانەت سەرۆک کۆمار و سەرۆک وەزیرانی تورکیە فریوکارانە بەسەر ئاگردا پازیاندا. فارسەکانیش بە هەمان شێوە کردویانەتە جێژنی خۆیان و بە "چوارشەممە سوری" ، "سفرەی حەوت سین" و "سێزدەبەدەر" مانا و ناوەرۆکی ئەم جێژنە نەتەوەییە کوردیەیان گۆڕیووە و سووکیان کردووە.

٢.٧- شۆڕشی ئەترویات لە ساڵی ٣٢٣ی پێش زایین

ئەترویات لە سەرکردەکانی سەربازی "داریوشی سێهەم" بوو و لە ساڵی ٣٢٣ی پێش زایین لە دژی دەوڵەتی پارس شۆڕشی کرد و دەوڵەتی مێدیای بچوکی دامەزراند. ئەو دەوڵەتە تا ساڵی ٣٣١ی پێش زایین سنورەکانی خۆی فراوانکرد و ناوچەکانی ورمێ، ماکۆ، خۆی، سەڵماس، نەغەدە، شنۆ، خانێ،

مهاباد، بۆکان،میاندواو، سەردەشت و بانەی لە خۆ دەگرت. شاری ورمێ پایتەختی دەوڵەتی مێدیای بچوک بوو.

لە ساڵەکانی ٢٢٦ تا ٢٤٨ی زایینی هێندێک لە هۆزەکانی پارس وەک "پارس ئاوا" و "پەهلەوی" هێرشیان کردە سەر دەوڵەتی مێدیای بچووک و ئەو دەستەڵاتەیان تێکشکاند و خەڵکانێکی زۆریان کۆمەڵکووژ و تالانکرد. سەرکردەکانی دەوڵەتی مێدیا بە ناچاریی پەنایان بۆ ئەرمەنستان برد.

دەوڵەتی مێدیای بچووک بۆ ماوەی ٥٧١ ساڵ لە ڕۆژهەلاتی کوردستان دەستەلاتی هەبوو. پاش تێکچوونی ئەم دەستەلاتە، گەلی کورد بۆ ماوەی سەدان ساڵ لە ژێر دەستی پارسەکان و ئیمپراتۆرەکانی تری ناوچەکەدا مایەوە.

٢.٨- هێرشی عەرەبەکان بۆ سەر کوردستان و ئێران لە ساڵی ٦٣٤ تا ٦٤٤ی زایینی

حەزرەتی محەممەد (درودی خووای لێ بێت) لە ساڵی ٥٧٠ی زایینی لە شاری مەککەی عەرەبستان لەدایک بوو. لە تەمەنی منداڵی دایک و باوکی مردن و لای ئەبووتالبی مامی گەورە بوو. ئەبووتالب سەرکردەی خێڵی بنی هاشمیە بوو کە یەکێک لە گەورەترین و زۆردارترین بنەماڵەکانی شاری مەککە بوو. محەمەد کەڵکی لە دەستەلاتداریەتی ئەبووتالبی مامی وەرگرت و لە نێوان مەککە و شامی ئەوسا سەرەتا کاری کاروانچیەتی و ڕیگری دەکرد. بۆ وێنە لە شەڕی "بەدر" بەدەیان کاروانچی وەک "ئەبوو حەکەم" و "ئەبوو سۆفیان"ی تالانکرد. پاشان لەگەڵ ئەبووتالبی مامی کێشەی ڕکەبەرەکی دەستەلاتی پەیدابوو، و بۆ بەرژەوەندی ماڵی بوو بە هاوسەری یەکێک لە دەوڵەمەنترین بێوەژنەکانی ئەم ناوچەییە بەناوی خەدیجە خەوەیلوت. ئینجا بە داهات و دراوی خەدیجە خەوەیلوت دەستیکرد بە بازرگانیی و بە هەزاران بەردەی کڕینەوە و لەشکرێکی تۆقێنەری لێ دروستکردن. پاشان بۆ بەدەستهێنانی سامانی زیاتر و بە ناوی پێغەمبەرییەوە بوو بە سەرلەشکەری عەرەبان و توانی دەستەلاتی بنی هاشیمە لە دەستی ئەبووتالیب دەربێنێت. ناوبراو لە ساڵی ٦٢١ تا ٦٣٢ی زایینی بە پەنجا هەزار سوارەوە چەندین جار لە شەڕەکانی "بەدر"، ئوحود"، "خەندەق"، "تبووک"، "بنی موستەق"، و "یرموک" دا بۆ سەرهۆزەکان و سەرکردەکانی تری ناوداری عەرەبی وەک ئەبووحەکەم

(کەناسناوی ئەبووجەهلیان لەسەردانا) و ئەبووسۆفیان هێرشی کرد. پاش چەندین شەڕی دوور و درێژ و خوێناوی کە لە ئیسلامدا بەشەڕی موشرکین ناو دەبرێن، سوپای حەزرەتی محەممەد هەموو ناوچەکانی حجاز (مەککە و مەدینە)ی گرتە ژێردەستەڵاتی خۆی.

حەزرەتی محەممەد لەساڵی ٦٢٨ی زایینی لە نامەیەکدا، خوسرەو پەرویزی بۆ سەر ئایینی ئیسلام بانگهێشت کرد و داوای خۆبەدەستەوەدانی لێ کرد. خوسرەو پەرویز پاشایەکی ساسانیەکانی زەردەشتی بوو کە لە ساڵەکانی ٥٩٠ تا ٦٢٨ی زایینی لە هەمەدان و کرماشان و ناوچەکانی تری ئێران و کوردستان دەستەڵاتداربوو. خوسرەو پەرویز خۆی بەدەستەوەنەدا و نامەکەی حەزرەتی محەممەدی دڕاند.

دوای کۆچی حەزرەتی محەممەد، حەزرەتی عومەر(خووای لێڕازیبێت) بە سەرکردایەتی "عەبدولڕەحمان بنی عوف" بە شەست هەزار سواری عەرەبەوە و بەناوی ئایینی ئیسلامەوە لە ساڵی ٦٣٧ی زایینی هێرشی کردە سەر کوردستان. لە شەڕی نەهاوەند کە بە سەرکردایەتی"ساریە"، و لە شەڕی ناوچەی نەینەوا کە بەسەرکردایەتی"عیازبنی غەنەم" و لە شەڕی ماردین و ئامەد بە سەرکردایەتی"قەعقاع بنی عەمر" بە دەیان هەزار کەسیان بە شمشێران سەربڕی و لە کۆمەڵکوژی گەلی کورد گۆمی خوێنیان دروست کرد. لەم کۆمەڵکوژیەدا ئەو گەورەساڵانەی کە سەریان لە بەر عەرەبەکان شۆڕنەکردبا، زیندەبەگۆڕیان دەکردن. لە ئاکامدا تەنیا منداڵانی ژێر دەساڵانەیان زیندوو هێشتنەوە و بە زۆری شمشێر فەرهەنگی عەرەبیان بەناوی ئایین بە سەرداسەپاندن. عەرەبەکان ماڵ و سامانی گەلی کوردیان بە ناوی ماڵی کافران تاڵانکرد (بەغارەت برد). لەم شەڕانەدا زیاتر لە سەدهەزار کورد بەدەستی حەزرەتی عومەر و دارودەستەکەی قەتڵکراو و زیاتر لە دەهەزار کچی کوردیان وەک کەنیزە (کۆیلەی سێکسی) بۆ عەرەبستان ڕفاند. دوای ئەم شەڕانە هەر عەرەبێک کە لە شەڕی داگیرکردنی کوردستاندا بەشداری کردبوو، ١٢ دەرهەمی وەک پاداشی شەڕ (غەنیمەتی جەنگی) لە لایەن حەزرەتی عومەرەوە بەخەڵات پێ بەخشرا.

حەزرەتی عومەر لە سەر ناوی ئیسلام و بە هاوکاریی هێندێک کوردی بەرژەوەندیخواز کە عەرەبەکان ناوی شێخ (پیر) و سەید (ئاغا) یان لە سەر دانان، بنکەی خۆی لە کوردستان دروست کرد. شێخ و

سەیدەکان لە لایەن حەزرەتی عومەرەوە بەکار دەهاتن بۆ ئەوەی سالانە بەرات وزەکات بۆ عەرەبەکان کۆبکەنەوە و بۆیان ڕەوانەی حجاز (عەرەبستان) بکەن. بەم شێوەیە هەم شێخ دەستەلاتی هەبوو و هەم عەرەب لە سامانی کوردستان کەلکی خۆی وەردەگرت. ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە فەرهەنگی عەرەبیش بە ناوی ئایینی ئیسلام خۆی بە سەر کوردانی زەردەشتیدا بسەپێنێت.

٢.٩- دەولەتی مەروانی کوردی لە سالّی ٩٩٠ی زایینی

دەولەتی مەروانی بەدەستی "بازی کوڕی دۆست" کە لە خێڵی مەروانیان بوو، دروستکرا. باز لە چەند هێرشێکدا شارەکانی ئەردیش، چالدێران و مەلازگرتی ئازادکرد. پاشان لە بەردەوامی خەباتەکەیدا، ئامەد (دیاربەکر) و فارقین و دەوروبەری گرتە ژێردەستی خۆی.

باز لە سالّی ٩٩٠ی زایینی لە ئامەد دەولەتی مەروانی دامەزراند. دەولەتی مەروانی لەو کاتەدا زۆر بە توانا و بەدەسەلات بوو کە توانی هەموو باکووری کوردستان ئازادبکات.

پاش مردنی باز، کوڕەکەی باز بەناوی مامەند مەروان، و پاش ئەویش نەوەی باز بەناوی نەسرەدەولە هاتنە سەرد دەستەلات. دەولەتی مەروانی پاش نزیک١٠٠ سالّ دەستەلاتداری تێکشکا و لە لایەن سەلجوقیەکان کۆتایی بە تەمەنی هات.

٢.١٠- دەولەتی شەددادی کوردی لە سالّی ٩٥١ی زایینی

دەولەتی شەددادی کوردی لە سالّی ٩٥١ی زایینی بەدەست محەممەدی کوڕی شەدداد لە ناوچەی ئەرانێ دروستکرا. ئەو دەستەلاتە تەمەنی زۆر درێژ بوو و سنورەکانیشی لە ماوەیەکی کەمدا زۆر فراوانکرد. شارەکانی نەخچەوان، گەنجە، تیفلیس، دەمیرقاپی، ئانی و دوینی لە ژێر دەستەلاتی شەددادی دابوون و پاشان ناوچەی مەلاتیاشی گرتە دەستی خۆی. هاوکات لە باشووردا دەستەلاتی مەروانیان و لە ڕۆژهەلاتدا دەستەلاتی غەزنەویان هەبوون. دەولەتی شەددادی بۆ ماوەی ١٢٤ سالّ لە لایەن دەستەلاتداری شەددادیەوە بە ڕێوە برا بەلام پاشان بە هێرشی مەلیک شای دەستەلاتداری

سەلجوقیەکان لە ساڵی ١٠٧٥ی زایینی کۆتایی بەتەمەنی هات. دەوڵەتەکانی کوردی مەروانی و شەددادی بۆ ماوەی چەندین ساڵ هاوکات دەستەڵاتداریان کرد بەڵام یەکییەتی و دۆستایەتیان پێک نەهێنا، ئەگینا لە بەرانبەر دوژمنانیاندا وا بە ئاسانی تێک نەدەشکان.

٢.١١- زۆرداریی سەلجوقیەکان لە ساڵی ١٠٣٧ تا ١١٩٤ی زایینی

سەلجوقیەکان لە ساڵی ١٠٣٧ی زایینی لە شەڕی دژی "بووەیەحیان" سەرکەوتن و دەوڵەتی سەلجوقیان دامەزراند. ئەوان لە سەدەی یازدە تا سەدەی سێزدەی زایینی لە ناوچەکانی ئێران، ئێراق، سوریە و کوردستان دەستەڵاتداریان کرد و بە ناوی ئیسلام و بە بیانوی کافربوون زۆرداریەکی بێ وێنەیان لە گەلی کورد دەکرد و کوردێکی زۆریان دەکوشت و سامانەکەیان تاڵان دەکرد. بەم شێوەیە گەلی کوردیان دەچەوساندەوە و وڵاتەکەیان داگیر دەکرد.

بە تایبەتی سوڵتانی یەکەمی سەلجوقیەکان کە "توخرۆڵی کوڕی سەلجوق" بوو لەو کوشتوبڕەدا سەرکردایەتی دەکرد.

دەستەڵاتی سەلجوقیەکان بەدەستی مەغۆلەکان تێکشکێندرا و لە ساڵی ١١٩٤ی زایینی کۆتایی بەتەمەنی هێندرا.

٢.١٢- هێرشی مەغولییەکان بۆ سەر کوردستان لە سەدەکانی ١٣ و ١٤ی زایینی

لە سەدەکانی سێزدە و چاردەی زایینی مەغولیەکان هێرشیان کردە سەر کوردستان و کوردێکی زۆریان کوشت وسامنەکەشیان تالانکرد. دواهەمین یەلخانی مەغولیەکان ناوی "ئەبوو سەعید بهادۆر خان، کوڕی سوڵتان محەممەد خودابەندە" بوو کە بە "بهادۆر" ناسراوبوو و لە سێزدەساڵیدا هاتە سەرتەختی دەستەڵات.

پاشان"ئەمیر تەیموری گورگانی" سەڵتەنەتەکەی بهادۆری تێکدا و لە ئێران چەند دەستەڵاتێک پێکهاتن و لە هەمان کاتدا کوردەکانی ڕۆژهەڵاتیش لە ساڵی ١٣١٥ی زایینی دەستەڵاتی کوردیان دامەزراند.
ئەو دەستەڵاتە کوردیە لە لایەن "شێخ حەسەنی گەورە" ناسراو بە "حەسەن ئیلکانی" دامەزرا.
دەستەڵاتی کوردەکان تەمەنی کەم بوو و پاش ماوەی ٩ مانگ لە لایەن داگیرکەرانی ئێران تێکشکێندرا.

٢.١٣- ئەمیر شەرەفخانی بتلیسی لە ساڵی ١٥٩٧ی زایینی

شەرەفخان نووسەر و زانایەکی کورد بوو کە لە ساڵی ١٥٩٧ی زایینی لە شاری بتلیس بەرهەمێکی وەک شەرەفنامەی نووسی. شاری بتلیس لە سەردەمی شەرفخان ببوو بە ناوەندێکی زانیاری و هونەری و پسپۆڕی جۆراو جۆر. لەو سەردەمەدا شەرەفخان هەستی بە بەرپرسیارەتی کرد و بەرهەمی زانیاری جۆراو جۆری لە سەر گەلی کورد لە پەرتووکخانەکەی شاری بتلیس کۆکردوە.
پایتەختی میرنشینی بنەماڵەی شەرفخان شاری بتلیس بوو. ئەو بنەماڵە لە سەدەکانی ١٦، ١٧ و ١٨ بەهێزبوو و لە بندەستی داگیرکەری تورکی عوسمانی ئازادی و سەربەستی خۆی بەدەستهێنابوو. لە سەردەمی"ئەمیرعەبداڵی نەوەی شەرەفخان"، "مەلیک ئەحمەد" کە سەرکردەی (والی) عوسمانیەکان بوو، هێرشی کردە سەر شاری بتلیس و پەرتووکخانەکەی شەرفخانی ئاگر تێبەردا. لە ئاکامدا چوار هەزار پەرتووکی بە نرخی ئەو پەرتووکخانەیە لە گەڵ حەفتا دەستنووسی زانستی بەکەلک سوتان.
مەلیک ئەحمەد بنەماڵەی زۆر دەوڵەمەندی شەرەفخانی تالانکرد و شاری بتلیسیش وێران و کاولکرا و بەم جۆرە میرنشینی بتلیس تێکدرا.
جێگای ئاماژەیە کە ئەو شەرەفنامەی کە ئێستا لە بەردەست دایە و بە زمانی فارسی نووسراوە و پاشان بۆ ڕووسی و کوردی (کرمانجی و سۆرانی) وەرگێڕراوە، ناشێت نووسراوەی شەرەفخان نیە. ناشێت کابرایەکی زانای وەک شەرەفخان ناسنامەی کورد بە عەرەب و ئێسلامەوە گرێبدات. بەڵکو ئەو ڕوونووسە، دەستکرد و بڵاوکراوەی مەلیک ئەحمەدە کە بە مەبەستی سوکایەتیکردن بە گەلی کوردستان و چەواشەکردنی مێژووی کوردستان بڵاوکراوەتەوە. هەربۆیە کوردستانیان دەبێ کەسایەتی شەرەفخان و ناسنامەی کورد بە پەرتووکی دەستکاریکراو و شێوێندراوی شەرەفنامەوە نەناسن.

ئەمیر شەرەفخانی بتلیسی

٢.١٤- تاوانی سەفەویەکانی ئێرانی دژی شۆڕشەکانی کورد لە ساڵەکانی ١٥٠١ تا ١٧٣٦ی زایینی

لە سەردەمی سەفەویەکان واتە لە ساڵەکانی ١٥٠١ تا ١٧٣٦ی زایینی خەڵکی کوردستان تووشی زۆر شەڕ و ناخۆشی هات. شا ئیسماعیلی یەکەم کە یەکەم شای سەفەویەکانی ئێران بوو، لە ماوەی ساڵەکانی ١٥٠١ تا ١٥٢٤ دانی بە ناسنامەی نەتەوەی کوردی نەهێنا و میرە کوردەکانی بە قازانجی خۆی بەکارهێنان.

پاشان "شا تەهما ماسبی" کە دوای شا ئیسماعیل هاتە سەرکار لە ساڵی نێوان ساڵەکانی ١٥٢٤-١٥٧٦ی زایینی چەندین جار هێرشی کردە سەر کوردستان و لە ڕێگادا هەر کەسێکی هاتە پێشی کوشتی و ناوچەکەشی وێرانکرد. شا تەهما لە دژی "خێڵی دومبلی" کۆمەڵکوژیەکی بێ وێنەی پێکهێنا.

پاشان "شا عەبباسی سەفەوی" لە ساڵەکانی ١٥٨٧ تا ١٦٢٩ی زایینی چەندین جار هێرشی کرد بۆ سەر کوردەکانی شاری خۆیە و پەلاماری "خێڵی مەحمودی" دا کە سەرکردەکەی "مستەفا بەگ" بوو.

مستەفا بەگ بەخۆی و بەکوڕ و چەکدارەکانیەوە لە ساڵەکانی ١٦٠٨ی زایینی ئازایەتیەکی بێ وێنەی بۆ پاراستنی قەڵای ماکۆ نواند. بەڵام لە ئاکامدا بەرگەی هێزی داگیرکەری ئێرانی نەگرت و تێکشکا. سەفەویەکان پاش کوشتارێکی یەکجار زۆر، بە هەزاران ژن و منداڵی کوردیان گرت و ڕەوانەی باکووری خوراسان و قوچانیان کردن.

لە ساڵەکانی ١٥٩٠ی زایینی پەیمانی ئیستانبووڵ لە نێوان ئیمپراتۆرەکانی سەفەوی و عوسمانیدا بەسترا. بە پێی ئەم پەیمانە زیاتر لە ٥٠ هەزار کوردی عەلەوی لە باکووری کوردستانرا بۆ خوراسان و گیلان ڕاگوێزران و لەشەڕی دژی تورکەمەنستاندا بەکار هێندران.
ئیمپراتورەکانی عوسمانی و سەفەوی هەمووکات کوردەکانیان لە پێشی شەڕەکان بەکاردەهێنان. لەم شەرانەدا بە دەیان هەزار کورد بەدەستی یەکتر کوژران.
لە ساڵی ١٦٠٨ شا عەبباس ئابڵوقەی قەڵای دمدمی نزیک شاری ورمێی دا کە کوردی برادۆستی تێدا دەژیان. ئەو شەڕە چەندین مانگی خایاند و لە ئاکامدا هەموو ئەوانەی لە قەڵاکەدا بوون بۆ پاراستنی

قەڵاکە تا گیان بەختکردن، شۆڕشگێڕانە شەڕی بەرگریان کرد. دوای داگیرکردنی قەڵایەکە، شاعەبباسی سەفەوی بە خۆیی و لەشکرەکەی پەلاماری "خێڵی موکری" دا و کوشتارێکی زۆری لێکردن و نزیکەی ١٥٠٠٠ بنەماڵەی ڕاگوێست بۆ هەرێمی خوڕاسان.
سەرەڕای ئەو هەموو تاوانەی شایەکانی سەفەوی، کوردەکان سەریان بۆ داگیرکەران دانەنواند و لە سەددەی شازدەهەم "هەڵۆخانی سەرۆکی خێڵی ئەردەڵان" ڕاپەڕی و سەربەخۆیی کوردستانی ڕاگەیاند.

لە دوای هەڵۆخان، "خان حەمەخانی کوڕی هەڵۆخان" جێی باوکی گرتەوە و تەنانەت دراوی کوردی بەناوی "گەڵا" لە ڕۆژهەڵاتی کورستان لە چاپدا و بە کاری هێنا.

دەستەڵاتی کوردی خان حەمەخان لەساڵی ١٦٣٨ی زایینی دامەزرا و لە ساڵی ١٦٣٩ لە لایەن سەفیەددین شای ئێران هێرشی کرایە سەر و پاش شەڕێکی دژوار لە ناوچەی مەریوان، کوردەکان تێکشکان و خان حەمەخان لە ناچاری پەنای برد بۆ دەستەڵاتی عوسمانی و پاشان لە شاری موسڵ کۆچیدوایی کرد.

٢.١٥- پەیمانی قەسری شیرین لە ساڵی ١٦٣٩ی زایینی

شەڕی چاڵدێران لە ساڵی ١٥١٤ی زایینی لە نێوان دەوڵەتەکانی عوسمانی و سەفەوی دەستی پێکرد. ئەو شەڕە لە سەر داگیرکردنی خاکی کوردستان نزیکەی ١٣٠ ساڵی خایاند. کوردستان هەر ماوەی جارێک لە ژێر دەستی یەکێک لە و دوو داگیرکەرە دا بوو. لە ساڵی ١٥٩٠ی زایینی شاعەبباسی سەفەوی لە شەڕی دژی عوسمانییەکان تێکشکا و پاشان لە ناچاری پەیمانی ئاشتی لە گەڵ دەوڵەتی عوسمانی بەست. لەو پەیمانەدا ئێران ناچار بوو لە ناوچەکانی کوردستان، گورجستان، ئەرمەنستان و ئازەربایجان پاشەکشە بکات. پاش کشانەوەی سەفەویەکان، ئەو ناوچانە کەوتنە ژێردەستەڵاتی عوسمانی. شا عەبباسی سەفەوی لە ساڵی ١٦٠٣ی زایینی لە گەڵ دەستەڵاتی عوسمانی دووبارە شەڕی هەڵایساندەوە. لەو شەڕەدا ئێران توانی بۆ جارێکیتر ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ئازەربایجانی ئەمڕۆی ژێردەستی ئێران داگیربکات.

دەستەڵاتەکانی عوسمانی و سەفەوی داگیرکەری کوردستان لە ساڵی ١٦٣٩ پێکهاتن و لە شاری قەسری شیرین پەیمانێکیان مۆرکرد. لەو پەیمانەدا ناوچەی ئەردەڵان بە سەر سەفەویەکان دا و ناوچەکانی موکریان و شارەزوریش بە سەر عوسمانیەکاندا دابەشکران. ناوچەکانی جزیر، ورمێ، سۆران، بابان وەک میرنشینی کوردی مانەوە. میرەکانی کورد لە لایەک شەڕی دژ بە داگیرکەرانی عوسمانی و سەفەویان دەکرد و لە لایەکی تر شەڕی براکوژی یەکتریان دەکرد. تا ساڵی ١٨١٣ی زایینی کە تێیدا داگیرکەرانی قاجاری و عوسمانی لە گەڵ ڕووسییە پەیمانی گوڵستانیان واژۆکرد و بەم شێوەیە بەسەر کوردەکاندا سەرکەوتن. لەو پەیمانەدا کوردستان بە تەواوی کەوتە بندەستی دەستەڵاتەکانی عوسمانی و سەفەوی. ئەوانیش بە ویستی بەرژەوەندی خۆیان، لە نێوان خۆیان، دابەشیان کرد. لە ئاکامدا ڕۆژهەڵاتی کوردستان کەوتە ژێردەستی سەفەویەکان و بە شەکانی تری کوردستان کەوتنە ژێردەستی عوسمانیەکان.

نەخشەی میرنشینەکانی سەربەخۆی کورد

٢.١٦- شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری لەساڵی ١٨٧٩ی زایینی

لە ساڵی ١٨٧٩ی زایینی نزیکەی شێست هەزار کورد و ئاسوری لە ژێر ڕێبەرایەتی "شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری" و کوڕە شۆڕشگێڕەکەی بە ناوی "عەبدولڤادر" لە دژی زۆرداری و دەستدرێژی دەستەڵاتی داگیرکەری ئێران دەستیان بە شۆڕشکرد. ئەو سەرهەڵدانە وەک بروسکێک بە سەر داگیرکەراندا سەرکەوت و کوردەکان لە ماوەکی کەمدا زۆربەی خاکی ڕۆژهەڵاتی کوردستانیان ئازادکرد.

دەستەڵاتی ئێران بۆ تێکشکاندنی ئەو شۆڕشە لە دەوڵەتەکانی ئینگلیس، ڕووس و عوسمانی داوای هاوکاریی کرد. ئەم دەستەڵاتانە بەیەکەوە لە دژی شۆڕشی کوردەکان دەستبەکار بوون و بە ناوی برایەتی و هاوئایینیەوە، شێخ عوبەیدوڵڵا نەهریان هەڵخەڵەتاند. نەیارانی کورد بە کوردانیان گوت: "با ئێمە پێکەوە ئاشتی بکەین، پاشان پێکدێن و مافی ئازادی نەتەوەی کوردیش دەدەین".

بەو پیلانە شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری بانگێشتی شاری ئیستانبووڵ کرا. کاتێک نەهری دەگاتە ئیستانبووڵ، بەکەڵەک و کوڵەکی دوژمنانی دەزانێت و بە نهێنی لە ئیستانبووڵڕا دەگەڕێتەوە شاری شەمزینان. بەڵام هێزی سەربازی عوسمانیەکان بەشوێن شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری دەکەون و لە شەمزینان هێرشی دەکەنە سەر و بەدیل دەیگرن و ڕەوانەی شاری مەککەی عەرەبستانی دەکەن.
لە ئاکامدا دەوڵەتی عوسمانی لە ساڵی ١٨٨٣ لە شاری مەککە شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری دەکوژن و دەڵێن کۆچیدوایی کرد. بەم جۆرە داگیرکەران هێرشدەکەنە سەر شۆڕشەکەی گەلی کورد و تێکی دەشکێنن و دیسان کوردستان داگیردەکەنەوە.

"عەبدولقادرنەهری" کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری لە ساڵی ١٩٠٨ دەچێتە ئیستانبووڵ و لە ساڵی ١٩٢٥ تێکەڵاوی شۆڕشی "شێخ سەعیدی پیران" دەبێت و پاش تێکچوونی شۆڕشەکە لە گەڵ شێخ سەعیدی پیران لە لایەن دەستەڵاتی تورکیە لە سێدارە دەدرێن.

٢.١٧- شۆڕشی بەدرخان پاشا لە ساڵی ١٨٢١ی زایینی

بەدرخان پاشا هەوڵی زۆری دا تا لە گەڵ سەرۆک خێڵەکانی ناوچەی حەککاری یەکییەتی دروستکرد و پەیمانێکی دۆستایەتی بەناوی "پەیمانی پیرۆز" لە گەڵیان مۆرکرد. ئامانجی پەیمانی پیرۆز ئەوە بوو کە کوردەکان یەکییەتی خۆیان دروست بکەن و بۆ ستاندنی مافی خۆیان و ڕزگاری خاکی کوردستان لە دژی داگیرکەری عوسمانی ڕاپەڕن و شۆڕش بکەن. لەو پەیمانەدا سەرۆک خێڵی ئەردەڵان کە خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، بەشداری کرد. بە پشتگیری کوردەکانی ڕۆژهەڵات، ئەو شۆڕشە زیاتر پەرەی ستاند. بەدرخان لەگەڵ نەتەوەکانی ئاسوری و ئەرمەنیش پەیمانێکی دۆستایەتی و هاوکاریی مۆرکرد و بەیەکەوە بەڵێنیاندا کە لە دژی دەستەڵاتی عوسمانی شۆڕش بکەن. بەڵام پێش شۆڕشەکە دەوڵەتی ئینگلیس، ئاسوری و ئەرمەنییەکانی لە ناوچەی کوردستان و شۆڕشەکە دوورخستەوە.

بەدرخان پاشا لە ساڵی ١٨٢١ لە سەرهەڵدانێکدا، ئەمارەتەکانی جزیر و بۆتانی ڕزگارکرد و خستنیە ژێر فەرمانڕەوایی دەستەڵاتەکەی خۆی. پاشان ویستی هەموو ئەمارەتە کوردیەکان ئازادبکات و کوردستانێکی یەکگرتوو پێک بێنێت. بۆ ئەو کارە بەدرخان پاشا پەیوەندی بە زۆربەی پیر و بەگ و سەرۆک خێڵەکانی کورد کرد کە هەریەکەی میری ئەیالەت یان ناوچەی خۆیان بوون. بەدرخان پاشا لە میرە کوردەکانی داواکرد کە لە دژی داگیرکەران یەکگرن و بۆ ڕزگارکردنی کوردستان شۆڕش بکەن. ئەو میرانەی کە داخوازیەکانی بەدرخانیان قبووڵکرد بریتی بوون لە:

- مستەفا بەگ و دەروێش بەگ لە میرەکانی ناوچەی وان،
- ئورەڵڵابەگ میری ناوچەی حەککاری،
- فەتاح بەگی حەککاری،
- خالید بەگی زەحیمی و شەریف بەگی میری ناوچەی موش،
- حوسێن بەگی سەرۆک خێڵی ناوچەکانی قارس و ئاجار،
- پیریوسف میری ناوچەی زاخۆ
- پیرحەمە میری ناوچەی موسڵ.

بەدرخان پاشا لە ناوچەی جزیر کارگەیەکی دروستکردنی چەک و تەقەمەنی دامەزراند و چەند قوتابیەکی بۆ شارەزایی و فێربوونی دروستکردنی چەک و بەکارهێنانی، ڕەوانەی ئەورووپا کرد.
هەروەها لە "گراوی شاری وان" بەدرخان بایەخێکی زۆری بە گەمی دروستکردن دا. بەدرخان لە کاتی شۆڕشەکەیدا ناوچەکانی وان، ورمێ، موکریان، سۆران، موسڵ، سنجار و وێرانشاری ئازادکرد.

عوسمانیەکان بە سەرکردایەتی عومەرپاشا و بە هاوکاریی ئینگلیسەکان بۆ سەر شۆڕشگێڕانی بەدرخان پاشا، هێرشیان کرد.

لە یەکەم شەڕدا کە لە ناوچەی شاری ورمێ ڕویدا کوردەکان سەرکەوتن. دوای ئەم سەرکەوتنە "یەزدان شێر" (عێزەددین شێر) کە سەرکردەیەکی هێزەکانی بەدرخان و ئامۆزای بەدەرخانیش بوو، خەیانەتی بە شۆڕشی کورد کرد و بە خۆی و هێزەکەیەوە چووە پاڵ هێزی عوسمانی و بەم جۆرە هێزی بەدرخان پاشا شکا و ئەمارەتی جزیر لە لایەن عوسمانیەکان داگیرکرایەوە.

لە درێژەی ئەم شەڕانەدا کوردەکان جارێکی تر ئەمارەتی جزیریان ئازادکرد. بەڵام دیسان عوسمانیەکان بە هاوکاریی بەکرێگیراوانی یەزدان شێر، هێرشیان کردە سەر جزیر. سەرئەنجام شۆڕشگێڕانی کورد نەیانتوانی لە ئاست ئەم هێرشەدا خۆیان بگرن و تێکشکان.

بەدرخان پاشا بە خۆی و هێزەکەیەوە ڕووی کردە قەڵای ئەروخ و لە و قەڵایەدا ماوەی هەشت مانگ لەلایەن هێزەکانی عوسمانی و کوردە خۆفرۆشەکانی یەزدان شێر گەمارۆ درا. لە ئاکامدا هێزەکانی بەدرخان پاشا لە بەر تەواوبوونی خواردەمەنی و تەقەمەنی، شکان و بەم شێوەیە هەموو کوردە شۆڕشگێڕەکان گیانیان بەخت کرد و ئاواتەکانی بەدرخان پاشا سەری نەگرت و بەدیلی کەوتە دەستی دەوڵەتی عوسمانی و ڕەوانەی شاری ئیستانبووڵ و لە وێشەوە ڕەوانەی دیمەشق کرا.
بەدرخان پاشا دواین ساڵەکانی ژیانی لە دوورخرانەوە و ژێردەستیدا بردەسەر. ئەو شۆڕشگێڕە لە ساڵی ١٨٦٩ لە دیمەشق لە لایەن عوسمانیەکان بە ناوی نەخۆشیەوە کوژرا و تەرمەکەی لە گۆڕستانی کوردان لە دیمەشق بە خاک سپێردرا. شایەنی باسە کە بەدرخان پاشا لە کاتی شۆڕشەکەیدا دراوی کوردی بەناوی"گەڵا" لە چاپ دا و لە ناوچەی ژێر دەستەڵاتی خۆی بەکاری هێنا.

٢.١٨- شۆڕشی ڕۆشنبیریی و نەتەوەیی عەبدولڕەزاق بەدرخان لە ساڵی ١٩١٢ی زایینی

"عەبدولڕەزاق بەدرخان" لە ساڵی ١٨٤٦ی زایینی لە ئیستانبووڵ لە دایک بوو و کوڕی "نەجیب پاشا" و نەوەی بەدرخان پاشا بوو. بۆ فێربوونی خوێندەواری زمانی کوردی دەچێتە لای مامۆستا و شاعیری مەزنی کورد "حاجی قادری کۆیە" و دەبێتە خوێندەوارترین کوردی سەردەمی خۆی.

عەبدولڕەزاق بەدرخان بۆ ئازادکردن و سەربەخۆیی کوردستان هەوڵی زۆری دا و شۆڕشێکی ڕۆشنبیریی- نەتەوەیی کوردی لە سەرتاسەری کوردستان وەڕێخست. ناوبراو لە ساڵی ١٩١٢ بڵاوکراوەیەکی مانگانەی کوردی لە شاری ورمێ دەرکرد. دوای ئەوە کە ڕووسەکان عەبدولڕەزاقیان لە ورمێ دوورخستەوە، سمایلاغای سمکۆ ئەرکی دەرکردنی مانگنامەکەی گرتە ئەستۆ. ئەو مانگنامەیە لە ساڵی ١٩١٤ لەلایەن ئێران داخرا.

عەبدولڕەزاق بەدرخان لە ١٩١٣/١٢/٢٤ لە شاری خۆیە "کۆمەڵەی ڕۆشنبیری کوردی" پێک هێنا و قوتابخانەیەکی کوردی دامەزراند کە تێیدا ٢٩ قوتابی بە زمانی کوردی وانەیان دەخوێند. دەستەڵاتی ئێران دژایەتی بەردەوامبوونی ئەم قوتابخانەی کرد و هێرشی کردە سەر شای خۆیە و قوتابخانەکەی وێران کرد. بەم شێوەیە نەیانهێشت گەلی کورد بە زمانی خۆی بخوێنێت.
بە هەوڵ و تێکۆشانی کوردەکان، ناوچەکانی وان و ئەرزەڕۆم لە بەهاری ١٩١٣ بوون بە مەڵبەندی زانیاری و ڕوناکبیری. عەبدولڕەزاق بەدرخان لەگەڵ تەها شەمزینی "بزووتنەوی ڕامیاری و ڕۆشنبیری کوردی"یان لەو ناوچەیە وەڕێخست و بانگەشەی سەربەخۆیی کوردستانیان کرد.

پاشان لە ناو سەرکردە کوردەکان لە سەر سەرۆکایەتی کوردستان کێشەی دەستەڵات دەستی پێکرد. بزووتنەوەی عەبدولڕەزاق بەدرخان پشتی بە ڕووس بەست و "حەسەن بەگ"ی ئامۆزای عەبدولڕەزاق بەدرخان، لایەنگری ئینگلیس و "پیرعەبدولقادر شەمزینی"، لایەنگری دەستەڵاتی عوسمانی کرد. ناکۆکی نێوان سەرکردە کوردەکان بوو بە هۆی لێکدابڕانی نەتەوەی کورد. بەم جۆرە لەو سەردەمەدا ئاواتی یەکییەتی کوردەکان و کوردستانێکی سەربەخۆ زیندەبەچاڵکرا.

لەو کاتەدا بە سەرکردایەتی "مەلاسەلیم بتلیسی" شاری بتلیس بوو بە مەڵبەندی بزووتنەوەی کوردی. ئەو بزووتنەوەیە بوو بە هاندەری سەرهەڵدانێکی گشتی لە کوردستان کە سەرکردەگەلێکی وەک عەبدولڕەزاق بەدرخان، یوسف کامیل، تەهاشەمزینی و سمکۆ تێدا بەشداربوون.

عوسمانیەکان زۆر دڕندانە پەلاماری ئەو ڕاپەڕینەیاندا. ئەگەرچی کوردەکان داوای یارمەتی و پشتگیریان لە ڕووسییە کرد، بەڵام پاش هەوڵدانێکی زۆر، بزووتنەوەی کورد لە هەموو لایەکەوە بێ دۆست مایەوە و لە ناو کوردەکانیشدا یەکییەتییەکی تەواو پێک نەهات. لە ئاکامدا لە ساڵی ١٩١٤ تا ١٩١٧ عەبدولڕەزاق بەدرخان، سمکۆ و تەها شەمزینی لە ڕووسییەی قەیسەری نزیک بوونەوە و پەیمانێکیان بەیەکەوە بەست. لەم پەیمانەدا بڕیار درا کە هەموویان بە یارمەتی ڕووسییە ڕاپەڕن و داوای مافی ڕەوای گەلی کورد بکەن.

لەساڵی ١٩١٧ لە ڕووسییە شۆڕشی ئۆکتۆبر ڕویدا و عەبدولڕەزاق بەدرخان لە ڕووسییەڕا گەڕایەوە باکووری کوردستان و لەلایەن دەوڵەتی عوسمانی دەستبەسەر و ڕەوانەی بەندیخانەی موسڵ کرا و بێ دادگاییکردن لەسێدارە درا. دوای ئەم ڕووداوە سمکۆ و تەهاشەمزینی لە ڕووسییەڕا گەڕانەوە ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

عەبدولڕەزاق بەدرخان شارەزایی تەواوی لە سەر سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەبوو. ئەو چەند زمانی ڕۆژهەڵاتی و ئەورووپی دەزانی و دوای ئەوەی کە کرا بە سکرتێری باڵوێزخانەی عوسمانی لە ڕووسییە، زمانی ڕووسیش فێر بوو. عەبدولڕەزاق بەدرخان یەکێک لەو سەرکردە ژیرانە بوو کە زانایانە بیری لە چارەنووسی نەتەوەی کورد کردبۆوە. ئەوکاتە تەنانەت یەکەم سەرکردەی کورد بوو کە بەرنامە و پلانی سەربەخۆیی کوردستانی بە شێوەیەکی ڕێک و پێک دانا. بۆ وێنە لای کاربەدەستانی ڕووسی وتوویەتی: "هەرگیز ئەوە قبووڵ ناکەم کە نەتەوەکەم لە کۆت و زنجیری عوسمانی تورک و قاجاڕی فارس دابێت. ئاوات و ئامانجی ئێمە ئەوەیە کە گەل و وڵاتمان لە کۆت و زەنجیری زۆردار و داگیرکەران ڕزگار بکەین. بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە پیرۆزە، گەلەکەمان پێویستی بە خوێندەواری هەیە، کە کلیلی ئەمەش بریتییە لە ڕەخساندنی دەرفەتی فێربوون و خوێندەواری بۆ گەلی کورد. بۆ

گەیشتن بەم ئامانجە یارمەتیمان بدەن، جا ئەگەر بە من و هەڤالانیشم کوردستان ڕزگار نەبوو، ئەوسا ئەوەی پێشەڕۆژی کورد دەتوانێت بە خۆیدا بێتەوە و ئازادی خۆی بەدەست بێنێت."

٢.١٩- کۆمەڵکوژی ئەرمەنییەکان لە ساڵی ١٩١٥ی زایینی

سوڵتان عەبدول حەمید یەکێک لە سەرکردەکانی عوسمانی بوو کە زۆر تاوانی گەورەی دژی نەتەوەکانی کورد و ئەرمەنی بەڕێوە برد. ئەو بە سازکردنی "ئالای حەمیدیان" لە زۆر ئاغا، بەگ و سەرۆک خێڵی کورد کەلکی وەرگرت و لەگەڵ لەشکرەکەی خۆی، وەک چەتە لە دژی ئەرمەنیەکانی بەکاری هێنان. سوڵتان عەبدول حەمید بە ناوی ئەوەی کە ئێمەی تورک و کورد برا و مووسڵمانین، ئەرمەنیاکان خاچپەرست و کافرن، هێزە کوردەکانی لە دژی ئەرمەنییەکان بەشەڕدا. بەو شێوەیە دەوڵەتی عوسمانی بە هاوکاریی ئەو کوردە نەزان و هەڵخەڵەتاوانە کۆمەڵکوژیەکی سامناک و دەڵتەزێنی لە دژی ئەرمەنییەکان پێکهێنا، کە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا کەم وێنە بوو.

لەم جینوسایدەدا یەک و نیو ملیۆن خەڵکی بێتاوانی ئەرمەنی کوژران و بە سەدان هەزار کەسیش ئاوارە و سەرگەردان بوون. سامانی ئەرمەنییەکان لە لایەن تورکەکانەوە تالانکرا و خاک وماڵیان بە سەر خەڵکی تورکدا، دابەشکرا.

پاش ئەم ڕووداوە سوڵتان عەبدول حەمید بە درۆ وەڵامی نارد بۆ کوردەکان کە لەشکری ڕوسیە هێرشتان دەکاتە سەر و هەمووتان کۆمەڵکوژ دەکات. بەم شێوەیە ترسی وەبەرنان و کوردەکان بە سەرمای زستان، شار و گوندەکانیان چۆلکرد و ئاوارەی شاخەکانی کوردستان بوون. هاوکات لەشکری تورک لە دواوە هێرشی بۆ کردن و بە دەیان هەزار کوردی کوشت و ماڵ و سامانیانی تالانکرد. لە چیاکانیش بە هەزاران کورد لە سەرمان ڕەقهەڵاتن.

سوڵتان عەبدول حەمید بە پێکهێنانی ئەم جینوسایدە، ڕق و کینەی خۆی لە دژی گەلانی ئەرمەنی و کورد دەربڕی و گەورەترین تاوانی دژی مرۆڤایەتی ئەنجامدا.

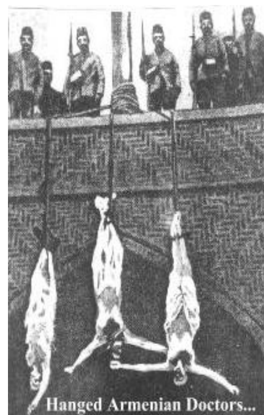
سوڵتان عەبدول حەمید لە بیرەوەریەکانی دا بەم شێوەیە دەدوێت:

"ئەرمەنی گەلێکی ترسەنۆک و فێڵبازە و هەموو جیهانیش هاوکاریی ئەوان دەکات. بەڵام گەلی کورد بێهێز، نەزان، ساوێلکە و خۆشباوەڕە. کورد گەلێکی مێژووییە و خاوەنی کولتور و کەلەپورێکی زۆر گرینگە و وڵاتەکەی دەوڵەمەندە. ئێمە دەبێ کوردەکان لە ناو گەلی تورکدا بتوێنینەوە و پرژوبڵاویان بکەین و هەموو سامان و کەلتووریان بخەینە سەر ناوی گەلی تورک."

ئەو خوواستانەی سوڵتان عەبدول حەمید، بوون بە بەرنامەی سیاسەتمەداران و فەرماندەکانی سوپای تورکیە و لە سەدەکانی ٢٠ و ٢١ بە کردەوە وەک یاسای تورکیە لە دژی نەتەوەی کورد بەکارهێندراون و ئێستاش هەر بەکاردەهێندرێن .

جێگای داخە کە ئەو پەروەردە فاشیستیە تورکیە بۆ مێشکشۆری گەلانی تورکیە بەکارهێندراوە و ئاوێتەی وەچەکانی دواتریش بووە.

کوژراوانی ئەرمەنی و هەڵواسینی پزشکەکانیان لەلایەن تورکەکان

٢.٢٠- سەرهەڵدانەکەی شێخ مەحمود تەمرخانی کورد لە ساڵی١٩١٩ی زایینی

پاش جێگیر بوونی تورکەکانی ئەفشار لە ورمێ، کوردەکانی ئەم دەڤەرە بە ڕێبەرایەتی شێخ مەحمود تەمرخانی کورد لە دەشتی تەرگەوەڕەوە و لەساڵی ١٩١٩ی زایینیدا هێرشیان کردە سەر تورکەکانی ئازەری ورمێ. پاش شەڕێکی خوێناوی، کوردەکان شکان و هێندەی لاواز بوون، هێندەی تریش لێیان کەم بوویەوە. پاش ساڵێک کوردەکانی ئەم ناوچەیە بە سەرکردایەتی تەمرخان، قەڵای دمدمیان ئاوەدان کردەوە و خۆیان وردە وردە بەڕێکخستن و بەهێز کرد. پاشان تورکەکانی ئەفشار پێیان زانی و هێرشیان کردنە سەر. بەڵام لە هێرشەکەدا، تورکەکان بە سەرکردایەتەی گەنج عەلی خان نەیان توانی قەڵایەکە بگرن.

گەنج عەلی خانی ئازەری ناچار داوای هاوکاری لە برایەکەی کلب عەلی خان کرد. پاشان ئەو دوو برایە، هەموو هێزەکانی ناوچەکەیان کۆ کردەوە و لەساڵی١٩٢٤ی زایینیدا بۆ جاری سێهەم هێرشیان کردەوە سەر قەڵای دمدم. پاش شەڕێکی قورس، تورکەکان قەڵایەکەیان بۆ نەگیرا. پاشان ئێستریێکیان هێنا و سێ شەو ڕۆژ ئاویان نەدایە، پاشان بەدەورەی قەڵادا گیڕایان کە بزانن لە کوێ ئەو ئێسترە سمکۆڵی کرد، دەبێ ئاوی قەڵایەکە بە بن زەوی ئەوێدا بۆ شەڕڤانانی ناو قەڵا بچێت. بەم کارەیان سەر چاوەی ئاوەکەیان دیتەوە و نەوتیان تێکرد وئاوەکەیان لێ ئیشک کردن. چەند ڕۆژێک شەڕڤانانی ناو قەڵا نەوتیان خواردەوە بەڵام ئیتر تینوەتی و نەخۆشی هێرشی بۆ هێنان. کلب عەلی خان و تەمرخان پێک هاتن کە بەشەرتەک خەڵکەکە بە بێ کەرەستەی شەڕ و تەنیا بە پێیان وەدەر کەون کاریان پێ نەبن و لێیان گەرێن کە بڕۆن. بەیانیەک شەڕڤانانی ناو قەڵا دەرگای قەڵایان کردەوە بە بێ چەک وەدەر کەوتن. بەڵام پاش پشکنینی قەڵایەکە، لە پشتەوەڕا تورکەکان هێرشیان بردە سەر کوردەکان و هەموویان کۆمەڵکوژکردن. کاتێک تورکەکانی ئەفشار چۆنە ناو قەڵایەکە لە داوێنی قەڵایەکە تەرمی ٨٦ کچی کوردیان دیتەوە کە شەوی ڕابردوو خۆیان لە دیوارەکانی قەڵاوە خستبۆ خوارەوە بۆ ئەوە بە زیندوویی نەکەونە دەست تورکەکان و دەستدرێژیان نەکرێتە سەر. لە زۆربەی شەڕەکاندا باو بوو کە تورکەکان کچە گەنجەکانی کوردیان کە لەشەڕدا دەگرتن، بۆ ڕابواردن و ئەتک و سوکایەتی بەکاریان دەهێنان.

پاش مردنی کلب عەلی خان لەساڵی ١٩٢٤ی زایینیدا، کوردەکان بە هەلیان زانی و دژی تورکەکان هێرشیان کرد. بەڵام بە هۆی ئەوەی تورکەکان لە ناو شاری ورمێدا خۆیان چاک قایم کردبوو و

کەرەستەی شەڕی چاکیان هەبوو، کوردەکان لەم شەڕدا شارەکەیان بۆ نەگیرا و ناچار بە پاشەکشە بوون. هەر لەم ساڵەدا تورکەکان بە هاوکاری هێزی ناردراوی قاجاریەکان هێرشیان کردە سەر قەڵای خێڵی مەحمودیە. پاش شەڕێکی خوێناوی، خێڵی مەحمودی ناچار قەڵاکەیان بۆ تورکەکان بەجێ هێشت و بەرەو شاخەکان کۆچبەر بوون. لە بەردەوامی ئەم دوژمنایەتیە و بە هێرش و پەلامارەکانیان، تورکەکان توانیان خێڵەکانی برادۆست، هەیدەری، جەلالی، شکاکی، دونبولی، پازووکی و مافی، پەراوێزە وشاربەدەربکەن.

پاش دەیان ساڵ شەڕ و ململانەی لە نێوان کورد و تورک، تورکەکان بە پشتگیری دەستەڵاتی سەفەوی و قاجاری توانیان لە پارێزگاکانی، تەورێز، ئەردەبێڵ و ورمێش جێگیر بن و دەست بەسەر زەوی و قەڵا و شارەکانی کوردستاندا بگرن. بەم شێوەیە کوردەکان بەرەو دێهات و ناوچەکانی شاخاوی شاربەدەر کران یان لە ناو شارەکاندا کرانە تورک. بەم شێوەیە بە هاتن و زۆرداری ئەم تورکە ئەفشارانە بۆ ناوچەی ورمێ، ئیتر نێوانی کورد و تورک ڕۆژ لە ڕۆژ خراتر دەبوو. تورکەکان لە لایەن ئیمپراتۆرەکانی سەفەوی و قاجاری ئێران، دەستەڵاتی ڕەهایانپێدرا بوو کە بەو پەڕی ڕق ئەستوری و بە هۆڤیانە کوردەکان بکوژن و ماڵ و ملکیان بەتاڵان بەرن و کچ و ژنەکانیشیان وەک کۆیلەی سێکسی بۆ خۆشڕابواردن بەرن، و منداڵەکانیشیان بۆ وەردوگای سوپای خۆیان بەرن و بیانکەن تورکێکی ڕەگەزپەرەستی دژە کورد. کوردەکانیش لە زمان و ئاییني تورکەکانی ئازەری تێ نەدەگەیشتن و نەیاندەزانی هۆی ئەو هەموو ڕق و کینەیی ئەم تورکانەی ئازەری بەرانبەر بەم کوردانەی پارێزگاکانی تەورێز و ورمێ و ئەردەوێڵ چیە.

دیارە ئەم ڕازە ئێستاش لە سەدەی بیست و یەکەمدا هەر بۆ کورد ئاشکرا نەبووە. ئەگەرچی بۆ هەمووان ئاشکرایە کە فارسی تاجیک، تورکی مەغوڵی و عەرەبی سعودی هاتوونەتە کوردستان و میوانێکی داگیرکەرن، بەڵام دیسانیش ئەوان بە سەر کوردیانەوە هەیە و هەردەم خۆیان پێ دوژمنی خوێنی کوردە. لە سەر ماڵی کورد دەژین و بەماڵ و زەوی کوردەکان بوونەتە خاوەن ماڵ و ملک و خەنی بوونە، بەڵام دیسانیش ئەم سێ نەتەوەیەی فارس و تورک وعەرەب بە هیچ جۆرێک کوردیان پەسەند نیە. تەنانەت ئەو کوردانەی کە هاوکاری ئەم نەتەوانە دەکەن، دیسان بە هۆی کورد بوونیان، جیاوازیان بۆ دادەنێن و دەیان چەوسێننەوە. هەر ئەم تورک و فارس و عەرەبانە، نەتەوەی کوردیان ئەوەندە پەراوێزە کردووە کە هیچ چارەیەکی تری نەبێت جگە لە بەرگری کردن لە ناسنامەی نەتەوەیی

خۆی. ئەم زۆرداریەی داگیرکەرانی کوردستان، وەهایان لە نەتەوەی کورد کردووە کە ژیانێکی ئاسوودەیان لە گەڵ تورکی مەغۆلی و فارسی تاجیکی و عەربی سعودیدا نەبێت.

٢.٢١- شۆڕشی سمایلاغای شکاک (سمکۆ) لە نێوان ساڵانی١٩١٨ تا ١٩٣٠ی زایینی

خێڵی شکاک لە ناوچەی سۆما و برادۆست لە ڕۆژئاوای شارەکانی سەڵماس و ورمێ دەژین. ئەم خێڵە لە ساڵی ١٩٢٠ی زایینیدا ژمارەیان نزیکەی ٦٠٠٠ خێزان بوو. شکاک گەورەترین و بەهێزترین خێڵی کوردی ئەوکات بوون کە لە ساڵی ١٨٤١ تا ١٨٩٣ی زایینیدا ناوچەی سۆمای لە ژێر دەستەڵاتدا بوو. هەر بۆیە داگیرکەران لێی دەترسان و بەهێندیان دەگرت. سەرۆکەکانی خێڵی شکاک بریتی بوون لە ئیسماعیل ئاغا، عەلی ئاغای کوڕی ئیسماعیل ئاغا، حەمە پاشای کوڕی عەلی ئاغا و سمکۆی کوڕی حەمە پاشا. بنەماڵەکانی شکاک هەر لە کۆنەوە لە دژی داگیرکەران شەڕیان دەکرد و زۆرداریی ئەوانیان پەسەند نەدەکرد. ئەگەرچی ئەو خێڵە بۆ خۆشی لە سەر گەلی کورد هێندێک زۆرداریی دەکرد.

ناسناوی شکاک بۆ ئیسماعیل ئاغای باپیرە گەورەی سمکۆ دەگەڕێتەوە. بۆ یەکەمین جار لەو کاتەوە خێڵی شکاک ناوبانگی خۆی دەرکرد کە لە ساڵی ١٧٥٩ی زایینیدا ئیسماعیل ئاغای باپیرە گەورەی سمکۆ لە گەڵ چەکدارەکانی بە دەستوری شای قاجار هێرشی کرد بۆ سەر میری ڕەواندز و دەستەڵاتی ئەو میرە کوردەی تێکشکاند و میر و بنەماڵەکەی کوشت و قەڵاکەشی تاڵانکرد. ناوی میری ڕەواندوز لەو کاتەدا، ئەیسە مەحەممەد پاشا بوو، کە بە ناوی میر عەبدوڵا پاشاش ناسراوە.

ئیسماعیل ئاغا بەتۆبزی باج و سەرانەی لە خەڵکی هەژاری کورد دەستاند و خزمەتێکی زۆری بە "فەرەجوڵڵا خانی قاجار" کرد. ناوبراو پاشان لە پیلانێکی فریوکارانەدا بەدەستی خودی قاجاریەکان کوژرا. لەساڵی ١٨٣١ی زایینیدا فەرەجوڵڵا خانی قاجار بانگهێشتی ئیسماعیل ئاغای کرد بۆ ناوچەی کورێ بۆ بەشداریکردن لە مەراسیمێکی فەرمی دۆستانە. کە ناوبراو هاتە ناو قەڵایەکە، هێرشیانکردە سەر و کورشتیان.

خێڵی شکاک چوونکە لە ناوچە شاخاویەکانی نێوان دەستەڵاتەکانی ئێران و تورکیە دەژیان، دەست بەسەرداگرتنیان زۆر ئاسان نەبوو. هەرجارە یەکێک لەو داگیرکەرانە، خێڵی شکاکی بە فرتوفێڵ لە دژی ئەوەی تر بە کاردەهێنا.

پاش کوژرانی ئیسماعیل ئاغای شکاک بەدەستی قاجاریەکان، عەلی ئاغای کوڕی واتە باپیری سمکۆ دەبێتە سەرکردەی خێڵی شکاک. لەو کاتەدا شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری لە کوردستان دەستی پێکرد بوو. نەهری داوای هاوکاریی و پشتگیری لە عەلی ئاغا و خێڵی شکاک کرد، بەڵام خێڵی شکاک پشتگیری دەستەڵاتەکانی داگیرکەری تورکی قاجاری کرد و لە ساڵانی ١٨٨٠–١٨٨١ی زایینیدا دژی شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری شەڕی کرد. واتە بە فەرمانی ناسرەددین شای قاجار هێرشی بردە سەر شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری و بوو بە هۆی سەرەکی سەرنەگرتنی ئەم شۆڕشە. هێرشی دەستەڵاتی قاجار و خێڵی شکاک لە دژی شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری، لە ناوچەکانی ورمێ، شنو، پیرانشار، سەردەشت، و ناوچەی نەهری (لە نزیکی ناوچەی ماکۆ و باشووری ڕۆژئاوا) ڕوویدا.

پاشان عەلی ئاغا لەگەڵ دەستەڵاتی ئێران چەند جارێک بە کێشە هات و ویستی تۆڵەی باوکی لە شایەکانی قاجار بکاتەوە. بەم شێوەیە عەلی ئاغا لە نێوان ساڵانی١٨٩٦–١٩٠٦ی زایینیدا لە دژی قاجاریەکان و لە ناوچەکانی سەڵماس و دەشتی ورمێ شەڕی دەستپێکرد. دوای بەردەوامبونی شەڕێکی درێژخایەن لە کێو و دەشتەکانی ورمێ و سەڵماس، عەلی ئاغا تێکشکا و بە ناچاری وەک پەنابەر ڕووی کردە تورکیە. دەستەڵاتی تورکی عوسمانی بە فەرمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، عەلی ئاغای گرت و ڕادەستی "موزەفەرەددین شا"ی تورکی قاجاری کرد و دەستەڵاتی تورکی قاجاری دەست بەجێ عەلی ئاغای لەسێدارە دا.

دوای کوژرانی عەلی ئاغا، حەمە پاشای کوڕی واتە باوکی سمکۆ بوو بە سەرۆکی خێڵی شکاک. حەمە پاشا لەگەڵ جەوهەر ئاغای کوڕی و چەکدارەکانی لە دژی قاجاریەکان شەڕیان کرد. پاشان موزەفەرەددین شای تورکی قاجاری قورئانێکی بە دیاری بۆ حەمە پاشا نارد و بۆ بەدەستهێنانی پەیمانی ئاشتی بانگێشتی شاری تەورێزی کرد. موزەفەرەددین شای قاجار پشتی قورئانەکەی

واژۆکردبوو و سوێندی خوارد بوو کە خەیانەت بە کوردان نەکات. بەو شێوەیە حەمەپاشا بە خۆیی و جەوهەر ئاغای کوڕی و شەش چەکداریەوە لە ساڵی ١٩٠٥ی زایینی‌دا چوونە تەورێز و لەوێ هەمویان بەدەستی "نیزاموسوڵتەنەی" سەر لەشکەری قاجاریەکان کوژران.

پاش ئەو ڕووداوە سمکۆ کە کوڕی حەمەپاشا و براچووکەی جەوهەر ئاغا بوو، سەرۆکایەتی خێڵی شکاکی گرتە دەست و بوو بە کەڵەسوار و شۆڕەسواری ناو خێڵی شکاک. سمکۆ بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ واتە لە ساڵی ١٩٠٥ تا ١٩٣٠ی زایینی‌دا لە ناوچەی ورمێ و سەڵماس و خۆی دەستەڵاتداربوو.

سمکۆ هاوکاریی شۆڕشەکانی تری باکووری کوردستانی کرد و لە بەرانبەر شاکانی قاجار و پەهلەوی دا سەربەرزانە بەرنگاریی کرد. لە هاوینی ١٩١٨ی زایینی‌دا، سمکۆ ناوچەکانی ڕۆژئاوای دەریاچەی ورمێ ئازادکرد و توانی لە ساڵی ١٩٢٢ی زایینی‌دا، ئیدارەی شارەکانی وەک مەهاباد، شنۆ، دارياس (نەغەدە)، خانە، بانە و سەردەشت بگرێتە دەستی خۆی. هەر لەم ساڵەدا، ڕەزاشای ئێران هێرشی کردە سەر خێڵی شکاک. سمکۆ بۆ ماوەی هەشت ساڵ لە دژی ئەو هێرشەی ڕەزاشا، شۆڕشگێڕانە بەرەنگاریی کرد، تا ئەوەی لە ساڵی ١٩٣٠ی زایینی‌دا بە بەڵێنی ڕەزاشای ئێران هەڵخەڵەتا و بەناوی "گفتوگۆکردن و ڕێککەوتن" بانگیان کرد بۆ شاری شنۆ و بۆسەیان بۆ نایەوە و کوشتیان. دوای گیانبەختکردنی سمکۆ، سوپای ئێرانی داگیرکەر زۆر بە دڵڕەقی لە دژی گەلی کورد جۆلایەوە و دەستیکرد بە کۆمەڵکوژی کوردان و لە زۆر شوێن بۆ سەرکوتکردنی خەڵکی کورد، بنکە و قەڵای ژاندرمەری دامەزراند.

سمكۆ شكاک

سمكۆ برایەكی بچوكی بە ناوی خورشید هەبوو كە بە تەقینەوەی نارنجۆكێک كە لەلایەن دەستەڵاتی ئێرانەوە بۆ كوشتنی سمكۆ ناردرا بوو، گیانی لەدەست دا. سمكۆ كوڕ و كچێكی بە ناوەكانی خوسرەو و سەفییە بوو كە پاشان لە ئیستانبووڵ و هەولێر ژیاون.

سمکۆ و چەند پێشمەرگەی هەڤاڵی

٢.٢٢- پەیمانی سێڤرس لە ساڵی ١٩١٩ی زایینی

پاش تەواو بوونی شەڕی جیهانی یەکەم لە ساڵی ١٩١٩ی زایینی، زلهێزەکانی ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکان، بۆ واژۆکردنی پەیمانێکی ئاشتی لە نێوان وڵاتانی تێوەگلاو، بانگێشتی نوێنەرانی دەوڵەتی عوسمانی، ڕێکخراوە کوردی و ئەرمەنیەکانیان بۆ کۆنفەرەنسی سێڤرس کرد کە لە ناوچەی "سێڤرس"ی شاری پاریس گیرا. ئەرمەنییەکان "باقۆس نۆبار پاشا" و کۆمەڵەی جەمعییەتی کورد "شەریف پاشا"ی بۆ کۆنفەرەنسەکە نارد. شەریف پاشا وەک نوێنەری گەلی کورد داخوازیەکانی نەتەوەی کوردی خستە بەردەم کۆنفەرەنسەکە.

کۆنفەرەنسی یەکەم لە ١٩١٩/٣/٢٢ و کۆنفەرەنسی دووەم لە ١٩٢٠/٣/١ بەسترا. لەو کاتە دا شەریف پاشا لە گەڵ باقوس نۆبار پاشا کۆبوونەوەی کرد و لە سەر داخوازیەکانی گەلانی کورد و ئەرمەنی پێکهاتن و دۆستایەتیان دروستکرد. ناوبراوان بە یەکەوە داخوازیەکانیان لە پەیمانی سێڤرس لە ١٩٢٠/٨/١٠ باسکرد. لەو پەیمانەدا داخوازی گەلانی کورد و ئەرمەنی بەیەکەوە لە لایەن دەوڵەتەکانی نەتەوەیەگرتوەکان پەسندکران. بۆ گەلی کورد لە خاڵەکانی ٦٢،٦٣،٦٤ دا بڕیاردرا کە لە چوارچێوەی وڵاتی عوسمانیدا هەرێمێکی ئۆتۆنۆمی کوردستان دروست بکرێت و پاش ساڵێک دەنگدان بۆ هەڵبژاردنی گشتی پێک بێت، و لە سەر ویستی گەلی کورد دەستەڵاتێکی سەربەخۆی کوردستان دابمەزرێت.
جوگرافیای ڕامیاری کوردستان هەموو هەرێمی باشووری کوردستانی بە مووسڵ و کەرکوکەوەش لە خۆوە دەگرت. بەڵام ئەو پەیمانە تەنیا لە سەر کاغەز مایەوە و پشتگوێ خرا.

شەریف پاشا

٢.٢٣ کۆنگرەی ئەرزڕۆم لە ساڵی ١٩١٩ی زایینی

پاش ئەوەی کە دەوڵەتی عوسمانی لە شەڕی جیهانی یەکەم تێکشکا، لە لایەن وڵاتانی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ساڵی ١٩١٩ی زایینیدا پەیمانێکی ئاشتی لە شاری پاریس واژۆکرا و بۆ گەلانی ژێردەستی ئیمپراتۆری عوسمانی بڕیاری سەربەخۆیی درا. لەو بڕیارەدا دەوڵەتی عوسمانی بۆ فریودانی گەلی کورد، دەستی بە چالاکی جۆراوجۆر کرد .

مستەفا کەماڵ پاشا وەک پێشەنگی ڕاگەیاندنی نوێی تورکیا، گەشتێکی بۆ کوردستان کرد و لە شاری ئەرزەڕۆم لەگەڵ پیر و ئاغا و سەرکردە کوردەکان، لە نێوان ١٩١٩/٠٧/٢٣ تا ١٩١٩/٠٨/٠٧ کۆبوونەوەیەکی بە ناوی "کۆنگرەی نیشتمانیی وڵاتەکانی ڕۆژهەڵات" بەڕێوەبرد کە پاشان بە کۆنگرەی ئەرزەڕۆم ناسرا. لەم کۆنگەرەدا مستەفا کەماڵ پاشا بە قسەی خۆش کوردەکانی فریودان و گوتی:

" ئەی گەلی کورد ئێمە برای یەکین و هاوئایینین. کافران دەیان هەوێت ئێمە بخەنە ژێر چەپۆکی خۆیان و ملکەچی ئەرمەنیەکانمان بکەن. ئەوکاتە هەم ئایین، هەم وڵات و ناموسمان لەدەست دەدەین. من بەڵێنی شەرەف و ناموس دەدەم کە بەشەرتێک ئێمە بەیەکەوە لە دژی کافرانی ئەرمەنی یەکبگرین و شەڕبکەین و ئەوان لە وڵاتەکەمان دووربخەینەوە، پاشان وەک برا پێک دێن و مافی ئێوەی گەلی کوردیش دەدەین".

بەم گوتانە مستەفا کەماڵ کڵاوی کردە سەر کوردەکان و کردنیە لایەنگری دەستەڵاتی عوسمانی. بەم شێوەیە کوردەکان پشتگیری خۆیان لە دەوڵەتی عوسمانی دەربڕی و بە تێپەڕبوونی کات ئاواتی کوردستانێکی سەربەخۆ یان ئۆتۆنۆم، تێکدرا و پەیمانی سێڤرس لە ناو نەتەوە یەکگرتووەکان، پشتگوێخرا.

٢.٢٤- شۆڕشی شێخ مەحمود بەرزنجی لە ساڵی ١٩١٩ تا ١٩٣٠ی زایینی

لە دوای شەڕی جیهانی یەکەم (ساڵی ١٩١٨ی زایینی) دەستەڵاتی بریتانیا خاکی عێراق و باشووری کوردستانی وەک ژێردەستە (کۆڵۆنی) خستە ژێر دەستەڵاتی خۆی. لەو کاتەدا "شێخ مەحمود بەرزنجی" بوو بە پارێزگاری شاری سلێمانی و لە دژی دەستەڵاتی ئینگلیز، دەستی بە شۆڕشکرد. بریتانیا نوێنەری خۆی بۆ وتووێژ نارده لای بەرزنجی. بەڵام بەرزنجی زانی کە ئەوە پیلانێکی فریوکارانەیە، هەر بۆیە داخوازیەکانی ئینگلیزی پەسەند نەکرد. بەرزنجی بە توانایانە و بوێرانە سەربەخۆیی دەستەڵاتی کوردستانی ڕاگەیاند. گەڵاڵە و بەرنامەی دەستەڵاتەکەی بەرزنجی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردستان بوو. هەر بۆیە نەتەنیا کوردەکانی ناوچەی سولەیمانی، بەڵکو زۆربەی کوردەکانی باشووری کوردستان و تەنانەت هێندێک لە کوردەکانی ڕۆژهەڵاتیش پشتگیرییان لێ کرد. سەلام بارزانی کە لە ساڵەکانی ١٩١٦ تا ١٩٣٠ی زایینیدا لە ناوچەی بادینان وەک سەرکردەیەکی کورد ناسرابوو، پشتیوانی خۆی لە شۆڕشی بەرزنجی دەربڕی. سمایلاغای سمکۆش بە ناردنی دەیان چەکدارەوە پشتگیری شۆڕشی بەرزنجی کرد.

پاشان سوپای ئینگلیز و عێراق بەیەکەوە هێرشیان کردە سەر کوردەکان و پاش چەند شەڕێکی دژوار، بەرزنجی لە شەڕی دەربەندی بازیان بە دیل کەوتە دەستی سوپای ئینگلیز. دەستەڵاتی ئینگلیز بۆ تێکدانی شۆڕشی کوردەکان، بەرزنجی بۆ هێندوستان دوورخستەوە.

بەرزنجی لە ١٩٢٢/٨/١٤ لە هێندوستانە ڕا گەڕایەوە سولەیمانی و دووبارە دەستی بە شۆڕشکردەوە و لە لایەن خەڵکەوە وەک پاشا (مەلیک)ی کوردستان دەناسرا. هەر لەم ساڵەدا بەرزنجی سەربەخۆیی کوردستانی ڕاگەیاند و ئاڵای کوردستانی هەڵدا. بەم جۆرە سوپای دەستەڵاتەکانی ئینگلیز و عێراق بە یەکەوە هێرشیان کردە سەر شۆڕشی بەرزنجی و لە ١٩٢٣/٣/٤ شاری سولەیمانیەیان بۆمباران کرد.

سەرەڕای شکستەکان، شێخ مەحمود دیسان لە ساڵانی١٩٢٧–١٩٣٠ی زایینیدا لە تێکۆشانی بۆ سەربەخۆیی کوردستان بەردەوام بوو. ئەو پشتگیری هەموو سەرکردەی ناوخۆیی کورد و هۆزەکانی باشووری کوردستانی بەدەست هێنا کە ناڕازی بون لە دەستەڵاتی بەریتانیا و دەستێوەردانیان و دابەش کردنیان بە سەر وڵاتانی عێراق و تورکیە و سوریەدا.

شێخ مەحمود لە ساڵانیکۆتای شۆڕشەکەیدا هەوڵی دا بۆ دەستەبەرکردنی سەربەخۆیی کوردستان. خۆی بە پاشای کوردستان ڕاگەیاند و لە ساڵی ١٩٢٧ی زایینیدا، سەرکردایەتی زۆرینەی کوردانی باشووری کورستانی بەدەست هێنا.

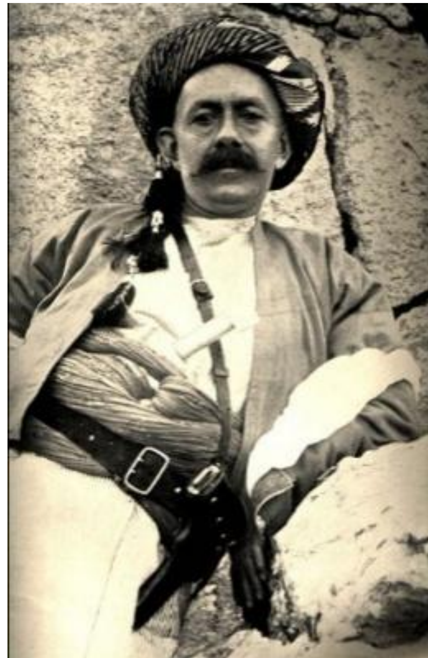
هێزەکانی بەریتانیا پاش چەند ساڵێک شەڕ، توانیان بە هێرشەکانی ئاسمانی سوپای کوردەکان تێک بشکێنن و لە ئاکامدا لە ساڵی ١٩٣٠ی زایینیدا، پاش شەڕێکی دژوار، بە گیانبەختکردنی هەزاران کەس لە شۆڕشگێڕانی کورد، شێخ مەحمود بەرزنجی دەوری گیرا و بەدیل کەوتە دەست دەستەڵاتی بریتانیا. بەم جۆرە شۆڕشی بەرزنجی تێکشکا و دەستەڵاتی بریتانیا بۆ جارێکیتر باشووری کوردستانی داگیرکردەوە.

بەرزنجی لە بەندیخانەی بەغدا بەرەنگاری کرد و خۆی بە پاشای کوردستان ناساند. بەرزنجی دوای ئەوەی لە بەندیخانە نەخۆشکرا، ئازاد کرا و هەر بەم نەخۆشیەش لە ساڵی ١٩٥٦ی زایینیدا لە نەخۆشخانەی بەغدا، ماڵ ئاوای لەگەل و نیشتمانەکەی کرد.

بەم شێوەیە شێخ مەحمود بەرزنجی بوو بە سیمبولی بەرخۆدانی نەتەوەیی و نیشتمانی کورد لە کوردستان. خەباتی شێخ مەحمود بۆ مافەکانی کورد، نەوەکانی داهاتووی، چالاکوانان و سەرکردە ڕامیارییەکانی کورد ئیلهام بەخش بوو.

شێخ مەحمود بەرزنجی وەک یەکێک لەم سەرکردەکانی کورد دادەنرێت کە دژی داگیرکەرانی کوردستان شۆڕشگێڕانە بەرخۆدانی کرد. بەرزنجی لە ڕێگەی هەوڵەکانیەوە یارمەتیدەر بوو بۆ زیندوو هێشتنەوەی

ناسنامەی کورد، بە تایبەت لە سەردەمێکدا کە هێزە دەرەکییەکان و ناوچەییەکان هەوڵی سەرکوتکردنی گەلی کوردیان دەدا.

شێخ مەحمود بەرزنجی

٢.٢٥- پەیمانی (میساقی) نەتەوەیی لە ساڵی ١٩٢٠ی زایینی

پاش ئەوەی مستەفا کەماڵ پاشا لە شاری ئەرزەڕۆم و سێواس لەگەڵ سەرکردەکانی کوردی باکووری کوردستان کۆنگرەی ئەرزەڕۆمی گرت و بەڵێنی یارمەتی و پشتگیری ئەوانی بەدەستهێنا، لە کۆبوونەوەی ١٩٢٠/١/١٨ی ئیستانبوڵ، دەوڵەتی عوسمانی بڕیاری شەڕی دژی گەلی کوردی ڕاگەیاند. ئەو بڕیارە لە ناو تورکیە بە ناوی "پەیمانی نەتەوەی" ناسراوە و ناوەرۆکەکەشی بەم جۆرەیە: "دەبێ باکووری کوردستان بۆ هەمیشە لە ژێر دەستەڵاتی تورکیەدا بمێنێتەوە و باشووری کوردستان بە پارێزگاکانی مووسڵ و کەرکوکیش، دەبێ بخرێنە سەر وڵاتی تورکیە. دەستەڵاتی تورکیە تا بەجێگەیاندنی ئەم بڕیارە هەردەم دەبێ لە هەوڵ و تێکۆشاندا بێت".

ئەم بڕیارەی مستەفا کەماڵ پاشا، پیشان دەدا کە هەر لەسەرەتاوە و لە کۆبوونەوەی ئەرزەڕۆمەوە کە لە گەڵ کوردەکانی گرت و سۆزی ئۆتۆنۆمی پێ دان، هەمووی فریوکاری و وەدوادانی دۆزی کورد بووە. لە هەموو مێژوودا پرسی کورد هەر بەم شێوەیە وەدوا خراوە. کاتێک داگیرکەرانی کوردستان لە کزی و

لاوازیدا بوونە، بە بەڵێنی درۆ و فریوکارانە، کوردیان هەڵەخەڵەتاندووە و بەکاریان هێناوە تا ئەو کاتەی کە داگیرکەران خۆیان لە سەر ماڵ و مڵکی کوردان بە هێز و بەتواناتر کردووە، جا ئەم جارە خراتر لە پێش تر، هێرشی کوردەکانیان کردووە و بێ ناسنامە و بێ مافیان کردوونە. کورد ئێستاش هەر ئاوا ساوێلکە و خۆش باوەڕە و هەردەم چاوەڕوانە کە گەورەترین دوژمنی کورد، تەنانەت بە زمانێکی داگیرکەرانە، قسەی دەگەڵ بکات. ئەم کاتە کوردەکە دڵی ئارام دەبێت و باوەڕی پێدەکات و پاشان بەزوویی شکست دێنێت.

هەربۆیە لە سەدەی بیست و یەکەم دا، هەشتا ملوێن کورد بێ سۆنگە و بێ وڵات و بێ ناسنامەیە. لە کاتێکدا هەم بەرفراوانی زەوی کوردستان و هەم ژمارەی کوردەکان لە هەر یەک لە داگیرکەرەکانی فراوانتر و زۆرترە. واتە ڕوپێویی خاکی کوردستان لە هەریەکە لە ئێران، عێراق، تورکیە، سوریە، ئازەربایجان، ئەرمەنستان و تورکەمەنستان گەورەترە و دانیشتوانی هیچ یەک لەم وڵاتانەش، نیوەی هەشتا ملوێنەکەی کورد نابێت. بەڵام لێرەشدا زۆربەی هەرە زۆری کورد خۆی دۆڕاندووە و سەری بۆ داگیرکەران شۆڕ کردووە و بۆتە پاڵپشتی داگیرکەرانی کوردستان و وەهایان برسیکردووە کە تەنیا بە هزری پەیداکردنی بژێوی ژیانی خۆی بێت و کاتی خوێندنەوە و فێربوون و خۆناسینی نەبێت. لەلایەکی تریش هزری تورک، ئازەری، فارس، عەرەب و ئیسلامی بوونیان کردۆتە هەوێنی شەو و ڕۆژی ئەم کوردە، کە چاوی لە ئاست خۆی و ناسنامەکەیدا نابینا بێت.

٢.٢٦- شۆڕشی نوری دەرسیمی لە ساڵی ١٩٣٧ی زایینی

دوکتۆر نوری دەرسیمی کە لە نێوان ساڵانی١٨٩٣–١٩٧٣ی زایینیدا دەژیا، نووسەر و شۆڕشگێڕ و ڕەوشنبیرێکی کورد بوو کە لە خەباتی کورد بۆ سەربەخۆیی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو. دکتۆر نوری دەرسیمی کوڕی مەلا ئیبراهیم لە ساڵی ١٨٩٣ی زایینیدا لە گوندی دارێی سەر بە شاری دەرسیم لە دایک بوو. لە ساڵی ١٩٠٨ی زایینیدا بە هاوکاریی چەند هاوڕێی، ڕێکخراوێکی بە ناوی "کۆمەڵەی بڵیندایی کورد" پێکهێنا. دکتۆر نوری وەک سەرکردەیەک لە ناو ئەو کۆمەڵەدا بەرپرسیاری بەستۆوە گرت. لە ساڵی ١٩١١ی زایینیدا بۆ خوێندنی پزیشکی ئاژەڵان چوو بۆ ئەستەنبوڵ و لە ماوەی کارکردنیدا لە ئەستەنبوڵ بەشداری چالاکییە نەتەوەییەکانی کوردی کرد و

پەیوەندی بە کۆمەڵەی خوێندکارانی هێڤیا کورد کرد. لە ساڵی ١٩١٢ی زایینیدا وەک سکرتێری گشتی خوێندکارانی کوردستان لە ناو خوێندکارانی کوردی ئیستانبوڵ هەڵبژێردرا.

تێوەگلان لە بزووتنەوەی سەربەخۆیی کورد

پاش ئەوەی کە دەستەڵاتی عوسمانی خاڵەکانی پەیمانی سێڤرسی پشتگوێ خست، دکتۆر نوری دەرسیمی لەگەڵ عەلی شێر لە ساڵی ١٩٢٠ی زایینیدا چوو بۆ شاری کۆچگیری و دەستیکرد بە خەباتی ڕامیاری و داوای لە دەوڵەتی عوسمانی کرد کە خاڵەکانی پەیمانی سێڤرس جێبەجێ بکات. دەوڵەتی عوسمانی داخوازیەکانی دوکتۆر نوری پەسەندنەکرد و لە ئاکامدا دکتۆر نوری لە دژی دەوڵەتی عوسمانی لە شاری کۆچگیری دەستی بە شۆڕشکرد. دکتۆر نوری لە شەڕێکدا کەوتە دەستی سوپای عوسمانی و زیندانی کرا. دەستەڵاتی عوسمانی بە ناوبژی "سەید ڕەزا دەرسیمی" دکتۆر نوری ئازادکرد. پاشان دکتۆر نوری چوو بۆ ناو شۆڕشی سەیدڕەزا.

شۆڕشی کۆچگیری کە لە نێوان ساڵانی١٩١٩–١٩٢١ی زایینیدا ڕوویدا، نوری دێرسیمی پشتگیری ئەم شۆڕشەی دژی بزووتنەوەی ڕەگەزپەرستی تورکی کرد و داکۆکی لە سەربەخۆیی کورد لە چوارچێوەی ئۆتۆنۆمیداکرد. لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٠ی زایینیدا، نوری دێرسیمی گەشتێکی بۆ ناوچەی کۆچگیری لە پارێزگای ئەرزینجان کرد و نووسینگەیەکی بۆ کۆمەڵەی ڕاپەڕینی کوردستان دامەزراند.

لە شۆڕشەکەی دێرسیم کە لە نێوان ساڵانی١٩٣٧–١٩٣٨ی زایینیدا ڕۆیدا، نوری دێرسیمی کەسایەتیەکی بەرچاوی و ڕێبەرێکی چالاکی ناو ئەم شۆڕشە بوو. سوپای تورکیە زۆر دڕندەانە هێرشی کردە سەر دێرسیم و ناوچە کوردیەکان و بەهەزاران کوردی تێیدا کۆمەڵکوژ کرد. لە ئاکامدا شۆڕشەکە شکستی هێنا. دوای تێکچوونی شۆڕشی سەید ڕەزا، دکتۆر نوری بە ناچاری ڕووی کردە ڕۆژئاوای کوردستان و سوریە و لە وێ درێژەی بە کوردایەتی دا. دوکتۆر نوری دێرسیمی لە ١٩٧٣/٠٨/٢٢ی زایینیدا لە حەلەب کۆچی دوای کرد.

دکتۆر نوری دەرسیمی

٢.٢٧- پەیمانی لۆزان لە ساڵی ١٩٢٣ی زایینی

پاش ئەوەی کە ئیمپراتۆری عوسمانی لە شەڕی دژی یونان و وڵاتانی نەتەوە یەکگرتووەکان سەرکەوت لە ١٩٢٢/١١/١٠ بەشداری کۆنفەرەنسی وڵاتانی نەتەوە یەکگرتووەکانی کرد. ئەو کۆنفەرەنسە لە شاری لۆزانی وڵاتی سویس بەسترا کە نوێنەری دەوڵەتی عوسمانی "عیسمەت پاشا" و نوێنەری دەوڵەتی بریتانیا "لۆرد کیرزۆن" تێیدا بەشداربوون. ئەو کۆنفەرەنسە نزیکەی نۆ مانگی خایاند کە تێیدا دەوڵەتی عوسمانی سیاسەتێکی زۆر دژوار و نەتەوەپەرستانەی لە دژی کوردان بەڕێوە برد و پیلانی دوژمنایەتی و پێشێلکردنی مافەکانی گەلی کوردی بەکارهێنا. لەم کۆنفەرەنسەدا پەیمانی لۆزان لە

١٩٢٣/٧/٢٤ واژۆکرا کە تێیدا خاڵەکانی پەیمانی سێڤرس لە بیرکران و مافی گەلی کوردیش ژێرپێخرا. لە واژۆکردنی ئەوپیمانەدا نە نوێنەری گەلی کورد هەبوون و نە باسی مافی گەلی کوردیش کرا.

ئاشکرایە بڕیارەکانی پەیمانی لۆزان لە سەر بناغەی زۆرداریی پێکهاتوون و لەدژی ناسنامە و مافەکانی مرۆڤایەتی گەلی کوردستانن. لەو کۆنفەرەنسە بوواری بەشداریکردن بە نوێنەری گەلی کورد نەدرا، بۆیە گەلی کوردستان مافی ئەوەی هەیە کە دان بە و پەیمانەدا نەنێت و بەفەرمی داوای هەڵوەشاندنەوە و لێپرسینەوە و دادگای لە واژۆکەرەکانی بکات.

لە پەیمانی لۆزاندا کوردستان بە چوار پارچە دابەشکرا. واتە ئەو بەشەی کە لە ژێر دەستەڵاتی ئیمپراتۆری عوسمانیدا بوو، بە سەر داگیرکەرانی تورکیە، عێراق و سوریەدا دابەشکرا.

ئەو سەردەمە دەوڵەتانی بریتانیا و فەڕانسە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەستەڵاتدار بوون و بە گوێرەی بەرژەوەندی ئابوری و ڕامیاری خۆیان کوردستانیان دابەشی چەند وڵات کرد و بەم جۆرە خوواستی گەلی کوردیان پێشێلکرد و بێ دەستەڵاتیان هێشتەوە.

شایەنی باسە پێش بەستنی پەیمانی لۆزان، دەستەڵاتی عوسمانی هەموو دوورگەی قیبریسی داگیرکرد بوو. هاوکات باشوور، باکوور و ڕۆژئاوای کوردستانیش لە لایەن بریتانیا و فەڕانسە داگیرکرا بوون.

شایەنی باسە کە لە پشت پەردەی پەیمانی لۆزان چ شتێک لە دژی کورد باسکرا، لای کورد ئاشکرا نیە، باڵام بە ئاشکرای دەوڵەتانی بریتانیا، فەرەنسە، یونان، ئیتالیا و تورکیە ئەم خاڵانەی خوارەوەیان بەکردەوە کردن:

"- دەستەڵاتی تورکیە دوورگەی قیبرسی دایەوە بریتانیا. دەستەڵاتەکانی فەرەنسە و بریتانیا کوردستانیان بە سەر عێراق و تورکیە و سوریە دا دابەشکرد و سەربەخۆیی وڵاتانی تورکیەشیان بە فەرمی ناسی.

- دەستەڵاتەکانی تورکیە و عێراق و سوریە مۆڵەتیاندا کە بەرهەمەکانی نەوت و کشتوکاڵی کوردستان بە نرخێکی نزم ڕەوانەی بریتانیا و فەرەنسە بکرێت. وڵاتانی بریتانیا و فەڕانسە لە بەرانبەر مامەڵەی نەوتی کوردستان، چەک و کەرەستەی شەڕیان بە وڵاتانی تورکیە، عێراق و سوریە فرۆشت.
- وڵاتانی ڕۆژئاوا بە هەموو شێوازێک پشتیوانی داگیرکەرانی کوردستان بوون و بەرژەوەندی ئەوانیان لە سەرەوەی بەژەوەندی کوردان دیت."

شایەنی باسە کە بەهۆی بەرژەوەندی ئابوری و واژۆکردنی ئەم جۆرە پەیمانەی نامرۆڤانە کە وڵاتانی ڕۆژئاوا تا ئێستاکە پشتگیری هەبوونی کیانێکی سەربەخۆی کوردستان نەکردووە.

٢.٢٨- شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران لە ساڵی ١٩٢٥ی زایینی

شێخ سەعیدی پیران سەرکردەیەکی ئایینی مەزن بوو کە لەساڵی ١٩٢٥ی زایینیدا بۆ سەربەخۆیی کوردستان و دژی دەستەڵاتی داگیرکەری تورکیە، سەرکردایەتی ڕاپەڕینێکی نەتەوەیی کوردی کرد. شۆڕشەکەی کە بە شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران ناسراوە، لەبیرۆکەی نەتەوەیی و نیشتمانیەوە سەرچاوەی گرتبوو.

لە ساڵی ١٩٢٣ی زایینیدا یوسف زیا بەی پەیوەندی بە شێخ سەعید کرد بۆ ئەوەی پەیوەندی بە ڕێکخراوی نهێنی "کۆمەڵەی ئازادی"کوردییەوە بکات، کە داوای سەربەخۆیی کوردستانی دەکرد.

هاوکات کە دەستەڵاتدارانی تورکیە هەوڵیاندەدا کە کوردەکانی شۆڕشگێڕ دەستگیر بکەن، شۆڕشەکە لە ناوچەی پیران لە ١٩٢٥/٠٢/١٣ی زایینیدا دەستی پێکرد. لایەنگرانی شێخ سەعید بەرهەڵستیان کرد و بوونە هۆی سەرهەڵدانی ڕاپەڕینێکی جەماوەی. لە ئاکامدا دەوڵەتی تورکیە هێرشی کردە سەر کۆمەڵەی ئازادی و سەرئەنجام خالید بەگی جیبران سەرۆکی کۆمەڵەکە و یوسف زیا بەی لە شەڕی ئەرزەڕۆم بەدیل گیران و زیندانی کران. پاشان شێخ سەعیدی پیران لە سەر داواکاری خالید بەگ، سەرکردایەتی کۆمەڵەی ئازادی گرتە ئەستۆ و دژی دەوڵەتی تورکیە ڕاپەڕینی وەڕێخست.

جێگای ئاماژەیە کە دوای بەستنی پەیمانی لۆزان، تورکیە هەر جارە بە بیانوویەک گەلی کوردی فریودەدا و بە قازانجی خۆی بەکاری دەهێنا و مافەکانی پێشێل دەکرد. بۆ بەرەنگار بوونەوەی ئەم بارودۆخە پیران و هاوڕێکانی لە دژی تورکیەی داگیرکەر ڕاپەڕین.

بۆ دارشتنی بەرنامەی ئەم ڕاپەڕینە، شێخ سەعیدی پیران چەند کۆبوونەوەیەکی ڕێکخست کە یەکەمیان لە ١٩٢٥/١/٤ لە ئاوایی قیریکان، دووەمیان لە گوندی کانیە سپیە و سێهەمیان لە مەلەکانێ گیرا. شێخ سەعیدی پیران لە درێژەی هەوڵدانی بۆ بەدەستهێنانی پشتگیری خەڵک و وشیارکردنەوەیان لە ناوچەکانی باکووری کوردستان، لەگەڵ سوپا دەهەزار سوارەکەی، دەستیکرد بە هەڵمەتێکی ڕامیاری ڕۆشنبیرانە و سەردانی خەڵکی ئەم شوێنانەی کرد:

چەبەخچور لە ١٩٢٥/١/١٢، داراهێنێ لە ١٩٢٥/١/١٥، شارۆچکەی لیجێ لە ١٩٢٥/١/٢١ هێنێ لە ١٩٢٥/١/٢٥ و پیران لە ١٩٢٥/٢/٥.

لەم بانگەشەیەدا پیران توانی پشتیوانی و هاوکاریی دانیشتوانی ئەو ناوچانە بەدەست بێنێت. دوای ئەو زنجیرە کۆبوونەوانە، مستەفا کەماڵ پاشا بەم بزووتنەوەی زانی و پیلانی لە ناوبردنی بۆ دارشت و سوپایەکی لە ژێر ڕێبەرایەتی "حوسێن حوسنی" نارده سەر گوندی پیران. ئەو سوپایە کەوتە بۆسەی کوردان و چەند چەکداری تورک کوژران و بریندار بوون. بەم شێوەیە شەڕ هەڵگیرسا و سوپای تورکیە لەم ناوچەیە تێکشکێندرا.

شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران ناوچەکانی هێنی، گەنج و داراهێنێ ئازادکرد و شاری گەنج کرا بە پایتەختی کاتیی ناوچەی ژێردەستەڵاتی کوردەکان. پاشان دەستەڵاتی کوردی دامەزرێندرا و "فەقێ وسێن" بوو بە سەرۆکی دەستەڵاتەکە و شێخ سەعیدی پیران بوو بە سەرۆکی سوپای کورد. شۆڕشی نەتەوەیی شێخ سەعیدی پیران بۆ ئامانجی سەربەخۆیی کوردستان لە ساڵی ١٩٢٥ دەستی پێکرد و بۆ ماوەی چەند مانگێک لە ناوچەی ئامەدی باکووری کوردستان دەستەڵاتدار بوو.

لە ١٩٢٥/٠٢/١٤ی زایینیدا، شێخ سەعید وەک فەرماندەی بزووتنەوەی سەربەخۆیی کورد، دارهێنی وەک پایتەختی کوردستان ڕاگەیاند.

لە نێوان ١٦–١٩٢٥/٠٢/٢٠ی زایینیدا هێزەکانی شێخ سەعید دەستیان بەسەر چەند شارۆچکە داگرت، لەوانە دارهێنی، مادن، سیڤەرێک، ئەرگانی و پاشان بەرەو دیاربەکر پێشڕەوییان کرد. لە ١٩٢٥/٠٢/٢٠ لیسیان گرت کە بارەگای لەشکری پێنجەمی سوپای داگیرکەری تورکی لێ بوو و لە لایەن کوردەکان دەستی بەسەرداگیرا.

لە ١٩٢٥/٠٢/٢١ سوپای تورکیە بڕیاری قڕکردنی شۆڕشەکەی شێخ سەعید و کوردانی دەرکرد. دەستەڵاتی تورکیە لە کاردانەوەی دژی ئەم ڕاپەڕینە بڕیاری کۆمەلکوژی کوردانی لە پارێزگاکانی باکووری کوردستان ڕاگەیاند.

لە٧–١٩٢٥/٠٣/١١ی زایینیدا سوپای شۆڕشگێڕانی کورد شاری دیاربەکریان ئازاد کرد. هێزەکانی شێخ سەعید کە ژمارەیان لە نێوان دەهەزار کەسێک دەبوون توانیان سوپای تورکیە لە دیاربەکر وەدەرنێن. سەرەڕای چەندین هێرش، لە لایەن سوپای تورکیەوە، بەڵام کوردەکان بەرپەرچیان دایەوە و لە ١٩٢٥/٠٣/١١ی زایینیدا دیاربەکەر بەتەواوی ئازاد کرا.

پاشان لە ١٩٢٥/٠٣/٢٦ی زایینیدا سوپای تورکیە هێرشی ئاسمانی کردە سەر دیاربەکر و شارەکەی بۆمباران کرد. سوپای تورکیە هێرشی وشکایی و ئاسمانی لە دژی کوردەکان دەستپێکرد و وردە وردە ئەو ناوچانەی کە پێشتر لەدەستی دابوون، داگیری کردنەوە. لە ئاکامدا بە خەیانەتێکی ناوخۆی لە ١٩٢٥/٠٤/١٥ی زایینیدا شێخ سەعید لە نزیک ڤارتۆ لە پردی کارپو دەستگیرکرا.

لە ٢٨–١٩٢٥/٠٦/٢٩ی زایینیدا شێخ سەعید لەگەڵ ٤٧ کەس لە کوردەکانی شۆڕشگێر لە دادگایەکی سوپای تورکیە و بە بێ هیچ مافی بەرگری لە لایەن سوپای تورکیەوە دادگایی کران و لە سێدارە دران.

شێخ سەعید پیران

لەکاتی هەڵواسینەکەیدا

هەڵواسینی ٢٥ کەس لە سەرکردەکانی شۆڕش و هاوڕێیانی پیران

٢.٢٩- شۆڕشی قەدەمخێر لە ساڵی ١٩٢٥ی زایینی

قەدمخێر کچە میری" قەندی قەلاوەندی" بوو کە یەکێک لە میرەکانی لوڕستان بوو. ئەم میر نشینیە لە نێوان ساڵەکانی ١٩٠٠ تا ١٩٢٨ی زایینی ئۆتۆنۆمی خۆیان هەبوو. بەڵام لە ئاکامدا ڕەزا شای پەهلەوی لە ساڵی ١٩٢٥ دواپین میری لوڕستان کە " شامراد خان" بوو، کوشت. شامراد خان ئامۆزای قەدەمخێر بوو. پاش ئەم ڕووداوە، قەدەمخێر چەکی کوردایەتی کردەشانی و لە ناوچەی لوڕستانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دژی رەزا شای پەهلەویی ڕاپەڕی و داخوازی سەربەخۆی کوردستانی ڕاگەیاند.

لە ئەنجامدا سوپای ئێران هێرشی کردە سەر لوڕستان و دەستیکرد بە کۆمەڵکوژی خەڵکی ناوچەکە و بە دەیان دێیان کاول و تالان کرد. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەرکەوتنیان بەدەست نەهێنا و نەیان توانی شاخەکانی لوڕستان بگرن.

شای ئێران کە زانی ناتوانێت بە زەبری هێز و سوپا کۆتایی بە شۆڕشەکەی قەدەمخێر بێنێت، کەوتە فێڵکردن و قورئانێکی واژۆکراوی بە دیاری بۆ قەدەمخێر نارد و بڕیاری لێبووردنی بێ مەرجی بۆ هەموو چەکدارەکانی ئەم شۆڕشە دەرکرد. زۆربەی شۆڕشگێڕەکان کە قورئانەکەیان بینی، بڕوایان بە بەڵێن و بڕیارەکە کرد و بە چەکەکانیانەوە خۆیاندا دەست سوپای ئێران. تەنها قەدەمخێر وهەڤدەکەس نەبێت، ئەوانیش کە زانیان هیچ دەرەتانیان نییە، بە ناچاری خۆیاندا بەدەستەوە، گەرچی بڕواشیان بەم لێبووردنە نەبوو.

سوپای دڕندەی ئێران هەر لەشەوی یەکەمدا، زۆربەی شۆڕشگێڕەکانی کوشت و قەدەمخێر و هەڤدە لە سەرکردەکانی شۆڕشەکەشیان ناردن بۆ تاران. دوای ڕۆژێک هەر هەڤدە سەرکردەکە لە تاران لە سێدارە دران. قەدەمخێریشیان بە پرچی سەریەوە بەست بە کلکی ئێسترێکی تۆڕ. لە ئاکامی لوشکهاویشتنی ئێسترەکە، قەدەمخێر هەموو گیانی شکا و خوێنی لێچۆڕایەوە، ئینجا خستیانە بەندیخانە. قەدەمخێر زۆر ئازا و خۆڕاگر بوو و داوای لێبوردنی لە ڕەزاشا نەکرد و لە ئاکامدا لە بەر هێش و ئازاری برینەکانی، نەخۆش کەوت و پاش حەوت ڕۆژ ئەم شێرەکچە لە زینداندا بە سەربەرزی گیانی بەخت کرد.

قەدمخێر شۆڕەسوارێکی زۆر دلێر و چاونەترس بوو و کوردستانی لە گیانی و ژیانی لاشیرنتر بوو. هیوا و ئاواتی ئەوە بوو کە کوردستان لە داگیرکەرانی ڕەگەزپەرست و بێویژدان ڕزگار بکات. بۆ هێنانەدی ئەم ئامانجە پیرۆزە لە گیانبازی و مردن سڵی نەکرد و شۆڕشگێڕانە لە کۆتایی ساڵی ١٩٢٨ سەری نایەوە.

قەدەمخێر

٢.٣٠- شۆڕشی ئیحسان نوری پاشا لە ساڵی ١٩٢٦ی زایینی

ئیحسان نوری پاشا کە نێوان ساڵانی ١٨٩٢–١٩٧٦ی زایینیدا دەژیا و ئەفسەرێکی ناسراوی سەربازی و سەرکردەیەکی نەتەوەیی کورد بوو کە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا ڕۆڵێکی گرنگی لە خەباتی کورد بۆ سەربەخۆیی کوردستان هەبووە. پێشتر وەک ئەفسەرێکی سەربازی لە سوپای تورکی عوسمانیدا خزمەتی کردبوو و دواتر بوو بە کەسایەتییەکی سەرەکی بزووتنەوە نەتەوەیی کوردی، و بەتایبەتی لە سەرکردایەتی شۆڕشەکەی ئاراراتی باکووری کوردستاندا ڕۆڵێکی گرینگی هەبوو.

ئیحسان نوری لە ساڵی ١٨٩٢ی زایینیدا لە بتلیسی باکووری کوردستان لەدایک بووە و سەر بە هۆزی جەلالی بووە. خوێندنی سەرەتایی لە مزگەوتی گۆک مەیدان لە بتلیس وەرگرتووە و دواتر لە قوتابخانەی سەربازی ئەرزینجان خوێندوویەتی. دوای تەواوکردنی خوێندنی، چووەتە ئەکادیمیای سەربازیی عوسمانی و لە ساڵی ١٩١٠ی زایینیدا بە پلەی ئەفسەر دەرچووە. لە ماوەی خوێندنی، پەیوەندی کردووە بە کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد. پاشان ناچارکرا کە وەک بێگاری ٣٣ مانگ بەشداری ئۆپەراسیۆنی دژی یاخیبووان لە ئەلبانیا و لە یەمەن بکات. لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا، ناردیانە بەرەی قەفقاز کە لەوێ بریندار بوو و دواتر ئەرکی کارگێڕی لە گورجستان پێ سپێردرا.

لە دوای جەنگی جیهانی یەکەم، ئیحسان نوری چالاکانە بەشداری چالاکییەکانی نەتەوەیی کوردی کرد. ئەو لە ناوچەکانی وەک دیاربەکر و سیرت و بتلیس، بە ئامانجی یەکخستنی کەسایەتییە دیارەکانی کورد لەگەڵ کۆمەڵگەی سەرهەڵدانی کوردستان هاوکاری کرد. لە ئاداری ١٩١٩ی زایینیدا دەربارەی چواردە خاڵەکەی ڤودرۆ ویلسن وتارێکی نووسی کە لە گۆڤاری کوردی ژین بڵاو کرایەوە. لە ساڵی ١٩٢٦ی زایینیدا، بەشداری لە شۆڕشەکەی خۆیبوون کرد کە ڕاپەڕینێکی سەرەتایی کورد بوو لە دژی دەستەڵاتی تورکیە، بەڵام لە کۆتاییدا سەرکوت کرا.

دوای تێکچوونی شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران، کوردەکانی شۆڕشگێڕی باکووری کوردستان لە ساڵی ١٩٢٦ی زایینیدا چوونە ڕۆژئاوای کوردستان و "کۆمەڵەی خۆیبوون" (سەربەخۆبوون)یان دامەزراند. ئەو کۆمەڵەیە لە ژێر سەرکردایەتی ئیحسان نوریدا سێ سەرهەڵدانی لە ناوچەی شاری ئاگری لە دژی

دەستەڵاتی داگیرکەری تورکیە ڕێبەرایەتی کرد. کۆمەڵەی خۆیبوون بە فەرمانی ئیحسان نوری پاشا دەستەڵاتێکی سیڤیلی لە ژێر بەرپرسیارەتی برایم پاشا دامەزراند. ئەو دەستەڵاتە لە ١٩٢٧/١٠/٢٧ سەربەخۆیی کوردستانی ڕاگەیاند و ئاڵای کوردستانیشی لە سەر شاخی ئاگری بەرزکردەوە.

ئاڵای شۆڕشی ئاگری

شۆڕشی ئیحسان نوری پاشا، لە سێ سەرهەڵدان پێکدێت کە لە ساڵەکانی ١٩٢٦،١٩٢٧ و ١٩٣٠ بە ڕێوەچوون. لە ساڵی ١٩٢٦ی زایینیدا ئیحسان نوری کۆمەڵێک سەربازی چەکدار بە چەکی مۆدێرن کۆکردەوە و لەسەر تاکتیکی پیادە مەشقی پێکردن. ئەم هێزە دەستی کرد بە شۆڕشی ئارارات و ئازادکردنی ناوچەکانی لەوانە چیای ئارارات و بتلیس و وان و زۆربەی لادێکانی دەوروبەری دەریاچەی وان.

لە ١٩٢٦/١٠/٥ ڕێخراوی "بیرۆیا حەسکێ تێلێ" لەو سەرهەڵدانە بەشداریی کرد و "شێخ عەبدولقادر جەلال"یش هاوکاریی کرد. شەڕ فراوان بوو و ناوچەکانی ئیخدر، تەندەروک، ئەردیش، چاڵدێران، وان، بۆتان، بتلیس و ئامەد، لەم سەرهەڵدانەدا بەشدارییان کرد.

لە ئاکامدا سوپای تورکیە بە شێوەیەکی دڕندانە دژی ئەم سەرهەڵدانە هێرشی کرد و " شەلم کوێرم کەس نابێرم"کوردستانی کرد بە گۆلی خوێنی منداڵ و لاو و پیری کورد. سوپای تورکیە ئاواییەکانی ناوچەی حەککاری، بەیتوشەباب و شەمزینان کە مەکۆی خەباتی شۆڕشگێڕانی ئیحسان نوری پاشا بوون، بە تەقینەوە سوتاند.

هێزی تورکیە لە ژێر فەرمانی " کەمالەددین سامی پاشا" لە شاری وان دەستی بە کۆمەڵکوژی و قڕکردنی گەلی کورد کرد و تا گەیشتە چاڵدێران بە دەیان هەزار کەسی کوشت. لە ناوچەی پاڕاداژ هێزی سەربازی ئێرانیش، کەمالیست ئاسا هێرشی بۆ سەر گەلی کوردی باکووری کوردستان و شۆڕشگێڕانی ئیحسان نوری پاشا کرد. ئەو دوو دەستەڵاتە زۆر جار لە مێژوودا لە دژی گەلی کورد دەوری دوو تیغی یەک مەقەستیان گێڕاوە.

لە ١٢–١٩٣٠/٠٧/١٣ لەشکری تورکیە هێرشی کردە سەر کوردەکانی ناوچەکانی ئاگری و بازید و گوندەکانی ئەو ناوچانەی تێکدا و پازدە هەزار کەسی بێتاوانی کوشت، کە بە کۆمەڵکوژی زیلان ناسراوە. ئەم سوپایە تەنانەت ژنانی دوو گیانی دایە بەر کوتەک و کۆرپەکانی دایکانی لە بەرچووی لە بەرچاوی دایک و باوکیان ورد ورد کرد. کچانی تەمەن دە دووازدەساڵەیان لە پێش چاوی کەس و کاریان ئەتککردن و دەستدرێژیان پێکردن. سیرەتی کوڕەکانی کوردیان لە بنڕا بڕین تا بە خوێنڕێژی و بە هێش و ئازار بمرن. ئەم تاوانانە لە ژێر فەرمانڕەوایی ژێنەراڵ ساڵیح عومورتاکی تورکدا بەڕێوە چوون.

دەستەڵاتی تورکیە لەم هێرشەدا ٦٦٠ گوندی وێرانکرد و ١٥٢٠٦ ماڵێشی تاڵانکرد و ناوچەکەشی سوتاند. پاشان بنەماڵەی شۆڕشگێڕانی کوردی ناچارکرد کە شار و گوندی خۆیان بەجێ بێڵن و بەرەو شاری ئەزمیری تورکیە وەڕێکەون. لە ڕێگادا بە سەدان کەس لە ئاوارەکانی کورد لە برسان و لە سەرمان گیانیان لە دەستدا. کاتێک کۆچبەرەکان گەیشتنە شاری ئەزمیر، چەکدارەکانی تورکی ئەو شارە، هێرشیان کردە سەریان و هەرچی زێڕ و سامانی پێیان بوو، لێیان ستاندن و زۆریان سوکایەتی پێکردن. وەک سیاسەتێکی پاکتاوکردنی نژادی، ئەم کوردانەیان بەداری زۆرە ملێ کردنە کۆیلەی تورکەکان و نەیان هێشت بگەڕێنەوە کوردستان و زێدی خۆیان.

هەروەها دەستەڵاتی تورکیە کۆمەڵکوژیەکی بێ وێنەی لە دژی شۆڕشگێڕانی ئیحسان نوری پاشا لە شاری ئاگری و دەوروبەری پێکهێنا.

شایەنی باسە کە دوو فەرماندەی کوردی ئەو شۆڕشە بە ناوەکانی "حەسکێ تێلێ و باقێ تۆژۆ" لە چیای ئاگری وەک هەموو هاوسەنگەرەکانیان تا دوا هەناسە و دوا فیشەک لە دژی داگیرکەری تورکیە، شۆڕشگێڕانە بەرەنگاریان کرد. چەند جارێک سوپای تورکیە لە ڕێگای بنەماڵەکانیانەوە داوای خۆبەدەستەوەدانیان لێکردن، بەڵام ئەو دوو فەرماندەیە، شۆڕشگێڕانە تا گیانبەختکردنیان شەڕیان کرد. بەڵام دەستەڵاتی تورکیە بە هێزی سەربازی گەورە وەڵامی دایەوە. لە هاوینی ١٩٣٠ی زایینیدا هێزەکانی تورکیە کە ژمارەیان نزیکەی ٦٦٠٠٠ سەرباز و بە پاڵپشتی ١٠٠ فڕۆکە، هەڵمەتێکی گشتگیریان لە دژی ئەم شۆڕشەی کورد دەستپێکرد. بۆمبارانکردنی ئاسمانی چڕ و هێرشی زەمینی بووە هۆی داگیرکردنەوەی ناوچەکانی ژێر کۆنترۆڵی شۆڕشگێرانی کورد. لە ١٩٣٠/٠٩/١٧ شۆڕشگێڕان بە شێوەیەکی کاریگەر سەرکوت کران و کۆنترۆڵی سوپای داگیرکەری تورکیە بەسەر ناوچەکەدا جێگیر بوویەوە. پاش ئەم شەڕە، سوپای تورکیە دەیان هەزار کوردی لە چەند چاڵێکدا زیندەبەگۆڕ کرد و لە شایەنی باسە کە شۆڕشگێڕانی سەر چاڵێکیان نووسی" کوردستان و گەلی کورد لێرەدا ژێر خاک کراون". پارتی کرێکارانی کوردستان لە ساڵی ١٩٨٤ نووسراوەکەی سەر گۆڕی کوردانی بە کۆمەڵکوژراوی چیای ئاگریان بە بۆمبێک تەقاندەوە و لە هەمان شوێن نووسییان " شۆڕشی کورد و ئازادیخوازانی کوردستان لێرەوە دەستی پێکرد".

هەوڵەکانی ئیحسان نوری پاشا کاریگەری ئەرێنی و نەرێنی لەسەر بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد هەبوو.

ئیحسان نوری پاشا و هاوسەرەکەی خەجیج یاشار. ئیحسان نوری پاشا لە ساڵی١٨٩٣ لە شاری بتلیس لە دایک بوو و لە ١٩٧٦/٣/٢٥ لە تاران لە بەردەرکی ماڵەکەی خۆی کوژرا.

٢.٣١- شۆڕشی سەید ڕەزا دەرسیمی لە ساڵی ١٩٣٧ی زایینی

سەید ڕەزادەرسیمی کە لە نێوان ساڵانی ١٨٦٣–١٩٣٧ی زایینیدا دەژیا و سەرکردەیەکی ڕامیاری عەلەوی زازای کورد بوو، لە ناوچەی دێرسیمی باکووری کوردستان سەکردایەتی شۆڕشێکی سەربەخۆی کوردستانی لە ساڵی١٩٣٧ی زایینیدا دژی سوپای داگیرکەری تورکیە، بەڕێوەبرد و داخوازی ناسنامەی کوردستانی لە دەولەتی تورکیە کرد.

پاش دامەزراندنی کۆماری تورکیە لە ساڵی١٩٢٣ی زایینیدا، مستەفا کەمال پاشا سیاسەتێکی لە ژێر ناسنامەی تورکگەراییدا جێبەجێ کرد کە تورک بوونی بەسەر هەموو کوردانی باکووری کوردستاندا

دەسەپاند. ئەم سیاسەتانە بریتی بوون لە سەپاندنی زمانی تورکی، ڕێکخستنی پەروەردە بەزمانی تورکی، ڕاگواستنی زۆرەملەی دانیشوانی کوردستان بۆ شارەکانی تورکیە و دابەش کردنی ماڵ و زەوی کوردی باکووری کوردستان بە سەر نەتەوەی تورک زماندا، پێکهێنانی گروپی نەژاد پەرستی تورکی، و جیاوازی خستەن ناو نەتەوەی کورد و تورک و پەراویز خستنی کوردەکان لە هەموو دام و دەزگای دەستەڵات و بێ ناسنامە کردنی نەتەوەی کورد لە باکووری کوردستان و تورکیەدا.

لە ساڵی ١٩٢٠ تا ١٩٣٧ کوردەکانی ناوچەی دەرسیم نیمچە سەربەخۆ بوون و نەکەوتبوونە ژێردەستی سوپای تورکیە. خەڵکی ناوچەی دەرسیم ئەو کاتە سەبازییان بۆ دەوڵەتی تورکیە نەدەکرد و باجیشیان پێنەدەدا و هاوکات لە دەوڵەتی تورکیە داوای ئۆتۆنۆمی گشت باکووری کوردستانیان دەکرد. لە ئەنجامەکانی سیاسەتی ملهوڕانە و داگیرکەرانەی دەوڵەتی تورکیە، کوردەکانی ناوچەی دەرسیمی باکووری کوردستان بە ڕێبەرایەتی ڕەزا دەرسیمی لە ساڵی ١٩٣٧ بۆ کوردستانێکی سەربەخۆ لە دژی داگیرکەری تورکیە ڕاپەڕین.

داگیرکەری تورکیە سەرەتا ورەی شەڕکردنی لە بەرابەر کوردەکانی ناوچە شاخاویەکانی دەرسیمدا نەبوو. تورکیە وەک دەستەڵاتێکی نوێ پێویستی بە سەر وسامان پێدانی سوپاکەی بوو. لە ماوەی چەند ساڵێکدا خۆی گرت و هێز و توانا سەربازیەکانی زیاترکرد و بە پیلانێکی فاشیستانە هێرشی بۆ سەر کوردەکان کرد.

لە ساڵی ١٩٣٦ی زایینیدا بۆ دامرکاندنەوەی ئۆتۆنۆمی دێرسیم، مەستەفا کەماڵ پاشا، ژێنەراڵ عەبدوڵڵا ئەلپدۆغانی بۆ سەرپەرشتیکردنی ناوچەکە دەستنیشان کرد و دەستەڵاتی کۆمەڵکوژی شۆڕشگێڕانی کوردی دایە دەست. سوپای تورکیە خاڵی چاودێری لە هەموو ناوچەکانی دێرسم دامەزراند و هێزەکانی زیادکرد و فڕۆکەکانی جەنگی بەردەوام لە ئاسمانی دەرسیم دەسوڕانەوە. لەگەڵ زیادبوونی گرژییەکان، سەید ڕەزا هەوڵی دانوستانی ئاشتیدا و کوڕەکەی وەک نێردراو نارد بۆ لای ئەلپدۆغان. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەلپدۆغان کوڕی سیدڕەزای لە سێدارە دا و شەڕەکانی توندتر کرد.

لە ساڵی ١٩٣٧ ناوچەکانی دەرسیم، ئەرزەنجان و کۆچگری لە ژێر دەستەڵاتی شۆڕشی سەید ڕەزا دەرسیمیدا بوون. لە سەرەتای ساڵی ١٩٣٧ سەید ڕەزا سەرکردەکانی خێڵە ناوخۆییەکانی کۆکردەوە و

پێکەوە هێرشیان کردە سەر کاروانێکی سوپای داگیرکەری تورکیە و تێیدا سوپای تورکی لەم شەڕەدا شکستدا.

لەو کاتەدا دەستەڵاتی داگیرکەری تورکیە پیلانێکی ڕەشی بۆ فەرماندەی هێزی سەربازی شۆڕشی کورد "عەلی شێر" دارِشت کە تێیدا ناوبراو بە دەستی خەیانەتکارێک بە ناوی "ڕەهبەر" کە برازای سەید ڕەزا دەرسیمی بوو ترۆرکرا.

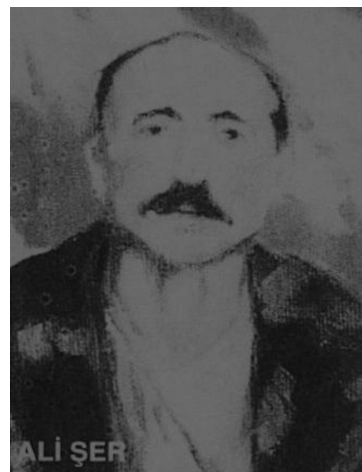
ڕەهبەر سەری براوی عەلی شێری بۆ مستەفا کەماڵ پاشای تورک برد. مستەفە کەماڵیش لە بەرانبەردا دراو و زێڕێکی زۆری خەلاتی ڕەهبەر کرد. پاش سەرکەوتنیان تورکەکان خۆیان سەری ڕەهبەریان بڕی و سامانەکەشیان تالانکرد.

عەلی شێر قارەمانێکی بێ وێنە و زۆر بەتوانا بوو. تەنانەت خێزانەکەشی کە ناوی زەریفە بوو، شان بە شانی عەلی شێر لە هەموو شەڕەکانی ئازادکردنی کوردستاندا، چالاکانە بەشداری دەکرد.

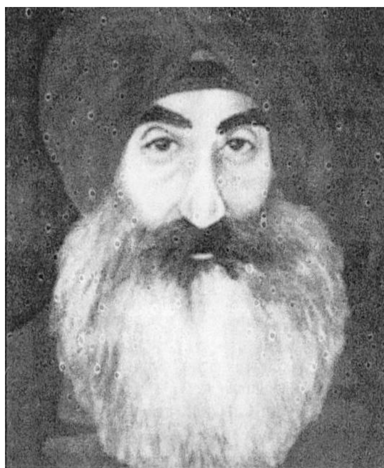
جێگای ئاماژەیە کە لەم شەڕە نابەرابەرەدا، بەفەرمانی ڕاستەوخۆی کەماڵ پاشا، دەستەڵاتی تورکیە زیاتر لە ۲۵۰۰۰ سەربازی بە پاڵپشتی بۆمبارانی ئاسمانی بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکە ناردە ناوچەی دێرسیم. هێزەکانی کورد سەرەڕای ئەوەی ژمارەیان کەمتر و چەکیان کەمتربوو، بەرهەڵستکاریەکی توندیان کرد. ململانێکە بە درێژایی ساڵی ۱۹۳۷ی زایینیدا بەردەوام بوو و قوربانییەکی گەورە لە هەردوولا کەوتەوە. لە پاییزی هەمان ساڵدا، ژێنەراڵ ئەلپدۆغان داوای گفتوگۆی ئاشتی کرد و بەم کارە، پیلانی فریوەکارانە و خیانەتکارانەی دژی کوردەکان دارِشت. دەستەڵاتی تورکیە لە سەر ناوی پەسەندکردنی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد، سەید ڕەزا دەرسیمی بانگێشتی ئەرزەنجان کرد و بەو پیلانە لە ئەرزەنجان بۆسەی بۆ دانا و بە دیلی گرت. لە ئاکامدا سەید ڕەزا و کوڕە ۱٦ ساڵانەکەی و هەشت لە فەرمەندەکانی ئەم شۆڕشە گیران. دەستەڵاتی تورکیە بەم شێوەیە ڕەزا دەرسیمی و بنەماڵەکەی لە شاری ئەرزەنجان دەست بەسەرکرد و ڕەوانەی شاری خارپیت (ئەلعەزیز)ی کرد. پاشان دوای هەشت ڕۆژ بە بێ دادگای لە ۱۹۳۷/۱۰/۱۵ی زایینیدا لەسێدارە دران.

لە شاری خارپیت سەرەتا کوڕەکەی سەید ڕەزا دەرسیمی لە پێش چاوی باوکی لە سێدارە درا و پاشان لەهەمان شوێن ڕەزا دەرسیمی و هەموو ئەندامانی بنەماڵەکەیان تەنانەت نەوەکانیشی کە بە تەمەن منداڵ بوون لە سێدارە دران. هاوکات لە ناوچەی دەرسیم و ئەرزەنجان دەستەڵاتی تورکیە بێ بەزەییانە دەستی بە ڕەشەکوژی و کۆمەڵکوژی گەلی کورد کرد کە بە یەکێک لە گەورەترین جینوسایدەکانی دژی گەلی کورد لەم سەردەمەدا ناسراوە. بە جۆرێک کە زیاتر لە سەد هەزار کەس لە کوردەکانی ئەم ناوچەیە بەدەستی سوپای تورکیە کوژران و لەسێدارە دران.

دەستەڵاتی تورکیە منداڵەکانی ئەو کوردە کوژراوانەی گواستەوە بۆ شارە تورک نشینەکان و لە ناو قوتابخانەی تایبەتیدا وانەی دژی نەتەوەی کوردی پێدان. پاشان لەم منداڵانە فاشیسترین ژێنراڵی تورکیان پەروەردە کرد کە لە شەڕی دژی گەلی کورد و بۆ لە ناو بردنی شۆڕشەکانی تری کوردستان بە کاریان هێنان. دیارە ئەم منداڵانە نەیاندەزانی کە کوردن، چوونکە هەر لە منداڵیەوە زمانی تورکیان فێرکرد بوون، و زمانی کوردی و نەتەوەی کوردیان لە مێشک دەرخستبوون. دەستەڵاتی تورکیە لە هەموو قوتابخانەیەک کە قوتابی کوردی تێدابوون، سیخوڕی دانابوو تا قوتابیەکان بە زمانی کوردی نەدوێن. بۆ ئەوەی بەمجۆرە زمان و هەستی کوردایەتیان لە ناوبچێت و بتوێتەوە. شایەنی باسە خەڵکی ناوچەی دەرسیم ئایینی عەلەویان هەیە و هەر بۆیە ئەو کۆمەڵکوژیە بە ناوی کۆمەڵکوژی دەرسیم یان عەلەویەکانیش ناسراوە.

عەلی شێر

ڕەزا دەرسیمی

٢.٣٢- کۆماری کوردستان لە مەهاباد لە ساڵی١٩٤٥ی زایینی

لەگەڵ دەستپێکردنی شەڕی جیهانی دووەم لە ساڵی ١٩٤٢ ئەمریکا و بریتانیا باشووری ئێرانیان داگیرکرد و سوپای ڕوسیەش لە کاتی دەستەڵاتی ستالین باکووری ئێران و ڕۆژهەڵاتی کوردستانی داگیرکرد.

سوپای ڕوسیە بۆ ماوەی چوار ساڵ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان مایەوە. لەو کاتەدا یەکەمین ڕێکخراوی ڕامیاری کورد بە ناوی "کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد" (کۆمەڵەی ژ.ک) لە ڕێکەوتی ١٩٤٣/٩/٤ لە شاری مەهاباد لە لایەن چەند شۆڕشگێڕی کورد دروستکرا. بەرنامەی کۆمەڵەی ژ.ک ڕزگاری نەتەوەی کورد لە دەست داگیرکەران بوو. پاش دروستبوونی کۆمەڵەی ژ.ک، قازی محەممەد بانگێشتی ناو کۆمەڵەکە کرا و بە هۆی لێوەشاوەیی، بە سەرکردەی کۆمەڵەی ژ.ک هەڵبژیردرا. پاشان لە ١٩٤٥/٧/١٦ ناوی کۆمەڵەی ژ.ک گۆڕدرا بۆ حیزبی دێموکراتی کوردستان. حیزبی دێموکراتی کوردستان لە سەر بنەمای تێکۆشان بۆ سەربەخۆیی کوردستان دامەزرا. ئەوکاتە بەشێک لە خاکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ژێر دەستەڵاتی ڕوسیەدا بوو و هەلێکی باش بۆ دامەزراندنی دەستەڵاتی کوردستان لە و بەشەی کوردستان ڕەخسابوو.

پێشەوا بە پشتگیری خەڵکی ناوچەی موکریان لە١٩٤٦/١/٢٢ کۆماری کوردستانی لە مەیدانی چوارچرای شاری مەهاباد ڕاگەیاند. لە ١٩٤٦/٢/١١ پاڕلەمانتارانی کۆماری کوردستان سوێندیان خوارد و دەستیان بە کارکرد. لە ١٩٤٦/٤/٢٣پەیمانی دۆستایەتی و هاوکاریی گەلانی ئازەری و کورد واژۆکرا.

لە ناو کۆماری کوردستان ژنانیش جێگای خۆیان هەبوو و لە سیاسەتدا بەشداریان کرد و لە کۆماردا ڕۆڵیان گێڕا. دەستەڵاتی ڕوسیە بۆ ماوەی یازدە مانگ پشتگیری کۆماری کوردستانی کرد.

پاش تێپەڕ بوونی یازدە مانگ بە سەر تەمەنی کۆماری کوردستان، ڕوسیە لەگەڵ دەستەڵاتی ئێران پێکهات و سوپاکەی خۆی لە ئێران و ڕۆژهەڵاتی کوردستان کشاندەوە. ئەو کاتە تەمەنی کۆمار ساوا و تەنیا ١١ مانگ بوو و تەنیا ناوچەی مەهاباد، بۆکان، دارياس (نەغەدە)، شنۆ، خانێی، بەشێک لە ورمێ و سەردەشت و بانەی لە ژێر دەستەڵاتدا بوو. دەستەڵاتی پاشایەتیی پەهلەوی ئێران هێرشی کردە سەر شاری تەورێز و پاش کۆمەڵکوژی خەڵکی ئەم شارە، دەوری کوردستانی گرت و دەستی بە هێرشکردنە سەر خەڵکی کوردستان کرد. پێشەوا بۆ پێشگرتن لە کۆمەڵکوژی گەلی کورد، دژی داگیرکەری ئێران

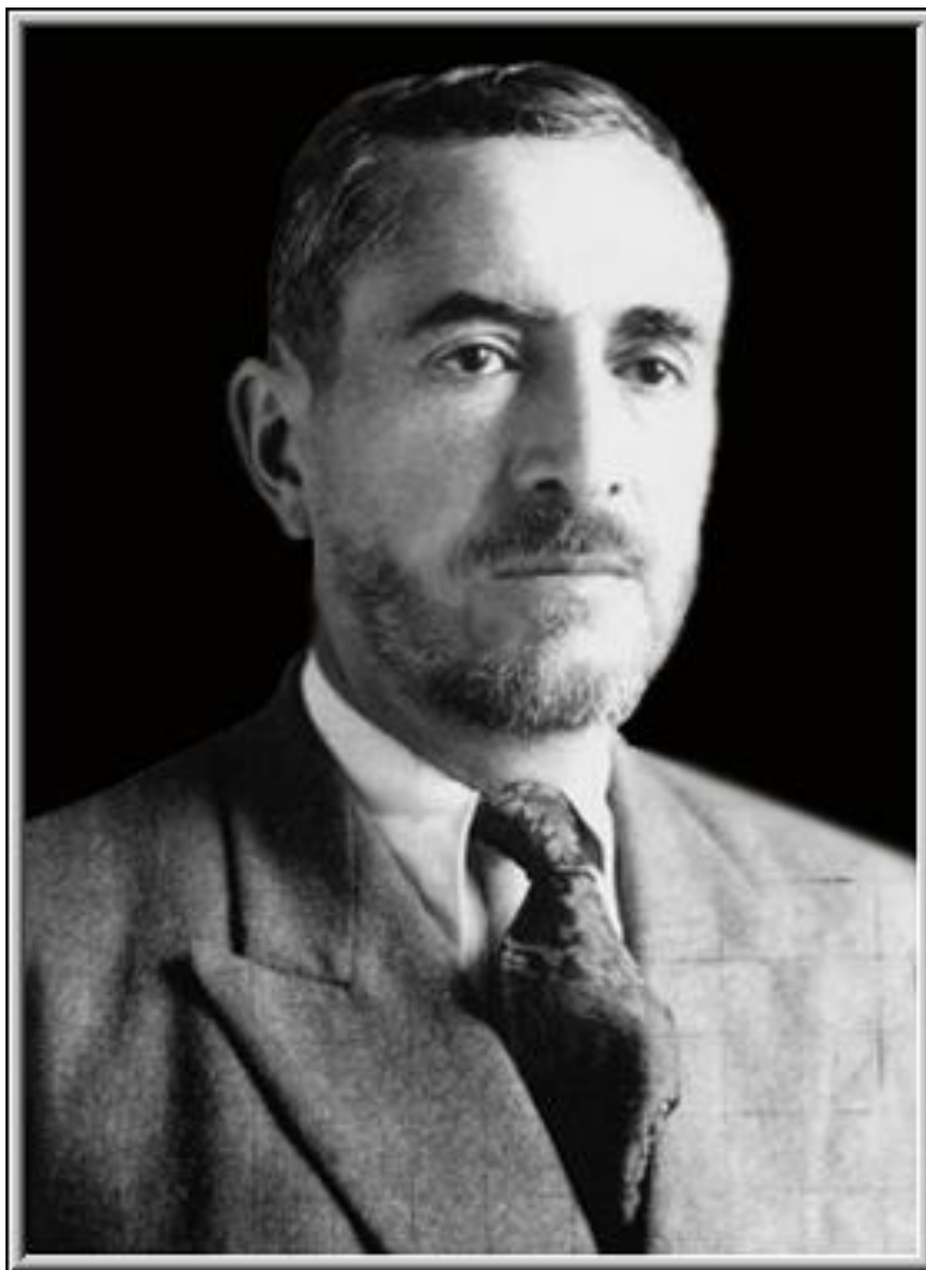
شەڕی نەکرد و خۆی بەدروستی زانی کە بە پیر لەشکری ئێرانەوە بچێت، بۆ ئەوەی بە بێ کۆمەڵکوژی ناوچەکە بکەوێتەوە ژێردەستی سوپای ئێران. بەم شێوە لە ١٩٤٦/١٢/١٧ مەهاباد بۆ جارێکی تر لە لایەن سوپای ئێران داگیرکرایەوە، وکۆمار هەڵوەشێندرا و پێشەوا لەگەڵ سەدری قازی برای و سەیفی قازی ئامۆزای کە یەکەمیان لە پارلمانی ئێران نوێنەری خەڵکی مەهاباد و ئەوەی تریان لە کۆماری کوردستان وەزیری شەڕ بوو لە ١٩٤٧/١/٢٢ لە مەیدانی چوارچرای شاری مەهاباد بەدەستی داگیرکەری ئێران لە سێدارە دران.

لە هەمان کاتدا ٢٠ کەس لە هاوڕێیانی وەفاداری پێشەوا و ڕێبەرانی کۆماری کوردستان لە شارەکانی مەهاباد، سەقز و بۆکان لە لایەن سوپای داگیرکەری ئێران لە سێدارە دران.

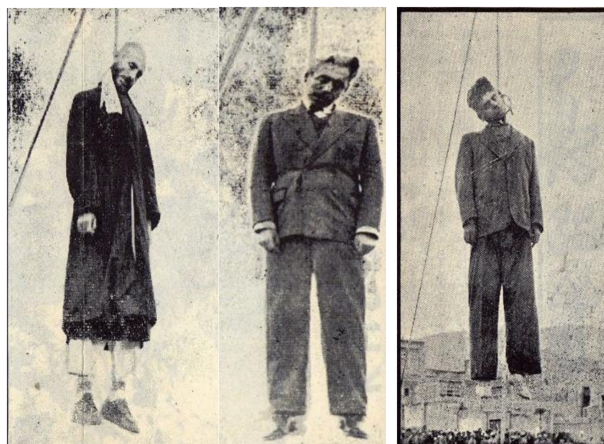
ژێنەراڵ مستەفا بارزانی ئەو کات سەرلەشکری سوپای کۆماری کوردستان بوو و بەفەرمانی پێشەوا، لە دژی دەستەڵاتی ئێران شەڕی نەکرد و پێش هاتنی ئەرتەشی ئێران، بارزانیەکان لە مەهاباد کشانەوە و بەرەو دارياس (نەغەدە) و شنۆ و پاشان دوای سێ مانگ شەڕی بەرگری دژی سێ داگیرکەرەکەی کوردستان، توانیان خۆیان بگێننە چۆمی ئاراس و بپەڕنەوە ئەودیوی سنوری سۆڤیەتی ڕوسیە.

ئاڵای کۆماری کوردستان

پێشەوا قازی محەممەد

پێشەوا سەیفی قازی سەدری قازی

٢.٣٣- شۆڕشی ژێنەراڵ مستەفا بارزانی لە ساڵی ١٩٦١ی زایینی

مەلا مستەفا بارزانی کەسایەتیەکی نەتەوەیی دیار و سەرکردەیەکی شیاوی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو کە بۆ ماوەی چەند دەیە لە پێناو ماف و سەربەخۆیی گەلی کورد، بەتایبەتی لە باشووری کوردستان، خەباتی کرد.

مستەفا بارزانی لە ١٩٠٣/٠٣/١٤ی زایینیدا لە ناوچەی بارزانی باشووری کوردستان لە بنەماڵەیەکی بەناوبانگی کورد لە دایک بووە. براکەی شێخ ئەحمەد بارزانی سەرۆک هۆزی بارزان بوو و ڕۆڵێکی بەرچاوی لە بەرخۆدانی کورددا هەبوو.

بارزانی لە نێوان ساڵانی ١٩٢٠–١٩٤٠ی زایینیدا دژی هێزە داگیرکەرەکانی بەریتانیا و دەستەڵاتی عێراق بەشداری لە بزووتنەوەکانی بەرگری ناوخۆیی کوردی کرد. یەکەم شەڕی سەربازی گەورەی مستەفا بارزانی لە ساڵی ١٩٤٣ی زایینیدا لە دژی دەستەڵاتی عێراق و هێزەکانی بەریتانیا بوو کە بەشێک بوو لە بەرخۆدانێکی کوردایەتی لە دژی دەستەڵاتدارانی ناوەندی لە عێراق. سەرەنجام بارزانیەکان تێکشکان، بەڵام بارزانی و هێزەکانی توانیان بەرەو ناوچە شاخاوییەکانی کوردستان هەڵبێن و درێژە بە خەبات بۆ ئۆتۆنۆمی کورد بدەن.

بارزانی لە کاتی جەنگی جیهانی دووەم و پاش جەنگی جیهانی دووەم چەند ساڵێکی لە تاراوگە و لە یەکێتی سۆڤیەت بەسەربرد. یەکێتی سۆڤیەت تا ئاستێکی کەم لایەنگری دۆزی کورد بوو و پەیوەندییەکانی بارزانی لەگەڵ سۆڤیەت ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لە هەوڵەکانی داهاتووی ئەو.

لە کۆتایی ١٩٤٠ی زایینییەوە تاوەکو سەرەتای ١٩٥٠ی زایینی لە یەکێتی سۆڤیەت ژیانی کرد. ئەم ماوەیە کاریگەرییەکی زۆری لەسەر بۆچوونەکانی لەسەر هاوپەیمانی ڕامیاری هەبوو و پەیوەندییەکی بەهێزی ئایدیۆلۆژیایی لە سەر بارزانی دروستکرد. دوای گەڕانەوەی بۆ عێراق لە نێوان ساڵانی١٩٥٨–١٩٦١ی زایینیدا، بارزانی لە دژی دەستەڵاتی عێراق سەرکردایەتی بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردی کرد.

بەتایبەتی لە باشووری کوردستان، هێزەکانی پێشمەرگەی کورد کاریگەرییەکی بەرچاویان لەسەر دۆخی ڕامیاری ئەم ناوچەیە هەبوو.

پاش ڕوخانی پاشایەتیی عێراق و سەرهەڵدانی کۆماری عێراق بە سەرکردایەتی ژێنەراڵ عەبدولکەریم قاسم، دەستەڵاتی نوێ سەرەتا بەڵێنی ئۆتۆنۆمی بە کورد دا. بەڵام ئەم بەڵێنە جێبەجێ نەکرا و گرژی و شەڕی پچڕ پچڕی لێکەوتەوە. لە ئاکامدا، پاش شکستی دەستەڵاتی ناوەندی عێراق لە پێدانی ئۆتۆنۆمی خوازراو بە کوردەکان، ژێنەراڵ بارزانی لە ساڵی ١٩٦١–١٩٦٣ی زایینیدا سەرکردایەتی ڕاپەڕینێکی گەورەی کوردی لە دژی دەستەڵاتی عێراق کرد. هێزەکانی پێشمەرگە ، بە شێوەیەکی سەرەکی لە باشووری کوردستان شەڕیان کرد و توانیان زۆربەی باشووری کوردستان ئازاد کەن.

لە ماوەی ساڵانی١٩٦٤– ١٩٧٠ی زایینیدا ژێنەراڵ بارزانی داوای پشتیوانی نێودەوڵەتی بۆ دۆزی کورد کرد. ئەگەرچی ئەم شۆڕشەی کوردی لە سەرەتادا لە لایەن یەکێتی سۆڤیەت و هەندێک لە وڵاتانی ڕۆژئاواوە پشتگیری دەکرا بەڵام هەر زوو ڕووبەڕووی گۆڕانێکی نێودەوڵەتی بوویەوە و پشتیان بەردا.

لە ڕێکەوتنی ئازاری ١٩٧٠ی زایینیدا ژێنەراڵ بارزانی و دەستەڵاتی عێراق بە سەرۆکایەتی ئەحمەد حەسەن بەکر گەیشتنە ڕێککەوتنێکی ئاشتی. ئەم ڕێککەوتننامەیە بەڵێنی ئۆتۆنۆمی بە کورد لە ناو عێراقدا دەدا کەتێیدا ژێنەراڵ بارزانی کاریگەری ڕامیاری و سەربازی بەرچاوی هەبوو و مافی بەڕێوەبردنی دەستەڵاتی هەرێمیی خۆی لە باشووری کوردستان بەدەست خستبوو. هەرچەندە ڕێککەوتنەکە لەسەر کاغەز ئۆتۆنۆمی بە کورد بەخشی، بەڵام بە خراپی جێبەجێ کرا و دەستەڵاتی عێراق بەڵێنەکانی جێبەجێ نەکرد و ئەمەش بووە هۆی زیادبوونی نائومێدی لای گەل و سەرکردەکانی کورد بە بارزانیشەوە.

دوای بەتاڵکردنەوەی ڕێککەوتننامەی ئازار لە لایەن دەستەڵاتی عێراق، ژێنەراڵ بارزانی بە ناچاری لە ساڵی ١٩٧٤ی زایینیدا خەباتی دژ بە دەستەڵاتی عێراقی دەستپێکردەوە و هێزەکانی دەستیان کرد بە

سەهەڵدانێکی نوێ، بەڵام ئەمجارە کوردەکان سەرکەوتوو نەبوون. لەو ماوەیەدا بارزانی پشتیوانییەکی بەرچاوی لە ئێران وەرگرتبوو، چوونکە دەستەڵاتی ئێران بە ئاشکرایی بەدوای ناسەقامگیریی عێراقدا دەگەڕا. یارمەتی سەربازی ئێران، لەوانە چەک و پاڵپشتی دارایی، وای لە بارزانی کرد کە سەرەتا بەسەر هێزەکانی عێراقدا سەرکەوتوبێت.

لە ساڵی ١٩٧٥ی زایینیدا هێزەکانی بارزانی زۆر لاوازبوون. ڕێککەوتنی جەزائیر لە نێوان عێراق و ئێران بووە هۆی ئەوەی ئێران پشتگیری خۆی بۆ بارزانی بکشێنێتەوە. ئەم ڕێککەوتننامەیە بە شێوەیەک کۆتایی بە بەرخۆدانی کورد لە باشووری کوردستان هێنا. لە ئاکامدا بە کشانەوەی پشتیوانی ئێران، هێزەکانی ژێنەراڵ بارزانی بەرەو ئێران کشانەوە و زۆرێک لە چەکدارەکانی کوژران یان ناچاربوون ئاوارە بن. بزووتنەوەی کوردی توشی شکستێکی گەورە بوو و بارزانی ناچاربوو بۆ دە ساڵی داهاتوو و تامردنی لە تاراوگە و لە ئەمریکا بژی.

مەلا مستەفا بارزانی

٢.٣٤- پەیمانی ئەلجەزایر لە ساڵی ١٩٧٥ی زایینی

پەیمانی ئەلجەزایر لە ساڵی ١٩٧٥ لە وڵاتی ئەلجەزایر بە فەرمی لە نێوان دەستەڵاتەکانی ئێران و عێراق بەسترا، بەڵام لە کۆبوونەوەی بەستنی ئەو پەیمانەدا، نوێنەرانی وڵاتانی تورکیە، سوریە، ئەمریکا، بریتانیا و ئەلجەزایر بەشدار بوون. لەو پەیمانەدا، پەیمانی ١٩٧٠/٣/١١ کە لەسەر ئۆتۆنۆمی باشووری کوردستان بوو، پشتگوێخرا. نوێنەرانی دەوڵەتانی بەشدار لەسەر قەڵاچۆکردنی کورد و سەرکوتکردنی هێزە شۆڕشگێڕەکانی هەموو پارچەکانی کوردستان ڕێککەوتن کە هاوکاریی هەمەلایەنەی یەکتری بکەن. داگیرکەران بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان لەو پەیمانەدا ڕێککەوتن کە سوپاکانیان بۆ مەودای دە کیلۆمەتر مۆڵەتی بەزاندنی سنورە دەستکردەکانی کوردستانیان هەبێت و لە دژی شۆڕشگێڕانی کورد هاوکاریی سەربازیی و سیخوڕیی یەکەتری بکەن. لە یەکێک لە خاڵەکانی ئەو پەیمانەدا، ڕێککەوتن کە بۆ ڕادەستکردنی شۆڕشگێڕانی کورد، هاوکاری یەکتری بکەن.

٢.٣٥- شۆڕشی ئەحمەد تۆفیق (عەبدوڵڵا ئیسحاقی) لە ساڵی ١٩٥٠ی زایینی

لە ساڵی ١٩٥٠ کۆمەڵێک گەنجی شۆڕشگێڕی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ درێژەدان بە ڕێگای پێشەوا قازی محەمەد و هێنانەدی ئاواتەکانی کۆماری کوردستان لە دژی دەستەڵاتی داگیرکەری ئێران، دەستیان بە خەباتێکی کۆمەڵایەتی کرد. لە شاری مەهاباد؛ ئەحمەد تۆفیق، غەنی بلوریان، سولەیمان موعینی، ئەمیر قازی و سمایل شەریفزادە، لە شاری سەقز؛ مامۆستا ڕەشید حوسێنی، لە شاری پیرانشار؛ عەبدوڵڵا زەکی، لە شاری سەردەشت؛ مامۆستا خدر عەبباسی و مامۆستا ئاوارە (ئەحمەد شڵماشی) ڕێبەرایەتی ئەم شۆڕشە و حیزبی دێموکراتی کوردستانیان بەدەستەوە گرت.

پاشان بەهۆی لێوەشاوەیی، ئەحمەد تۆفیق بە سکرتێری حیزبی دێموکراتی کوردستان هەڵبژێردرا. بەهۆی نایاسایی بوونی هەڵسوڕانی ڕامیاری ڕێکخراوەیی لەو بەشەی کوردستان، خەباتی ڕامیاری بە شێوەیەکی نهێنی بەردەوام بوو تا ساڵی ١٩٥٤ی زایینی‌دا کە ئەحمەد تۆفیق لەگەڵ هێندێک لە هاوڕێیانی لە ژێر تەوژمی هێرشی ملهوڕانەی دەزگای سەربازی و پۆلیسی ئێران، سەنگەری خەباتیان گواستەوە بۆ باشووری کوردستان و ناچار بە هەڵبژاردنی تاکتیکی شەڕی پارتیزانی بوون.

ئەحمەد تۆفیق

حیزبی دێموکراتی کوردستان بە ڕێبەرایەتی ئەحمەد تۆفیق خەباتی ڕامیاری و چەکداریی خۆی لە ناوخۆ و دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان درێژە پێدا تا ئەوکاتەی ڕێبەرایەتی حیزبی دێموکرات لە ساڵی ١٩٥٧ی زایینی‌دا دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملوی بۆ تێکەڵاوی لەگەڵ خوێندکارانی کورد، بۆ تاران نارد.

دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو لە تاران لەگەڵ سمایل قاسملو لە لایەن ساواک (دەستگای سیخوڕی ئێران) گیران. دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو لە زیندان زۆر زوو بەڵێنی هاوکاریی و سیخوڕیی بە ساواک دا و لە ٢٤ کاتژمێردا ئازادکرا. پاشان دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو لە لایەن ساواکەوە ڕەوانەی باشووری کوردستان کرا. قاسملو لای ئەحمەد تۆفیق و بەرپەرسانی تری حیزبی دێموکراتی کوردستان وتبووی "کڵاوم ناوەتە سەر ساواک و بەدرۆ بەڵێنی هاوکارییم پێداون و بۆیە ئازاد کراوم."

ساواک لە زیندان سمایل قاسملو کە ئامۆزای دوکتۆر عەبدوڕەحمان بوو، لە خۆبەدەستەوەدانی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملوی ئاگادارکرد. سمایل قاسملوش لە پێناوی ئازادکردنی خۆی ناوی ٢٥٠ کەس لە کادرانی بەتوانا و نهێنی حیزبی دێموکراتی کوردستانی بە ساواک دا. ساواک لە هێرشێکدا ٢٥٠ کەسەکەی دەستگیر و زیندانی کرد. غەنی بلوریان و عەزیز یوسفی دوو کەس لەو کادرانە بوون،کە کەوتنە بەندیخانە و بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ لە بەندیخانەکانی دەستەڵاتی داگیرکەری ئێران شۆڕشگێڕانە بەرەنگاریان کرد.

هەربۆیە حیزبی دێموکراتی کوردستان باوەڕی بە دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو نەکرد و پاش لێپێچانەوەی، ویستیان دادگای کەن.
ئەوکاتە حیزبی شیوعی (کۆمەنیستی) عێراق دەستەڵاتی زۆر بوو لە عێراق و لەگەڵ حیزبی تودەی ئێران دۆستایەتی زۆر خۆش بوو، چوونکو هەردووکیان سەر بە ڕوسیە بوون. دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو کە بە نهێنی ئەندامی حیزبی تودە بوو، هەربۆیە بە هاوکاریی حیزبی شیوعی عێراق، توانی خۆی لە دادگایکردن قوتار بکات و لە سولەیمانیەڕا هەڵات بۆ بەغدا. لە بەغدا وەک کارمەندێکی فەرمی لە وەزارەتی بودجە و دارایی عێراق دامەزرا.
شایەنی باسە کە لە عێراقی ئەوکات وەک کارمەند دامەزراندنی خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان (هاووڵاتی فەرمی ئێرانی) شتێکی زۆر نائاسایی بوو و لای هەموو کەس سەیر و جێگای گومان بوو.

لەساڵی ١٩٦٤ی زایینیدا کۆنگرەی دووەمی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە گوندی سونێی سەر بە شاری قەلادزێ گیرا کە تێیدا ئەحمەد تۆفیق بە سکرتێری گشتی هەڵبژێردرا. هەر لەو کۆنگرەدا دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو بە تاوانی هاوکاریی ساواک و خەیانەت بە شۆڕشی نەتەوەی کورد لە حیزبی دێموکراتی کوردستان دەرکرا. غەنی بلوریان و عەزیز یوسفی کە لە بەندیخانەکانی ساواک قارەمانەتیان دەنواند، وەک ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دێموکراتی کوردستان هەڵبژێردرانەوە.

پێش بەستنی کۆنگرەی دووەمی حیزبی دێموکراتی کوردستان، سەلاح موهتەدی کە ئەندامی حیزب بوو لە حیزبی دێموکراتی کوردستان جیا بۆوە و حیزبێکی بەناوی "حیزبی ڕزگاری کوردستان" دامەزراند کە زۆربەی دەرەبەگەکانی ناوچەی موکریانی لەگەڵ بوون. بەڵام پاشان ئاشکرا بوو کە سەلاح موهتەدی سیخوڕی ساواکە و بۆ ناکۆکی و سیخوڕی ناردراوەتە ناو دێموکرات. هەر بۆیە پاش ئاشکرا بوونی، سەلاح موهتەدی گەڕایەوە باوەشی ساواک و بوو بە سەرۆکجاشی ناوچەی موکریان.

ئەحمەد تۆفیق خزمەتێکی یەکجار زۆری بە شۆڕشی باشووری کوردستان و خودی مەلا مستەفا بارزانی کرد. چەندین ساڵ شانبەشانی هاوڕێیەکانی لە دژی داگیرکەری عێراق شەڕی چەکدارانەی کرد. هەوڵ

و خەباتی شێلگیرانەی ئەحمەد تۆفیق بۆ یەکگرتوویی هەموو باڵەکانی شۆڕش لە هەر چوار پارچەی کوردستان بوو.

دوای تێکەڵاوی مەلا مستەفا بارزانی لەگەڵ دەستەڵاتی ئێران لە ساڵی ١٩٦٨ی زایینیدا چەند کەس لە بەڕێوبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان وەک سەدیق هەنجیری و مەلا ڕەحیم مەرجەلانی کە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی بوون بە بڕیاری مەلا مستەفا بارزانی گیران و بێسەروشوێن کران.
دوای ئەم ڕووداوە لە بەهاری ساڵی ١٩٦٨ی زایینیدا سولێمان موعینی لەگەڵ خەلیل شەوباش لە لایەن بارزانیەکانەوە گیران و لە پایزی هەمان ساڵدا بە کوژراوی ڕادەستی دەستەڵاتی ئێران کران. لە هەمان کاتدا ساڵح لاجانی و دە هاوڕێی تری لە لایەن بارزانیەکان گیران و بە سنوری حاجیەمەراندا ڕادەستی ئێران کران. ساواک دەست بەجێ ساڵح لاجانی و دوو هاوڕێی تری لە گوندی جەڵدیانی سەر بە شاری خانێ لە پێش چاوی خەڵک زیندەبەگۆڕکرد. ئەوانەی تریش لە زیندان بێ سەروشوێن کران. تەنیا کەسێک بە ناوی شێخەی گردێنێ ئازاد کرا کە پێناسی عێراقی لە گیرفاندا بوو.

پاش ئەم ڕووداوانە ئەحمەد تۆفیق لە کۆتایی ساڵی ١٩٦٩ی زایینیدا لە ترسی مەلا مستەفا بارزانی کە نەکا ڕادەستی دەستەڵاتی ئێرانی کات، ناچار لە باشووری کوردستان بەرەو بەغدا ڕای کرد و داوای مافی پەنابەری ڕامیاری لە دەستەڵاتی عێراق کرد.

لە هەمان کاتدا دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو بەو هاڵۆزیەی کوردستانی زانی و بە هاوکاری کەریم حیسامی، مەلاحەسەن ڕستگار و مەلاعەبدوڵڵا حەسەنزادە توانی لە دژی ئەحمەد تۆفیق پیلانگێڕیبکات. لە ساڵی ١٩٧١ی زایینیدا لە شاری کۆیە و لە ماڵی مەلاحەسەن ڕستگار کۆبوونەوەی کادرانی حیزب بە بەشداری٣٢ نەفەر پێکهات. لەم کۆبوونەوەدا کەریم حیسامی پیشنیاری گرتن و کوشتنی ئەحمەد تۆفیقی بە بەشداربووان کرد، بەڵام زۆربەی کادرەکان دژی ئەم بڕیارە هەڵوێستیان گرت. هەر لەم کۆبوونەوەدا کەریم حیسامی ڕایگەیاند کە ئیتر حیزب ناتوانێت هاوکاری ماڵی و ئەمنیەتی ئەو کادرانە بکات. هەربۆیە ئەحمەد نستانی کە یەکێک لە بەشداربووانی ئەم کۆبوونەوە بوو، پاش ئەم بڕیارە لەگەڵ ١٥ پێشمەرگەی تر خۆیان گەیاندە لای ئەحمەد تۆفیق لە بەغدا.

دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو خۆی کارمەندی فەرمی عێراق و هاوکاری ئیستخباراتی عێراق بوو، دەستی ئاوەڵا بوو بۆ پیلانگێڕی لە دژی ئەحمەد تۆفیق و هەربۆیە لە بەغدا بە هاوکاری مەلاعەبدوڵڵا حەسەنزادە تێکەڵاوی خۆی لەگەڵ ئەحمەد نستانی پەیداکرد و پاشان ئەحمەد تۆفیق لە لایەن دەستەڵاتی عێراق زیندانیکرا.

لە ساڵی ١٩٧١ دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو زیرەکانە لەگەڵ هێندێک کوردی دۆڕاوی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کە سەربە دەستەڵاتی بەعس بوون و ئازادانە لە عێراق هاتووچۆیان دەکرد و بەشێکیان کارمەندی فەرمی دەستگای ئیستیخباراتی دەستەڵاتی بەعس بوون، کۆبوونەوەکیان بە ناوی کۆبوونەوەی کادرانی حیزب لە هوتێل شیراتۆنی بەغدا بەست و ئەم چەند کادرەی دێموکراتیش بانگێشتی ئەو کۆبوونەوە کران:

- عەبدوڵڵا زەکی (قەندیل) – چاوەدێری بەرزی ڕامیاری حیزبی دێموکراتی کوردستان
- شاعیر مامۆستا سالار (عەلی قوتبی) – کادری ڕامیاری
- کاک خدری بەردەڕەشان
- عەوڵای مام سەعیدی
- مەلا محەممەد خانە خەڵی سەردەشت

ئەو پێنج کەسە لە کۆ بوونەوەکە دژی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو هەستانەوە و پێیان گوت: "تۆ بەبۆنەی خەیانەت بە حیزب لە کۆنگرەی دووەم دەرکراوی و تا حیزبی دێموکڕاتی کوردستان تۆ بە ئەندام پەسەند نەکاتەوە، مافی بەشداری کردنت لە کۆبوونەوەی حیزبدا نیە چ بگات بە بەستنی کۆنفڕاس و کۆنگرە".

بەشداربووانی تر چوونکو سەر بە دەستەڵاتی عێراق بوون، مرتەقیان نەکرد. پاشان ئەو پێنج کەسە لە کۆبوونەوەکە چوونە دەرێ و گەڕانەوە شارێ کۆیە و ڕووداوەکانیان بۆ ئەندامانی حیزب باسکرد. پاشان ئەو کادر و ئەندامانەی کە لە باشووری کوردستان بوون لە بەهاری ١٩٧٢ لە گوندی ورتەی بناری قەندیل لە ماڵی عەبدوڵڵا زەکی کۆنفەرەنسیان بەست و تێیدا کۆمیتەی بەڕێوبەرایەتی کاتی حیزبی دێموکراتیان دامەزراند.

لە ساڵی ١٩٧٢ ئەحمەد نستانی لە بەغداوە گەڕایەوە باشووری کوردستان و بۆ لێپرسینەوە بانگێشتی مقەڕی کۆمیتەی بەڕێوبەرایەتی کاتی حیزبی دیموکڕات کرا. لەم لێپرسینەوەدا ئەحمەد نستانی وتبووی کە مەلا عەبدوڵڵا حەسەنزادە لە بەغدا پێی گوتم: "ئەگەر لە بەگرتدانی ئەحمەد تۆفیقدا هاوکارین بکەیت، پلە و پایەی باشت دەدەینێ و ئەمنیەتیشت دەپارێزین". منیش بەڵێنیم پێدان.

ئەحمەد نستانی وتبووی: "مەلا عەبدوڵڵا حەسەنزادە بەفەرمانی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو منی ڕاسپارد کە نامەیەک لە بەغداوە بۆ کوردستان بێنم. منیش وتومە کە ئەم نامەیە چیە و بۆ کێیە. پێیان وتم کە ئەم نامەیە بە ناوی ئەحمەد تۆفیق نووسراوە و بۆ مەلامستەفا بارزانیە. پاشان کارێک دەکەین کە لە ویستگەی پشکنین(سەیتەرە)ی کەرکوک لە لایەن کاربەدەستانی دەستگای ئەمنی بەعسی عێراق بگیرێی و نامەکەت لێ ئاشکرابێت. تۆش پاش گیرانت بڵێ ئەوە ڕاستە و ئەحمەد تۆفیق سەر بە بارزانی و ئەمریکایە و بە زۆر منی ناردووە بۆ ئەو چالاکییە".
پێیان وتم: "کاک ئەحمەد نستانی هیچ نیگەرانی خۆت مەبە، ئێمە پاشان تۆ ئازاد دەکەین و بەم شێوەیە ئەحمەد تۆفیق لەناودەبەین و خۆمان دەست بە سەر حیزبی دێموکراتی کوردستان دادەگرین و دەبینە خاوەن حیزب".

پیلانەکە چۆن دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو دایڕشت بوو، بەهەمان شێوە و بە داخوازی دڵی ئەو سەری گرت و ئەحمەد تۆفیق لە لایەن دەستەڵاتی عێراق گیرا و خرایە بەندیخانەی ئەبو غرێب.

جێگای سەرنجە کە تاهیری هاوڕێی ئەحمەد تۆفیق و غەفوری خوشکەزای ئەحمەد تۆفیق کە لەگەڵ ئەودا لە زیندانی ئەبو غرێب بوون، بە چاو بەستراوی گوێیان لێ بوو کە حەمەدەمین سیڕاجی بە فەرمانی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو شکنجەی ئەحمەد تۆفیقی کردبوو.
ئەحمەد تۆفیق لە حەمەدەمین سیڕاجی پرسیبوو:
"ئاخر بۆچی شکەنجەم دەکەی شینەڕێوی، خۆ لە هەر بەرگێک دابی دەتناسمەوە، هەی نامەردی خۆفرۆش، من چ خراپەیەکم دەرهەق بە تۆ کردووە".

حەمەدەمین سیڕاجی لە وەڵامدا وتبووی:

"ئەوە دەستوری دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملویە و تۆ دەبێ لە ناو تیزاو (ئەسید)دا بکولێندرێت".

بەم شێوەیە سەرۆکی شۆڕشی ئەوسای ڕۆژهەڵاتی کوردستان و سکرتێری گشتی حیزبی دێموکراتی کوردستان ئەحمەد تۆفیق بە دەستی حەمەدەمین سیراجی و بە دەستوری دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو و سەددام حوسێن لە ناو تیزاودا کوڵیندرا و تەرمەکەشی بێسەروشوێن کرا.

ئەحمەد تۆفیق لە ساڵی ١٩٥٠ تا ١٩٧١ی زایینی کە بێسەروشوێنیان کرد، ڕابەری شۆڕشی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و سکرتێری حیزبی دێموکراتی کوردستان بوو. ئەو مرۆڤێکی شۆڕشگێڕ و دڵسۆزی گەل و نیشتمانەکەی بوو کە قەت لە کار و هەڵسوڕانی ڕامیاریدا پشودانی نەبوو. ئەوەندە نیشتمانپەروەر بوو کە تەنانەت دەیگوت کوردستان دەزگیرانی منە و تا کوردستان ئازاد نەبێت، من زەماوەند ناکەم. تا گیانبەختکردنی هەر بە ئاواتی سەربەخۆیی کوردستان بوو.

شەهید قەندیل پێش گیانبەختکردنی بەم شێوەیە لە سەر ئەحمەد تۆفیق دواوە:
"ئەحمەد تۆفیق سەرکردەیەکی زۆر بەتوانا بوو و لە ناو گەلی کورددا وێنەی نەبوو. ئەو شتانەیی کە ئەحمەد تۆفیق دەیزانین، سەرکردەکانی تری کورد، نەیان دەزانی و تێی نەدەگەیشتن. لە کار و خەباتی ڕامیاریدا بێ وێنە و ماندوونەدەناس بوو. ئەو سەرکردەیەک بوو کە لەگەڵ هاوڕێ پێشمەرگەکانی هەردەم لە چیا بوو. تەنانەت وەک پێشمەرگەیەک هەردەم چەک بەشان بوو و بە پێ دەڕۆیشت و خۆی لە هاوڕێیانی هەڵنەدەبڕی و خۆی بە زلتر و بە دەستەڵاتر نەدەزانی. هەر بەو هۆیەش بوو ئەوەی کە خەیانەتکاران و داگیرکەرانی کوردستان بەسەر ئەحمەد تۆفیقیان هێنا تا ئێستا بەسەر کەس نە هاتووە".

دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو لە ساڵی ١٩٧٢ی زایینی بە هاوکاری دەستەڵاتی بەعسی عێراق دانیشتنێکی نهێنی لە بەغدا بەناوی کۆنگرەی سێیەمی حیزب بەست، و حیزبێکی تازەی بە ناوی "حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران" دامەزراند. دەستەڵاتی بەعس وشەی "ئێران"ی بە ناوی حیزبی دێموکرات زیادکرد و دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملوی بە سکرتێری ئەم حیزبە دیاری کرد.

پاش ئاشبەتاڵی مستەفا بارزانی لە ساڵی ١٩٧٥ی زایینی، ئەندامانی بەڕێوەبەرایەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان کە هاوڕێیانی ئەحمەد تۆفیق بوون، لە لایەن دەستەڵاتەکانی ئێران و عێراق گەمارۆدران و لە ناچاری بڕیاریاندا داوای مافی پەنابەری ڕامیاری لە دەستەڵاتی عێراق بکەن. ئەوە بوو کە ٥٥ کەس لە بەڕێوبەرایەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە شارۆچکەی سەنگەسەری باشووری کوردستان، بە هاوکاریی "بایزی هەباساغای سەرکەپکان" کە سەرۆک خێڵێکی ئەو ناوچەیە بوو، داوای مافی پەنابەری ڕامیاریان لە دەستەڵاتی عێراق کرد.

ئەو ٥٥ کەسە بۆ ماوەی ٩ ڕۆژ لە شاری ڕانیە ڕاگیران و پاشان دەستەڵاتی عێراق بڕیاریدا کە مافی پەنابەری ڕامیاریان پێبدا و کوێیان پێخۆش بێت لە وێ نێشتەجێ بن. بەڵام بەدوای تێپەڕبوونی دوو ڕۆژ بەسەر وەرگرتنی مافی پەنابەری ڕامیاری، کەریم حەداد و حەمەدەمین سیراجی بەجل و بەرگی سەربازیی عێراق (مغاویری) و چەند ترومبێلی گەورەی سەربازیی (زیل عەسکەری) و سەربازێکی زۆرەوە هاتنە شاری ڕانیە و ئەو ٥٥ کەسەیان خستە ناو ترومبێلەکانیان و بەرەو کەرکوک و خانەقین و پاشان لە هەمان ڕۆژدا لە ڕێگەی سنوری خوسرەویەوە ڕادەستی ژاندرمەری ئێرانیان کردن.

بەمجۆرە پیلانی هاوبەشی داڕێژراوی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو، مەلاعەبدوڵلا حەسەنزادە، مەلاحەسەن ڕستگار، کەریم حەداد، حەمەدەمین سیراجی و کەریم حیسامی بە هاوکاریی سەددام حوسێن و دەستەڵاتی بەعس گەیشتە ئەنجام. ئەم پیلانە ڕەشە لە مێژووی گەلی کوردستاندا بە "شانۆی خەیانەت" ناوزەدکراوە.

ئەوانەی ڕادەستکرانەوە، لە زیندان بوون تاکو دەستەڵاتی شای ئێران بە شۆڕشی گەلانی کوردستان و ئێران لە ١٩٧٩/٢/١١ ڕوخا. پاش ئەوەی کە دەرگای بەندیخانەکان لەلایەن گەلی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە شکێندران، هاوڕێیانی ئەحمەد تۆوفیق ئازاد بوون و زانیان کە شۆڕش کراوە و کوردستان ئازاد بووە. لەگەڵ ئازاد بوونی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ڕوخانی شای ئێران، دەستەڵاتی بەعسی عێراق دارودەستەی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملوی بە چەک و دراوێکی یەکجار زۆرەوە ڕەوانەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کرد و بەم شێوەیە دەستەڵاتی بەعس بە ناوی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران، دەستی بەسەر ناوچەکە داگرت.

بەشێک لە شۆڕشگێڕانی کۆمیتەی بەڕێوبەرایتی کاتی حیزبی دێموکراتی کوردستان پاش لە زیندان ئازاد بوونیان، بۆ ئەوەی کە شەڕی ناوخۆ دروست نەبێت، "کۆمەڵەی یەکسانی کوردستان"یان لە ساڵی ١٩٧٩ دامەزراند و بەو ناوە لە دژی داگیرکەری ئێران خەباتیان کرد تاکو بەشێکی زۆر لە سەرکردەکانیان لە پێناوی سەربەخۆیی کوردستان گیانیان بەختکرد.

کۆمەڵەی یەکسانی کوردستان باوەڕی وا بوو کە دەبێ کورد بۆ سەربەخۆیی کوردستان خەباتبکات و گرێدراو بە هێچ داگیرکەرێک نەبێت. هەربۆیەش بوو کە تا دوا هەناسە سەربەرزانە ژیان و سەربەرزانەش لە پێناوی خاکی پیرۆزی کوردستان، سەریان نایەوە. وەک دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو نەبوون کە بۆ گەیشتن بە دەستەڵاتێکی چەوتی ئاغایەتی دەست بۆ هەر کارێک بەرن.

جێگای ئامازەیە کە دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو ڕۆژێک دوای کیمیابارانی شاری هەڵەبجە لە وتووێژی تەلەفیزۆنی عێراقدا وتی: " هەڵەبجە لەلایەن دەستەڵاتی ئێرانەوە کیمیاباران کراوە. کوردی عێراق ئۆتۆنۆمی خۆی هەیە. ئەگەر کوردی ئێران ئەو مافانەی هەبان و مۆڵەتی پێدرابا کە بە زمانی خۆی بخوێنێت و بنووسێت، ئیتر ئێمە چیترمان نەدەویست." دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو لەو وتووێژەدا تاکە وشەیەکی لەسەر شەهیدانی هەڵەبجە نەگوت.

دوای بێسەروشوێنکردنی ئەحمەد تۆفیق و ڕادەستکردنەوەی ٥٥ کەس لە هاوڕێیانی، هاوڕێیەکی ئەوکاتی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو بە ناوی "سەیدڕەسوی بابی گەورە" لە قاسملوی پرسی بوو، کە بۆچی هەموو سەرکردەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانت ڕادەستی ئێران کردنەوە، بەڵام ئەحمەد تۆفیقت بۆ خۆت کوشت. دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو لە وەڵام دا دەڵێت: " ئەحمەد تۆفیق زۆر لە من زیرەکتر و بە تواناتر بوو، لە هەر شوێنێک با، حیزبێکی بە تواناتری لە حیزبەکەی من دروست دەکرد. من توانای بەرەنگاری کردنەوەم لەگەڵ ئەو نەبوو، لەبەینم برد کە بتوانم بە ئاسوودەیی خۆم سکرتێریەتی بکەم. بەڵام ئەوانەی تر کە ڕادەستی ساواک کرانەوە، ئیتر ساواک لە ناو زینداندا دەیان ڕزێنێت و دەرسێکیان پێدەدات کە هەرگیز نەتوانن لە بەرانبەر مندا سەرکەون."

هێندێک لەو کەسانەی کە لە پیلانەکەی شانۆی خەیانەتی دوکتۆر عەبدورەحمان قاسملودا تەسلیمی ساواکی ئێران کرانەوە، ئەمانە بوون:

- مامۆستا ڕەشید حوسێنی (شەیدای کوردستان) ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دێموکراتی کوردستان، سکرتێری گشتی کۆمەڵەی یەکسانی کوردستان و سەرۆکی یەکییەتی جوتیارانی کوردستان بوو. بەڕێزیان لە شەڕی دژی بەکرێگیراوانی ئێران لە ١٩٧٩/٨/١٧ لە ناوچەی کەرەفتۆی سەر بەشاری سەقز گیانی بەختکرد. گڵکۆی ئەم شۆڕشگێڕە لە گۆڕستانی سەقزە.

- عەبدوڵڵا زەکی (قەندیل) کە چاوەدێری بەرزی ڕامیاری حیزبی دێموکراتی کوردستان، ئەندامی سەرکردایەتی کۆمیتەی بەڕێوەبەرایەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان و پاشانیش ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵەی یەکسانی کوردستان بوو. بەڕێزیان لە شەڕی دژی داگیرکەری ئێران لە ١٩٨٢/٨/٢٨ لە گوندی بادیناوێی سەر بە شاری پیرانشار گیانی بەختکرد. گڵکۆی ئەم شۆڕشگێڕە لە گۆڕستانی گوندی ترکەشی سەر بە شاری پیرانشارە.

- هەڵبەستوانی گەورەی کورد مامۆستا سالار هەورامی(عەلی قوتبی) کادرێکی بەتوانای حیزبی دێموکراتی کوردستان و ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵەی یەکسانی کوردستان بوو. بەڕێزیان لە شەڕی دژی دارودەستەی سوپای ڕزگاری کە بەکرێگیراوی عێراق بوون لە ١٩٨٠/٧/٢٩ لە گوندی بێسارانی سەر بە شاری مەریوان گیانی بەختکرد. گڵکۆی ئەم شۆڕشگێڕە لە گۆڕستانی گوندی بێسارانە.

- مامۆستا خدر قادر (خدر کوردستانی) خەڵکی شاری سەردەشت و کادرێکی چالاکی کۆمیتەی بەڕیوەبەرایەتی حیزبی دێموکراتی کوردستان بوو و کادرێکی باڵای کۆمەڵەی یەکسانی کوردستانە کە هەمیشە لە دژی نەیارانی کورد شۆڕشگێڕانە خەباتی کردووە و پاشان لە ناچاری توشی ژیانی هەندەران بووە.

- بەڕێزێک بە ناوی قادرئاغا لەزیندانی ساواکدا لە ژێر شکەنجەی سەڕبرەکانی (جەلادەکانی) ئێران لە ساڵی ١٩٧٥ی زایینیدا گیانی لە دەستدا.

شۆڕشگێڕان لەدەستی ڕاستەوە: سالار هەورامی(عەلی قوتبی)، ئەمیر قازی، ئەحمەد تۆفیق (عەبدوڵڵا ئیسحاقی)، ڕەشید حوسێنی (شەیدای کوردستان)، عەبدوڵڵا زەکی (قەندیل).

٢.٣٦- شۆڕشی باکوور بە سەرکردایەتی عەبدوڵڵا ئۆجەلان (ئاپۆ) لە ساڵی ١٩٧٠ی زایینی

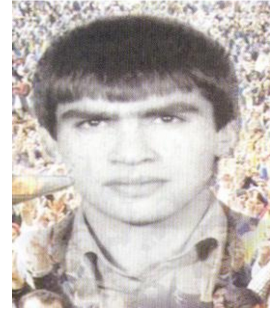
لە باکووری کوردستان بە کارهێنانی وشەی کورد و زمانی کوردی قەدەغەکرابوو و هەرکەس باسی لە کورد کردبا، دەستبەجێ لە لایەن دەستەڵاتی داگیرکەری تورکیەوە، پەتکی سێدارەی بۆ هەڵداوەسرا. لەو کاتە دژوار و هەستیارەدا، ئاپۆ وەک لاوێکی تێکۆشەر و خوێندکارێکی زانکۆ، هەستی بە خۆناسین و کوردناسین کرد. ئاپۆ زانی کە دەستەڵاتەکانی داگیرکەری کوردستان، نەتەوەی کوردیان کردۆتە کۆیلە و خەریکی لەناوبردننی. هەر بۆیە بۆ زیندووکردنەوەی نەتەوەی کورد شۆڕشگێڕانە و بوێرانە دەستی بە هەوڵ و تێکۆشان کرد. ئاپۆ لە ناو خوێندکارانی زانکۆکانی ئانکارا چەند دۆستێکی وەک کەماڵ پیر، جەمیل بایق، مەزلوم دۆغان، محەممەدخەیری دۆرمیش و حەقی قەرای پەیداکرد. ئەو کەسانە

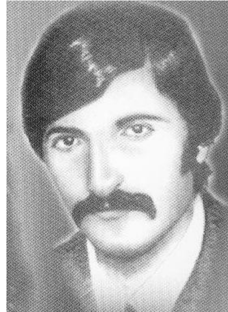
کۆبوونەوەی یەکەمیان لە شاری ئانکارا لە ١٩٧٤/٣/٢١ لەبن دارێک پێکهێنا و لەم کۆبوونەوە بڕیاردرا کە دەستەیەکی شۆڕشگێڕ دروستبکەن.

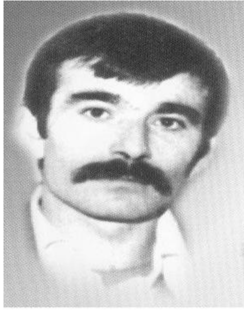
کۆبوونەوەی دووەمیان لە گەڕەکی دیکمەنی ئانکارا لە ساڵی ١٩٧٦ پێکهێنا کە تێیدا بڕیار درا بۆ درێژەدان بە خەبات لە ئانکارا بگەڕێنەوە کوردستان و هەریەکێک لە ئەوان بچێتە شارێک و دەست بە وشیارکردنەوەی جەماوەر بکات. ئەو کەسانە لە هەمان ساڵ دەستەیەکیان بەناوی گروپی ئایدۆلۆژی پێکهێنا و لەو کاتەوە بە ناوی ئاپۆچی خەباتیان دەکرد. لە ساڵی ١٩٧٦ هەڤاڵ ئایدەن گوڵ کە یەکێک لە ئەندامانی ئەو گروپە بوو، بە دەستی چەپەکانی تورک لە شاری دێرسیم کوژرا.

پاشان لە ڕۆژی ١٩٧٦/١١/٢٧ یەکەم کۆنگرەی ئاپۆچیەکان لە گوندی فیسی سەربە شارۆچکەی لیجێی ناوچەی ئامەد بەسترا کە تێیدا پارتی کرێکارانی کوردستان دامەزرێندرا. پاشان هەڤاڵ حەقی قەرار لە شاری ئەنتاب(دیلۆک) لە ١٩٧٧/٤/١٨ بەدەستی پارتی پێشەنگ کە کورد بوون، کوژرا.
پاشان "کەماڵ پیر" کە یەکەمین دۆستی ئاپۆ بوو و دوای ئاپۆ بە یەکەمین ڕێبەری ئەم بزووتنەوەیە دەزانرا، لە ساڵی ١٩٧٩ی زایینیدا لە شاری خارپیت (ئەلعەزیز) لە گەڵ "مەزلوم خەیری دۆرمیش" لە لایەن دەستەڵاتی تورکیە گیران و خرانە زیندانی شاری ئامەد.

"مەزلوم دۆغان" ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پ.ک.ک بوو، لە نەورۆزی ١٩٨٢ ئاگری بەردایە جەستەی خۆی و بەسوتاندنی لەشی خۆی نەورۆزی لە ناو زیندانی دوژمندا پیرۆزکرد و نەک سەری بۆ داوای خۆ بەدەستەوەدانی دوژمن دانەنواند، بەڵکو بەم چالاکییە ڕوناکی خستە دڵی هەڤالانیەوە و بوو بە کاموسی شەوەزەنگی داگیرکەران.
لە هەمان کاتدا "کەماڵ پیر" و "محەممەد خەیری دۆرمیش" لە بەرخۆدانی ناو زیندان بە دروشمی یان ئازادی یان مردن لە ١٩٨٢/٧/١٤ دەستیان بە مانگرتن لە خواردن کرد و پاش دوومانگ شۆڕشگێڕانە گیانیان بەختکرد.

مەزلوم دۆغان

خەیری دۆرمیش

کەماڵ پیر

ئاپۆ بۆ بەردەوامی خەباتی ڕامیاری ناچاربوو لەساڵی ١٩٧٩ی زایینیدا باکووری کوردستان بەرەو سوریە و لوبنان بە جێ بێڵێت.

پارتی کرێکارانی کوردستان بە ئامانجی سەربەخۆیی بۆ گشت کوردستان دامەزرا و لەسەر ئەو بنەمایەش خەباتی درێژە پێدا. لە ١٩٨٤/٨/١٥ بە ڕێبەرایەتی هەڤاڵ عەگید (مەعسوم قورقوماز) کە فەرماندەی گشتی ئەرتەشی ڕزگاری کوردستان بوو، لە دژی تورکیەی داگیرکەر دەستی بە شەڕێکی چەکداریی بەربڵاو کرد. عەگید خەڵکی فارقین (سیلوان)ی سەر بەئامەد بوو و لە ١٩٨٥/٣/٢٨ لە چیای گەڤەڕ لە شەڕی دژی تورکیەی داگیرکەر، گیانی بەختکرد.

عەگید

لە ساڵی ١٩٩٣ پارتی کرێکارانی کوردستان ئاگربەستی یەکلایەنەی ڕاگەیاند و تورگوت ئوزاڵ سەرکۆماری تورکیە لێژنەیەکی لە پارلەمانتارە کوردەکانی باکووری کوردستان لەگەڵ جەلال تاڵەبانی و چەند ڕۆژنامەوان بە ئامانجی چارەسەری کێشەی کورد و بۆ وتووێژ لەگەڵ ئاپۆ ناردە دیمەشق. پێش گەڕانەوەی لیژنەکە دەسەڵاتی تورکیە تورگوت ئۆزالی کوشت و بڵاویان کردەوە کە ئۆزال بەهۆی دڵ ڕاوەستانەوە مردووە. بەم شێوەیە هەوڵی تورگوت ئۆزال کە خۆی کورد و هاوشاری ئاپۆ بوو بە هیچ ئەنجامێک نەگەیشت.

جێگای ئاماژەیە دوای تێپەڕبوونی ٦٨ ساڵ بەسەر نایاسای بوونی زمانی کوردی، بەڕێز تورگوت ئۆزال لە ساڵی ١٩٩١ ئاخەفتن بە زمانی کوردی لە تورکیە و باکووری کوردستان ئازادکرد.

لە ساڵی ١٩٨٨ دەسەڵاتی تورکیە بە هاوکاریی ناتۆ و پشتگیری ئەمریکا گوشارێکی زۆری بۆ سەر دەسەڵاتی سوریە هێنا و دەسەڵاتی سوریەی ناچار بە دەرکردنی ئاپۆ لە شاری دیمەشق کرد. لە ئاکامدا ئاپۆ لە ڕۆژی ١٩٩٨/١٠/٩ لە سوریەڕا بەرەو یونان و پاشان بەرەو ڕوسیە و ئیتالیا وەڕێکەوت. ئاپۆ بە مەبەستی چارەسەری کێشەی کورد بەشێوازێکی ڕامیاریانە و ئاشتیخوازانە ڕووی کردە ئەوروپا، ئەگینا دەیتوانی بچێتە لای گریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان و لە چیاکان بمێنێتەوە. لە ئیتالیا ئاپۆ داوای بەستنی کۆنفەرەنسێکی ناونەتەوەیی بۆ چارەسەری کێشەی گەلی کورد کرد، بەڵام هەموو دەسەڵاتەکانی جیهان بەتایبەت ئەمریکا و ئەڵمانیا زۆر نامرۆڤانە لە دژی داخوازیەکانی ئاپۆ وەستانەوە و بەرژەوەندیە ئابوریەکانی خۆیان و دۆستایەتیان لەگەڵ داگیرکەرانی کوردستان، لە مافی گەلی کورد بۆ گرینگ تر بوو.
گوشارەکانی تورکیە و ئەمریکا و ئەڵمانیا، دەسەڵاتی ئیتالیای ناچارکرد کە ئاپۆ لە وڵاتەکەی دەرکات و لەئاکامدا ئەویان بەرەو نادیارێکی تر هەڵداشت. فرۆکەکەی ئاپۆ لە ئاسمانی ئەوروپا دەخوولایەوە و هیچ وڵاتێک مۆڵەتی نیشتنەوەی پێنەدا. لە ئاکامدا بەرەو ڕوسیە، تاجیکستان، یونان و کینیای ئەفریقا چوو. پاشان دەستگای سیخوڕی موسادی ئیسرائیل و سیای ئەمریکا لە ڕۆژی ١٩٩٩/٢/١٥ ئاپۆیان بە فڕۆکە ڕفاند و بە نیوە بێهۆشکراوی دایانەوە دەست دەسەڵاتی فاشیستی تورکیە.

وڵاتانی ڕۆژئاوا ویستیان بەو کارەیان شۆڕشی گەلی کورد بەچۆک دابێنن و هاوکات شەڕ لە کوردستان بەردەوام بێت بۆ ئەوەی بەرژەوەندیە ئابوری و ڕامیاریەکانی خۆیان چاتر بپارێزن.

پاش ئەم کارەساتە، گەلی کورد شۆڕشگێڕانە هاتە مەیدان و بە ناڕەزایەتی خۆی سەلماندی کە کورد قەت بە زەبر و زەنگ لەبەین ناچێت و ناتوێتەوە. لەو ناڕەزایەتیانەدا ١٥٠ کورد لە هەرچوار پارچەی کوردستان و هەندەران خۆیان سوتاند و ڕق و کینەی خۆیان بەم شێوەیە لە دژی داگیرکەرانی کوردستان و دووڕوویی جیهانی بە ناو مرۆڤایەتی دەربڕی. لە هەمان کاتدا لە خۆپیشاندانەکانی کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ پشتگیری لە ئاپۆ، گەلی کورد کەوتە بەر دەسترێژی گوللەی خوێنڕێژانی دەستەڵاتی داگیرکەری کۆماری ئیسلامی ئێران و لە ڕۆژێکدا ٢٧ کەس لە شاری سنە کە دووکەسیان زاوا و بوکی هەمان ڕۆژ بوون کوژران. دوو کەسی تریش لە شاری ورمێ کوژران و بە دەیان کەسیش بریندار بوون و خرانە بەندیخانەوە.

لە خۆپیشاندانەکانی کوردەکانی ئاڵمانیا لە بەردەرگای باڵوێزخانەی ئیسرائیل، چەند گەنجێک کەوتنە بەر دەسترێژی گوللەی کارمەندانی باڵوێزخانەکە و لە ئاکامدا چوار گەنجی کورد کوژران و بە دەیانیش بریندار بوون.

جێگای ئاماژەپێکردنە کە پاش سەرهەڵدانی پارتی کرێکارانی کوردستان لە ناوخۆی باکووری کوردستان و لەشارەکانی تورکیە، هێندێک لە ڕوناکبیرانی شۆڕشگێڕی کورد، پارتی گەل(هەپ)یان لە ڕێکەوتی١٩٩٠/٦/٧ دامەزراند. پاشان ئەو ڕێکخراوە لە لایەن دەستەڵاتی تورکیە قەدەغەکرا و سەرکردەکانیشی دەستبەسەرکران و هێندێکیان کوشتن وهێندێکیشیان لە ناچاری ئاوارەی هەندەران بوون. ئینجا ڕوناکبیرانی کورد کۆڵیان نەدا و پارتی دێموکراتی ئازاد(ئوزدەپ)یان لە ١٩٩٢/١٠/١٩دامەزراند کە لە ١٩٩٣ /١١/٢٣ لەلایەن دەستەڵاتی تورکیەوە قەدەغەکرا. بەدوای ئەمە پارتی دێموکرات (دەپ)یان لە ڕێکەوتی١٩٩٣/٥/٧ دامەزراند کە لە ڕێکەوتی١٩٩٤/٦/١٦ لەلایەن دەستەڵاتی تورکیەوە قەدەغەکرا. ئینجا کوردەکان لە١٩٩٦/٥/٢٣ پارتی دێموکراتی گەل (هەدەپ)یان دامەزراند. پاش قەدەغەکردنی هەدەپ، دەتەپە و پاش قەدەغەکردنی دەتەپەش، بەدەپەیان دروست کرد کە لەهەڵبژاردنی ساڵی ٢٠٠٧ دا توانی ٢١ پارلەمانتار بنێرێتە پارلەمانی تورکیە و ٩٩ شارەداری باکووری کوردستانیش بەدەستبخات.

لەساڵی ١٩٩٣ دەوڵەتی تورکیە پیلانی لەناوبردنی پارلەمانتارانی کوردی داڕشت و لە ئاکامدا محەممەدسینجار کە نوێنەری شاری ماردین بوو لە ١٩٩٣/٩/٤ لە شاری باتمان لە لایەن سوپای

داگیرکەری تورکیەوە کوژرا. چەند پارلەمانتارێک وەک لەیلا زانا و خەتیب دیجلە کە نوێنەری شاری ئامەد بوون، سەلیم سادەق و ئەرهام دۆغان کە نوێنەری شاری ماردین بوون لە ١٩٩٤/٣/٢ خرانە بەندیخانەی ئانکارا و هەریەکەی پازدەساڵ زیندانیان بۆ براوەوە و لە کاری ڕامیاری دوورخرانەوە. ئەوانەی تریش وەک زووبێر ئایدار، ڕەمزی کارتاڵ، یاشار کایە، نیزامەتین توغوچ و عەلی یگیت لە ناچاری ئاوارەی هەندەران بوون و لە ساڵی ١٩٩٥ پارلمانی دەرەوەی کوردستانیان لە بلژیک دامەزراند. پاشان لە ٢٤–١٩٩٩/٥/٢٧ کۆنگرەی نەتەوەی کوردستانیان (ک.ن.ک) لە هولەند دامەزراند.

لە ساڵی ٢٠١٠ " پارتی دێموکراتی گەل" قەدەغەکرا و کوردەکان "پارتی ئاشتی و دێموکڕاسی" (بدپ)یان دامەزراند. جێگای سەرنجە کە بە هەموو گوشار و گەندەڵکاریەکانی دەوڵەتی تورکیە، پارتی ئاشتی و دێموکڕاسی توانی لە هەڵبژاردنەکەی ساڵی ٢٠١١ دا ٣٦ کورسی لە پارلەمانی تورکیە بەدست بێنێت.

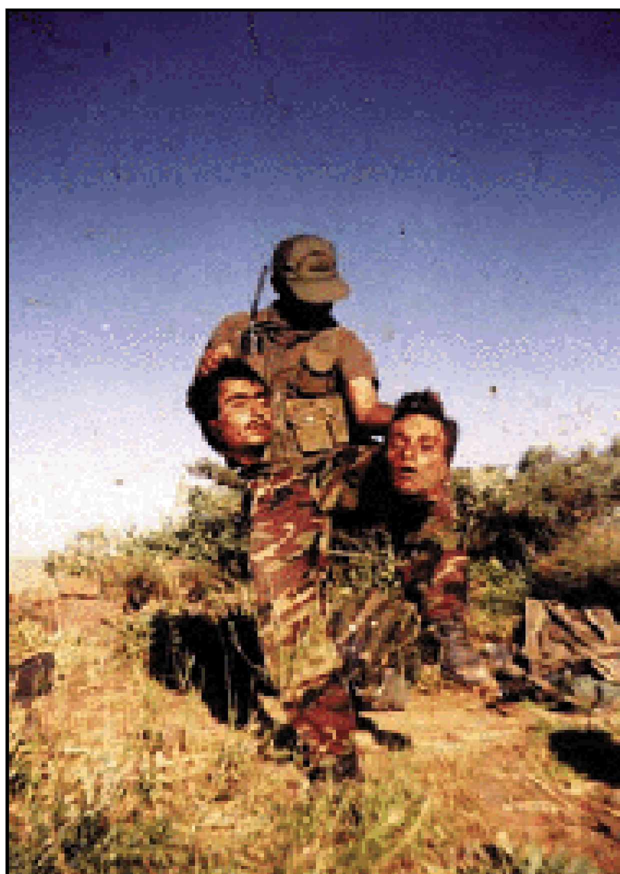
پاشان دەستەڵاتی تورکیە بە سەدان ئەندامی ئەم ڕێکخراوە کوردیانەی خستە ژووری زیندانەوە. تەنانەت لەساڵی ٢٠١٦ سەلاحەددەین دەمیرتاش و فیگەن یوکسەکداغ کە هەردووک هاوسەرۆکی پارتی ئاشتی و دێموکڕاسی بوون، گیران و خرانە بەندیخانەکانی تورکیە.

دەستەڵاتی تورکیە لە ساڵی ٢٠٢٣ پارتی ئاشتی و دێموکڕاسی (بدپ)یان قەدەغەکرد و کوردەکان پارتی یەکسانی و دێموکراسی (دەم) پارتیان لە ٢٠٢٣/٠٩/١٥ دامەزراند. پاش قەدەغەکردنی دەیان پارتی کوردی لە تورکیە و باکووری کوردستان، لە هەڵبژاردنی ساڵی ٢٠٢٣ی زایینیدا دەم پارتی (ڕێکخراوی یەکسانی و دێموکڕاسی) توانی ٦٢ کورسی پارلەمانی تورکیە بەدەست بێنێت. لە هەڵبژاردنی شارەوانێشدا، توانی براوەی دە پارێزگای باکووری کوردستان بێت. واتە شارەداریەکانی وان، مێردین، دیاربەکر (ئامەد)، باتمان، شیرناخ، جولەمێرگ، سێرت، بتلیس، دێرسیم، و ئیدری بەڕێوە دەبرد.

ئاپۆ لە ٢٠١٣/٠٣/٢١ پرۆسەی ئاشتی لە گەڵ دەوڵەتی تورکیە دەست پێکرد و لە هاوێنی ٢٠١٥ی زایینی بە هۆی هێرشەکانی سوپای تورکیە بۆ سەر پارتی کرێکارانی کوردستان کۆتایی هات. لە ٢٠٢٥/٠٢/٢٧ ئاپۆ داوای لە پارتی کرێکارانی کوردستان کرد کە چەک دانێت بۆ ئەوەی پرسی کورد بە ئاشتی چارەسەر بکرێت. لە ٢٠٢٥/٠٥/١٢ پارتی کرێکارانی کوردستان پاش کۆنگرەیەکیە سەرەنجراکێش کە کۆنگرەی ١٢ی ئەم پارتە بوو وپاش نزیک ٥٠ ساڵ خەبات، خۆی هەڵوەشاندەوە و داخوازیەکەی ئاپۆی پەسەندکرد. بەڵام دەستەڵاتی تورکیە هیچ هەهنگاوێکی بۆ ئاشتی نە هاویشتووە و تا ئیستا وێدەچێت چۆن لە مێژوودا داگیرکەرانی کوردستان هەردەم کوردیان فریوداوە، ئەم کارەشیان تەنیا بۆ شکست و فریودانی کوردان بێت. کە زانیان بە شەڕ بە کوردان ناوێرن و ناتوانن لە ناویان بەرن، دەیان هەوێت بەناو فێڵ و کوڵەکی "ئاشتی" تێیاندا بەرن. تا ئێستا لە هەڵسوکەوتەکانی شەڕخوازیی هێندێک لایەنی ناو تورکیە، وێدەچیت کە ئەم خوواستەی ئاشتی کوردیش بە پیلانی قڕکردن و خاپاندنی گەلەلی کورد کۆتای پێ بێت.

ئاپۆ لە کاتی بەرگریکردنی لە دادگای سەربازی تورکیە ١٩٩٩

تاوانەکانی دەستەڵاتی فاشیستی تورکیە دەرهەق بە گەلی کورد

٢.٣٧- شۆڕشی جەماوەری باشووری کوردستان لە ساڵی ١٩٩١

دەستەڵاتی عێراق لە دوا ڕۆژەکانی هاوینی ساڵی١٩٩٠ی زایینیدا وڵاتی کوەیتی بێ تەقە داگیرکرد. پاشان دەستەڵاتەکانی جیهان لە ژێر ناوی نەتەوەیەکگرتووەکان و بەڕێبەرایەتی ئەمریکا لە دژی عێراق بڕیاری شەڕیان دا. دیارە شەڕەکە لە بەر خۆشەویستی و پارێزگاری لە مافی مرۆڤی گەلی کوەیت نەبوو بەڵکو بۆ خۆشەویستی نەوت و گرتنە دەستی دەستەڵات لە ناوچەکەدا بوو. بەم شێوەیە لە ١٩٩١/١/١٧ هێرشکرایە سەر عێراق و شەڕەکە تا ١٩٩١/٢/٢٨ی خایاند. دەستەڵاتی عێراق پاش ٤١ ڕۆژ، بە زیاتر لە سەدهەزار کوژراو و سەدان هەزار پەککەوتە و بریندارەوە، تێکشکا و پاشەکشەی کرد و کوەیتی بەجێ هێشت.

لە باشووری کوردستان ئەوکاتە دەستەڵاتی عێراق زۆر لاواز بوو، بۆیە گەلی کورد بەدەرفەتی زانی و لە ڕۆژی ١٩٩١/٣/٥ سەرەتا لە شاری ڕانیە و پاشانیش لە گشت باشووری کوردستان لە دژی داگیرکەری عێراق ڕاپەڕین و لە ماوەیەکی کووڕتدا گشت باشووری کوردستانیان ئازادکرد. لە نەورۆزی ١٩٩١ شاری کەرکوک لەلایەن خەڵکی کوردەوە ئازادکرا.

گەلی باشووری کوردستان پێیان وابوو کە چۆن ئەمریکا و نەتەوە یەکگرتووەکان لە پێناو بەرژەوەندی خۆیان گەلی کوەیتیان لە دژی هێرشی سەددام حوسێن پاراست، ئاواش ئەوان دەپارێزن و پشتگیرییان لێ دەکەن. بەڵام نەتەوەیەکگرتووەکان ڕاپەڕینی گەلی کوردی لە بەرژەوەندی خۆی نەزانی و ترسی هەبوو کە دەستەڵاتێکی سەربخۆی کوردستان دروست بێت، هەر بۆیە مۆڵەتیان بە دەستەڵاتی عێراق دا کە هێرش بکاتە سەر خەڵکی کوردستان.

دەستەڵاتی عێراق لە ڕاگەیاندنەکانیدا هەڕەشەی کیمیابارانی گەلی کوردی کرد و پاشان لە پێش چاوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ١٩٩١/٤/١٥ بە فڕۆکە جەنگیەکانی کە فڕینیان لە لایەن نەتەوەیەکگرتووەکانەوە لە باشووری کوردستان قەدەغەکرابوو، شارەکانی باشووری کوردستانی بۆمبارانکرد و زیاتر لە دەهەزار کوردی لەو هێرشەدا کوشت. دەستەڵاتی عێراق لەو هێرشەدا ناوچەکانی کەرکوک و مووسڵی داگیرکردەوە. کوردەکان لە ترسی کیمیاباران ڕوویان لە ڕۆژهەڵات و باکووری کوردستان کرد. لەم کۆڕەویە زیاتر لە دوو ملیۆن کورد ئاوارەی بەشەکانی تری کوردستان بوون. دەستەڵاتەکانی تورکیە و ئێران سنورەکانیان بە ڕووی ئاوارەکاندا داخست و سەرتا نەیان هێشت کەس بەم سنورانەدا تێپەڕبێت. بۆیە خەڵکێکی زۆر لە برسان مردن و لە سەرمان ڕەق هەڵاتن. تەنانەت ژاندرمەری ئێران لە سنوری تەمەرچیانی نزیک شاری پیرانشار، هێرشی کردە سەر خەڵک و بە دەیان کەسیان کوشت و برینداركرد. ژاندرمەری تورکیەش لە شارەکانی سلۆپی و شەمزینان، ئاوارەکانی کوردیان دایە بەر دەستڕێژی گوللە و بەدەیان کەسیان کوشت و برینداركرد. لەم کۆڕەویەدا بە سەدان کەس بە مین گیانیان لە دەستدا و پەککەوتە بوون.

پاشان نەتەوە یەکگرتووەکان هێڵی قەدەغەی فڕینی ٣٦ پلەیان بۆ دەستەڵاتی عێراق دیاری کرد تا فڕۆکەکانی نەتوانن لە ناوچەکانی هەولێر و دهۆک و سولەیمانی بفڕن و هاوکات ئەو ناوچانەی

باشووری کوردستان خستە ژێر چاوەدێری نەتەوە یەکگرتووەکان. هێڵی ٣٦ پلە ناوچەکانی کەرکوک و مووسڵی لە خۆی نەدەگرت و بەم شێوەیە سێ یەکی خاکی باشووری کوردستان لە ژێر دەستەڵاتی عێراق مایەوە.

کاتی ڕاپەڕینەکە سەرکردەی ڕێکخراوەکانی باشووری کوردستان لە ئێران دەژیان و پاش ئازاد بوونی باشوور، گەڕانەوە سەر حازری و چوون یەکسەر ڕومەتی سەددام حوسێنیان ماچکرد و دەستکەوتەکانی ئەم ڕاپەڕینەیان ناشیاوانە فرۆشت.

پاشان پارلەمانێکی هاوبەشیان پێکهێنا کە تەنیا نوێنەری هێندێک لە ڕێکخراوە کوردەکانی تێدا بوو. لە سەر کێشەی دەستەڵاتی چەوتی ڕێکخراوەیی، پارلمانەکە سەری نەگرت و جەلال تاڵەبانی و مەسعود بارزانی کردیانە شەڕی براکوژی وزیاتر لە دەهەزار کوردیان بەدەستی یەکتر بەکوشت دا. پاش ٤ ساڵ شەڕی براکوژی، بارزانی و تاڵەبانی ئەم بەشەی کوردستانیان کردە دوو پارچە و هەریەکەی پارلەمانی خۆی دروستکرد. تاڵەبانی بە هاوکاریی دەستەڵاتی ئێران لە سولەیمانی و بارزانی بە هاوکاریی دەستەڵاتی عێراق لە هەولێر دەستەڵاتی خۆیان دروستکرد.

ئاشکرایە نەمانی سێبەری شومی داگیرکەر لە کوردستان جێگەی خۆشحاڵی و شانازی هەر کوردێکی تینوی ئازادی کوردستان بووە و هەیە، بەڵام شەڕی ناوخۆیی زیانێکی زۆری براکوژی و کۆچڕەوی هەندەرانی بۆ گەلی کورد بەدواوە بوو و مێژووی ئەو حیزبە بە ناو کوردانەی کە ساڵەهایە زۆربەی یاساکانی دەستەڵاتی عێراق لە کوردستان بەڕێوەدەبەن، ڕەشترکرد. پارتی دێموکراتی کوردستان بەڕێبەرایەتی بنەماڵەی بارزانی و یەکییەتی نیشتمانی کوردستان بە ڕێبەرایەتی بنەماڵەی تاڵەبانی، باشووری کوردستانیان کردە مەیدانی سیخوڕیی و چەتەگەریی دەستەڵاتەکانی داگیرکەری کوردستان. هەر جارە سوپای داگیرکەرێکی کوردستان بەم بەشەی کوردستاندا تێدەپەڕێت و بنەکەی خۆی لێدا دەمەزرێنێت. تەنیا ئەرتەشی کوردستان مافی هەبوون و مانەوەی لە باشووری کوردستان نیە، ئەگینا داگیرکەران لە پێکهێنان و مۆڵدانی سوپا و سیخوڕی خۆیان لە کوردستاندا سەربەستن. بۆ وێنە لە ١٩٩٦/٨/٣١ (٣١ ئاب) دا پاش ئەوەی پارتی دێموکراتی کوردستان زانی لەگەڵ یەکیەتی نیشتمانی کوردستان هەڵناکات و جێگای لە هەولێردانیە، داوای لە ئەنفالچیەکانی سوپای عێراق و

سەددام حوسێن کرد کە بە تانگ و سوپایەکەی لە هێرشکردنە سەر هەولێردا یارمەتیان بکات. لە ئاکام ئەو خەیانەتەی مەسعود بارزانیدا، سەدان ڕۆڵەی کورد کوژران و ناوچەکانی هەولێر و سولەیمانیش کەوتنە ژێردەستی سوپای عێراق و بارزانیەکان. یەکیەتی نیشتمانی کوردستانیش لە خەیانەت دووری نەکرد و ناوچەی سولەیمانی بە هاوکاریی سپای پاسدارانی ئێران لە دەست پارتی دێموکراتی کوردستان دەرهێنا و پڕیکرد لە سیخوڕی ئێران.

ئاڵای کوردستان

جێگای سەرسوڕمانە کە زیاتر لە ٣٤ ساڵە بنەماڵەکانی بارزانی و تاڵەبانی بە داروودەستەکانیانەوە سەرمایەی خەڵکی کوردستان بەتاڵان دەبەن، بە بێ ئەوەی کە باکیان لە لێپرسینەوە هەبێت. بەجیاتی سەروسامان دان بە کوردستان، ڕکەبەرەی دەکەن لە دراو گواستنەوە بۆ بانکەکانی داگیرکەرانی کوردستان و بانکەکانی تری جهان. باشووری کوردستانیان کردۆتە مۆڵگەی ئیسلامیە ڕەگەزپەرستەکانی تورک، فارس و عەرەب. داگیرکەران بەناوی ئایینی، فەرهەنگی، زانستی، سەربازی و بازرگانیەوە دەیان بنکەی سیخوڕیی و مێشکەشۆریان بۆ گەنجانی کورد کردۆتەوە. داگیرکەران بەناوی خوێندنی زانکۆیی دەورەی تایبەتی بە منداڵەکانی بەرپرسیارانی کورد دەدەن کە نەوەی دواڕۆژ و بەرپرسیارەکانی دواڕۆژ زۆربەیان سیخوڕی تورک و ئێران و عێراق بن. دوو ڕێکخراوی دەستەڵاتداری باشووری کوردستان "پدک و ینک"یش بەشی دەیان پشتیان، دراو ڕاگوێستی هەندەران کردووە کە نەتیژەکانیشیان لە داهاتی دزی دەستی ئەوان بەهرەمەند دەبن.

جێگای زانینە کە ئەو پارلەمان و دەستەڵاتی هەرێمی کوردستانەی کە لە باشووری کوردستان دامەزرێندراوە و پارتی و یەکیەتی بەرێوەی دەبەن تەنیا بۆ چاوپۆشی خەڵک و بە یاسایکردنی خۆیان و یاساکانیان بە سەر کوردستاندایە. ئەگەر گەلی کورد بۆخۆی دەستەڵاتێکی کوردستانی بەدەر لە پارتی و یەکییەتی دامەزرێنێت، ئەم دوو ڕێکخراوە هەروەک لە مێژوویاندا نیشانیانداوە، دەبنە داروەستەی هەموو داگیرکەرانی کوردستان بۆ تێکدان و ڕوخاندنی وەها دەستەڵاتێک، ئەگەرچی دەستەڵاتەکە هەبژاردەی خەڵک بێت و بەرژەوەندیەکانی نیشتیمانیش زۆر باشتر لە پارتی و یەکیەتی بپارێزێت.

جەلال تاڵەبانی و مەسعودبارزانی

٢.٣٨- شۆڕشی گەلی کورد لە کوردستانی سۆر (سور) لە ساڵی ١٩٩٢

پاش شەڕی جیهانی یەکەم، بەشێکی بچووکی خاکی کوردستان کەوتە بندەستی دەستەڵاتی ڕوسیە. هەروەها پاش هێرشی دەستەڵاتی عوسمانی لە ساڵی ١٩١٥ بۆ سەر باکووری کوردستان، بە دەیان هەزار کوردی یەزیدی (زەردەشتی)، ئاوارەی کوردستانی سور و وڵاتەکانی یەکییەتی سۆڤیەت بوون. لە سەردەمی دەستەڵاتداری دەستەڵاتی سۆسیالیستی، هەموو نەتەوەکانی یەکییەتی سۆڤیەت مافی نەتەوییان پەسەندکرا و نەتەوەی کوردیش بۆ چەند ساڵێک ئۆتۆنۆمی خۆی هەبوو. بەڵام پاشان بە

بڕیاری خودی ستالین، نەتەوەی کورد وەک دۆم (قەرەج) ناسێندرا و لە ناو وڵاتانی یەکییەتی سۆڤیەت وەک ئەرمەنستان، گورجستان، ئازەربایجان، قەزاقستان و ڕوسیە دابەش کرا.

لە ساڵی ١٩٩٠ی زایینی و پاش لێک هەڵوەشانەوەی یەکییەتی سۆڤیەت، زۆربەی نەتەوەکانی ئەم یەکییەتیە، سەربەخۆییان ڕاگەیاند. لەو کاتەدا کوردەکانی یەزیدی کوردستانی سۆریش بە ڕێبەرایەتی "وەکیل مستەفا" بۆ داخوازی مافی نەتەوەی کورد، ئەرتەشی گەلی کوردیان دامەزراند و سەربەخۆیی کوردستانی سۆریان ڕاگەیاند کە تێدا شاری" لاچین"یان وەک پایتەختی کوردستانی سور دیاری کرد. لە ساڵی ١٩٩٢ دەستەڵاتەکانی ئەرمەنەستان و ئازربایجان لە سەر داگیرکردنی خاکی کوردستانی سور شەڕیان هەڵگیرساند. دەستەڵاتی ئەرمەنستان داوای لە وەکیل مستەفا کرد کە کوردەکان ئەرتەشی خۆیان لەگەڵ دەستەڵاتی ئەرمەنستان لەدژی ئازەربایجان یەک بخەن. ئەو کاتە دوای سەرکەوتنیان، ئەرمەنستان مافی ئۆتۆنۆمی بە کوردستانی سور دەدات.

دەستەڵاتی ئازەربایجانیش لە ئایینی ئیسلام کەلکی وەرگرت و بە ناوی هاوئایینی و ناسینی مافی کوردەکان، پشتگیری کوردەکانی بەدەست هێنا و بەم جۆرە کوردەکانی مووسڵمانی هەڵخەڵەتاند.

لە ئاکامدا لە سەر ئەوەی کام یەک لە دەوڵەتانی ئەرمەنستان و ئازربایجان زیاتر خاکی کوردستانی سور داگیربکات، شەڕێکی خوێناوی دەستی پێکرد و سێ ساڵی خایاند. لەو شەڕەدا بە هەزاران کورد کوژران و بە دەیان هەزاریش بە ناچاری لە ناوچەکە کۆچبەر بوون و کوردستانی سوریان بەجێ هێشت.

پاشان ئەرمەنستان و ئازەربایجان لە ساڵی ١٩٩٥ لە سەر دابەشکردنی کوردستانی سور پێک هاتن و زۆربەی کوردەکانی شۆڕشگێڕیان لە کوردستانی سور دەرکرد و ئاوارەی وڵاتانی قەفقازیە، ڕوسیە و ئەوروپایان کردن. بەم شێوەیە شۆڕشی سور شکستی خوارد و کوردستانی سوریش دیسان داگیرکرایەوە.

وەکیل مستەفا

٢.٣٩- ڕاپەڕین و سەرهەڵدانەکانی تری کوردستان لە سەدەکانی ١٩ و ٢٠ی زایینی

زۆر ڕاپەڕینی تری گەلی کورد هەبوونە کە بە هۆی فشار و زۆرداری داگیرکەران تێکشکاون و نەیان توانیووە بە ئاستی نەتەوەییبوون بگەن و بەربلاوتر بناسرێن. سەرکردەی ئەو ڕاپەڕینانە لە لایەن داگیرکەرانی کوردستانەوە کوژراون یان لە سێدارە دراون. ناوی بەشێک لەو شۆڕشگێڕانە و ئەو شۆڕشانە ئەمانەی خوارەوەن.

باکووری کوردستان: بەگی بۆتان لە ساڵی ١٨٥٢ تا ١٨٥٥ی زایینی، سەرهەڵدانی حەککاری لە ساڵی ١٨٩٥، شۆڕشی یەزیدیەکان لە ١٩٢٠/٩/٢١ بە سەرۆکایەتی داود لداود و ڕەشە قولو.

ڕۆژهەڵاتی کوردستان: سەردار ڕەشید جوانڕۆ، جافر سوڵتانی هەورامان، مەلاخەلیلی میراوێی سەردەشت، گەڵباخیەکانی دیواندەرە، ڕاپەڕینی ئۆمەر پاشا لە ناوچەی سەردەشت لە ساڵی ١٩٣٤ تا ١٩٣٥.

باشووری کوردستان: ڕاپەڕینی ڕەحمان پاشای بابان لە ساڵی ١٨٠٦ی زایینی، میرحەمەی ڕەواندزی (پاشا کۆرە) لە ساڵی ١٨٢٦ی زایینی، ڕاپەڕینی شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە ساڵی ١٩١١ تا ١٩١٢، ڕاپەڕینی شێخ سەعید بەرزەنجی لە دژی تورکەکانی عوسمانی لە ساڵی ١٩١٣ تا ١٩١٤، ڕاپەڕینی گۆبان لە زاخۆ لە ١٩١٩/٤/٤، ئیبراهیم خانی دەڵۆ لە ١٩٢٠/٨/٢٢، ڕاپەڕینی شێخ ئەحمەدی بارزان لە ساڵی ١٩٢١ تا ١٩٣٢ی زایینی.

ڕەحمان پاشای بابان

٢.٤٠- شۆڕشی گەلی ڕۆژئاوای کوردستان لە ساڵانی ٢٠١١ تا ٢٠٢٥ی زایینی

لە پێش ساڵی ٢٠١١ی زایینیدا و بە درێژاویی مێژوو، دەسەڵاتی بەعسی سوریە، دانی بەناسنامەی نەتەوەی کورددا نەدەنا و گەلی کوردی ڕۆژئاوای کوردستانی وەک پەنابەر دەناسین. کاتێک کە شۆڕشی گەلانی سوریە لە ساڵی ٢٠١١ی زایینیدا ڕوویدا، کوردانی ڕۆژئاواش بە یەکیەتی و یەکڕێزی خۆیان توانیان لە ماوەیەکی کەمدا هەموو شارەکانی ڕۆژئاوای کوردستان ڕزگار بکەن. لەگەڵ دەستپێکی شۆڕشی گشتی لە سوریا، کوردانی ڕۆژئاڤاش، بە تایبەتی لە قامیشلو، سەرێکانی، عەفرین، حەسەکە، کۆبانی و مەنبیج دەستیان بە خۆپیشاندان کرد و ڕێکخراوی ڕامیاری پەیەدە، و شەڕڤانی یەپەگە و یەپەژەیان دامەزراند. لە ساڵە ٢٠١٤–٢٠١٥ دەستەڵاتی تورکیە، هێزی ڕەگەزپەرستی ئیسلامی سوننی بە ناوی داعیش دژی کوردان بەکارهێنا. داعیش لە دووبەشی باشوور و ڕۆژئاوای کوردستان، هێرشی کردە سەر کوردان و بە هەزارن کوردی سەربڕین و بەهەزاران ژن و کچ و منداڵی کوردیشی، بۆ کۆیلەی سێکسی بە دیل گرتن و بۆ چەندین، ساڵ بە ناشیاوترین ڕەوشتی نامرۆڤانە، هەڵسوکەوتی دەگەڵکردن. هەروەک سەرەتای خەلافەتی ئیسلام، ئەو کچ و ژنانەی کوردیان وەک کەنیزە و کۆیەلەی سێکسی لە بازاڕەکانی وڵاتانی عەرەبیدا فرۆشتن. ئێستاکەش زیاتر لە ٣٠٠٠ کچ و ژنی کورد لە ناو ماڵە عەرەبەکان و تورکەکاندا وەک کۆیلەی سێکسی، دەستریژیان دەکرێتەسەر و پەیوەنیان بۆ هەتا هەتایە لە کەسوکاریان دابڕاوە. دروست بەهەمان کولتور و بەهەمان دەستەڵاتی ئایینی کە ١٤٠٠ ساڵ پێش لە مەو بەر، عەرەبەکانی قورەێشی و ئومەوی کردیانە سەر گەلەی کوردی تیسفون (بەغدا) و خەراپە (بەسرە) و ناسرەیە و ڕەقە و حەلەب، مووسڵ و خۆرستان(خوزستان). ژنی کورد چوونکە لە عەرەبەکان جوانتر بوون، بە بەهانەی ئەوەی کە خوا لە قورئانی پیرۆزدا، کچانی کوردی، حەڵالی عەرەبەکانی قورەیش کردووە، دەستریژیان دەکردنە سەر و وەک کۆیلەی سێکسی (کەنیزە) هەڵسوکەوتیان دەگەڵدا دەکردن.

لە ساڵی ٢٠١٤–٢٠١٥ سوپای داعیش هێرشی کردە سەر شاری کۆبانی، و پاش سێ مانگ بەرگری خەڵکی بوێری کورد و شەڕڤانانی کورد، بە پشتیوانی فرۆکەکانی وڵاتانی یەکگرتوو، توانایان هێرشی داعیش تێک بشکێنن. سەرکەوتنی ئەم شەڕە بوو بە هێمای بەرگری گەلی کورد و نیشانەیەکی گەورەی

سەرکەوتنی فەلسەفەی "ژن، ژیان، ئازادی". پاش ئەم سەرکەوتنە، ئیتر داعیش بەرگەی بەرخۆدانی کوردانی ڕۆژئاوای نەگرت و لە ئاکامدا هەموو شار و گوندەکانی ڕۆژئاوای کوردستان لە دەست داگیرکەران ئازادکران. پاش ئەم سەرکەوتنە، کوردانی ڕۆژئاوا بە ڕابەرایەتی مەزلوم کۆبانی خۆبەڕیوەبەری هەرێمیان پێکهێنا و تا ئەمڕۆکە توانیویان خۆیان لە هەمبەر هێرشەکانی هێزی داعیش و دەستەڵاتی تورکیە و سوریە و هەرێمیدا بپارێزن. هاوکات هێزێکی پۆڵایین و باوڕبەخۆیان پێکهێناوە کە توانیویانە لە بوارەکانی ڕامیاری، سەربازی، پەروەردە، ڕاهێنان و تەکنیکی شەڕ، لە سەرکەوتن دابن. بەڵام دەستەڵاتی تورکیە لە پێش چاوی هەموو جیهان، لە ساڵی ٢٠١٨، شاری عەفرین و لە ساڵی ٢٠١٩ سەرێکانی و گرێسپی داگیر کرد کە زیاتر لە ٤٠٠ هەزار کوردی لەم دەڤەرە وەدەرنا و ناوچەکەی خستە ژێر کۆنترۆڵی ژاندرمەری تورک و هێزە ئیسلامیە توندرەوەکانی مرۆڤکوژی عەرەبی داعیشی. ئەم هێرشانەی تورکیە لە لایەن ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکانەوە بە پاکسازی نژادی و گۆڕینی دیموگرافیای کوردستان پێناسەکرا، بەڵام هیچ هەڵسوکەوتێکی جیاوازیان لە هەمبەر دەستەڵاتی تورکیە، نەگرتە پێش.

جێگای ئاماژەیە کە لە ماوەی ١٤ ساڵی ڕابردوو، شۆڕشی ڕۆژئاڤا نیشانەی بەردەوامی دیموکراسی، ڕێز گرتن لە مافی ژنان و هەموو ئەندامانی کۆمەڵگە، و پێکهێنانی خۆسەریەکی خۆڕاگر بووە. سەرچاوەی خۆسەری خەڵک، نە بە دەستەڵاتی سوریا و نە بە داگیرکارانی کوردستان، بەڵکو بە خۆیانەوە و بە ڕێکخستنی ژیانی خۆیانەوە گرێدراوە. تا ئێستاکە، سەرکەوتنی ئەم شۆڕشەی کوردستان، بەم باوەڕ بەخۆ بوونەیانەوە گرێ دەدرێت.

ژێنەراڵ مەزلوم کۆبانی

بەشی سێیەم

٣ – خاڵەکانی گرینگی جوگرافیای کوردستان

٣.١- شوێنگەی کوردستان

کوردستان دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای کیشوەری ئاسیا و ناوەندی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و سنورەکانی بەم شێوەن:

لە باکوور: ئازربایجان، ئەرمەنستان، دەریای ڕەش و تورکیە.

لە باشوور: ئێران و کەنداوی مێدیا.

لە ڕۆژهەڵات: ئێران و دەریای خەزەر.

لە ڕۆژئاوا: ئێراق و سوریە.

کوردستان چوار ڕێگای دەریای هەیە، بەڵام داگیرکەران کوردیان لەو ناوچانە کۆچبەرکردونە و نەتەوەکانی تورک، فارس وعەرەبیان نیشتەجێکردون.

٣.٢- ڕووپێوی خاکی کوردستان

خاکی کوردستان ٥٥٠ هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەیە و بەقەدەر خاکی وڵاتی فەرەنسە دەبێت. بەڵام تەنیا لە ٢٣٠ هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەی کوردستان گەلی کورد دەژیت.

ڕامیاری(سیاسەت)ی بە عەرب، تورک و فارس کردنی کوردستان و ڕاگواستنی زۆرەملی و جێگیرکردنی نەتەوەکانی تورک، عەرەب و فارس لە زۆر ناوچەی ستراتژی وەک کەرکوک، موسڵ، خانەقین، خارپیت، ئەرزنجان، ئەرزڕۆم، تەپەی قازی(گازی تەپە)، حەڵەب، ورمێ، نەغەدە، میاندواو، هەمەدان، مەلایر، ئیلام، کرماشان، کۆهگیلۆیە، شاری کورد، دیزفول و خۆرستان (خوزستان) بۆتە هۆی چۆلکردن و شێواندنی نەخشەی کوردستان. ئەو ڕامیاریەیی داگیرکەران بەکردەوە تواندنەوە و بە ڕەچەڵەک سڕینەوەی کورد بووە لە کوردستان.

٣-٣. شارەکان و پارێزگاکانی گرینگی کوردستان

وڵاتی کوردستان لە ٤٠ پارێزگا و ٢٢٠ شار پێکهاتووە.
پایتەختی کوردستان شاری ئامەد(دیاربەکر)ە کە ژمارەی دانیشتوانی لە ساڵی ٢٠١٣ بە یەک ونیو ملیۆن کەس خەملێندراوە. گەورەترین شاری کوردستان کرماشانە کە ژمارەی دانیشتوانی بە دو ملوێن کەس لەقەڵەم دراوە.

پارێزگاکانی کوردستان ئەمانەن

باکووری کوردستان (١٩ پارێزگا):

ئامەد	ئادیامان	ڕوحا	سێرت	گازی ئانتەب
مەرەش	مەلاتیە	خارپیت	بینگۆل	دەرسیم
ئەرزنجان	ئەرزڕۆم	موش	بتلیس	وان
بینگۆل	ئاگری	ئیخدر	حەککاری	

ڕۆژهەڵاتی کوردستان (١٠ پارێزگا):

سنه	ورمێ	کرماشان	لوڕستان	خۆرستان(خوزستان)
شاری کورد	ئیلام	کوهگیلویه	بەختیاری	کازرون(بووشەهر)

باشووری کوردستان (٦ پارێزگا):

خانەقین	سلێمانی	کەرکوک
هەولێر	نەینەوا (موسڵ)	دهۆک

ڕۆژئاوای کوردستان (٣ پارێزگا):

قامیشلو	حەسەکە	عەفرین

کوردستانی سۆڕ (٢ پارێزگا):

ئاراس	لاچین

٣.٤- سەرژمێری دانیشتوانی کوردستان

کوردستان وڵاتێکی داگیرکراوە و سەرژمێری نەتەوەی کورد کارێکی زۆر ئاسان نیە چوونکە هیچکام لەو داگیرکەرانە لە بەر ئەوەی کە پێیان وایە لەگەڵ بەرژەوەندیەکانیان ناگونجێت، دان بە نەتەوەی کورد دانانێن و ژمارەیان لەوەی کە هەیە زۆر بەکەمتر دەنووسن.

بە گوێرەی ئەو سەرژمێریانەی کە تا ساڵی ٢٠١٢ی زایینی لە لایەن داگیرکەرانی کوردستانەوە کراون، نەتەوەی کورد بە ٢٥ ملیۆن کەس سەرژمێرکراوە. بێگومان سەرژمێری گەلی کورد زۆر لەوە زیاترە، چوونکە بەشێک لە خەڵکی کوردستان نەیان وێراوە لە ترسی داگیرکەرانی کوردستان خۆیان بە کورد

بنووسن، یان داگیرکەران بەزۆر بە تورک، فارس یان عەرەبیان نووسیون. بەشێکی تریش بۆ ئەوەی پێیان نەڵێن تورکی کێوی و بە دواکەوتوویان نەزانن خۆیان بە تورک نووسیووە. هێندێک بۆ ئەوەی لە کار، خوێندن و ژیانی کۆمەڵایەتی هەڵنەبڕێن و بێبەش نەکرێن و جیاوازی ڕەگەزی و ستەمی نەتەوەیان لێنەکەن خۆیان بە کورد نەنووسیووە.

لەو سەرژمێریانەی کە لەلایەن دەستگا کوردیەکانی وەک کۆنگرەی نەتەوەیی کوردستان کراون، گەلی کورد بە ٤٢ ملیۆن کەس لەقەڵەم دراوە. دیارە ئەم سەرژمێریە بە خەملاندن کراوە، چوونکە وڵاتی کوردستان داگیرکراوە و گەلی کورد تەنانەت مافی ئەوەی نیە کە سەرژمێری خۆشی بکات. سەرژمێری کوردەکان بەگوێرەی یەکییەتی وڵاتانی ئەورووپا لە ساڵی ٢٠١٣ بە ٣٢ ملیۆن کەس بەم شێوەیە لە قەڵەمدراوە:

باکووری کوردستان و تورکیە ١٥ ملیۆن کەس،

ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ئێران ٩ ملیۆن کەس،

باشووری کوردستان و عێراق ٥ ملیۆن کەس،

ڕۆژئاوای کوردستان و سوریە ٢ ملیۆن کەس،

کوردستانی سۆر و وڵاتانی قەفقازیا و ڕووسییە ٤٠٠ هەزار کەس،

ئاڵمان ٣٠٠ هەزار کەس،

بریتانیا و ئیرلەند ١٠٠ هەزار کەس،

فەرەنسە ٦٠ هەزار کەس،

لوبنان ٥٠ هەزار کەس،

هوڵەند ٤٠ هەزار کەس،

ئاوستریا ٣٠ هەزار کەس،

سوئێد ٣٠ هەزار کەس،

سوئیس ٢٠ هەزار کەس،

ئیتالیا ١٥ هەزار کەس،

دانمارک ١٣ هەزار کەس،

یۆنان ١٢ هەزار کەس،

بلژیک ١٠ هەزار کەس،

نروێژ ١٠ هەزار کەس،

فینلەند ٥ هەزار کەس،

قیبریس ٤ هەزار کەس،

وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ٦٠ هەزار کەس،

ئوسترالیا ٣٠ هەزار کەس،

میسر، عەرەبستانی سعودی و کوەیت ١٥ هەزار کەس،

ئیسڕائیل ١٠٠ هەزار کەس.

٣.٥- ئابوری کوردستان

ژیانی ئابووری کوردستان بەشێکی زۆری بە کشتوکاڵ بەڕێوە دەچێت، چوونکە کەش و هەوا و خاکی کوردستان بۆ کشتوکاڵ زۆر گونجاوە.

کوردستان وڵاتێکە لەسەر نەوت وەستاوە و لە بن زەوی هەر چوار پارچەی کوردستان چاڵی گەورەی نەوت پەیدادەبن کە مەزنترینیان لە باباگوڕگوڕی ناوچەی کەرکوکی باشووری کوردستانە.

جێگای ئامازەیە کە ئابووری کوردستان تا ئێستا لە سەر ئەو نەوتە نەچەرخاوە و نەوت نەتەنیا نەبۆتە سەرمایە و سامانێک بۆ گەلی کورد، بەڵکو بۆتە هۆی سەرەکی داگیرکردنی ئەو نیشتمانە لەلایەن تورکیە، ئێران، عێراق، سوریە، ئەرمەنستان و ئازەربایجانەوە.

ئاشکرایە کە نەوت لە وڵاتە عەرەبەکان بۆتە مایەی دەوڵەمەند بوونیان، بەڵام لە کوردستان بۆتە هۆی چەوساندنەوەی گەلی کورد و کوشتار و مەرگی ئەم نەتەوەیە.
بێجگە لە نەوت لە کوردستان کانەی جۆراوجۆر هەن کە لە بەردەکانی ئەم کانانە تا ئێستا داگیرکەرانی کوردستان بە هەزاران تۆن ئاسن، زێڕ، مس، گرانیت و ... پاڵاوتووە و تاڵانیان کردووە.

جێگای زانستە کە ژێر زەوی کوردستان هەموو بەردێکی تێدایە کە دەکرێ بپاڵێوریێت و کەلکی لێوەربگیریێت. دیارە داگیرکەرانی کوردستان هەردەم ئەو کارەیان کردووە و ئێستاش هەر لەسەری بەردەوامن و ڕۆژانە لە شاخەکانی کوردستان بە هەزارن تۆن بەردی بە قیمەت دەدزن و دەیکێشنەوە بۆ ناوخۆی وڵاتەکانی ئێران، عێراق، تورکیە و سوریە.

جێگای ئاماژەیە کە ئەوانە بەشێکن لە هۆیەکانی سەرەکی کە داگیرکەران لە داگیرکردنی کوردستان دەست هەڵناگرن و تێچوونێکی یەکجار زۆری بۆ دەکەن و تەنانەت خوێنی نەتەوەی خۆشیانی بۆ دەڕێژن. داگیرکەران باش دەزانن کە پاش ئەو هەموو شەڕ و کوشتار و تێچوونەی دەیکەن، لە ئاکامدا قازانجێکی زۆرتر لە بەرهەمەکانی خاکی کوردستان وەردەگرن. هەربۆیە داگیرکەران نەیان هێشتووە زانست و تەکنۆلۆژی لە کوردستان پێش بکەوێت. تەنانەت لە هەموو لایەکەوە و بەهەموو جۆرێک لە پێشکەوتنی گەلی کورد ڕێگە دەگرن. داگیرکەران و نەیارانی کوردستان زیاتر بە زیندوو کردنەوەی خێڵەکان، گرینگدان بە ئایینی ئیسلام، ئاوەدانکردنەوە و دروستکردنی مزگەوت، فەقێخانە، قوتابخانە و زانکۆی ئایینی، گەلی کورد مێشکشۆر دەکەن. هەروەها بە پەرەپێدانی مۆسیقای سوک و بێناوەرۆکی فارسی، تورکی و عەرەبی و دوور لە شارستانییەتی چاوەشان بۆ گەلی کورد، کەلتوورسازی دەکەن. لەلایەکی تر بە بڵاوکردنەوەی مادده بێهۆشکەرەکان، جگەرە، بێکاری و دامەزراندنی کەسانی دوور لە پرنسیب و ڕەوشتی مرۆڤایەتی لەسەر پۆستەکانی دەوڵەتی، روخساری ڕەسەنی دابوونەریەتی کوردەواری دەشێوێنن.

٣.٦- چاڵەکانی نەوتی کوردستان

کوردستان لە بوواری نەوت یەکێک لە وڵاتانی دەوڵەمەندی جیهانە و تا ئیستا دەیان چاڵی نەوتی تێدا لێدراوە. ناو و شوێنی هێندێک لە و چاڵە نەوتانە ئاوان:

* باکووری کوردستان

چاڵی ڕامانش- لە نزیک شاری باتمانە

چاڵی سێرت- لە نزیک شاری ئامەدە

جێگای زانینه که له ساڵی ١٩٥٤ ڕا دەستەڵاتی تورکیه نەوت له و چاڵانه دەردەخا و دەیدزێت.

* ڕۆژئاوای کوردستان

چاڵی قەرەشوک- له شارۆچکەی مالکیەی پارێزگای قامیشلویه.

چاڵی سۆری- له باشووری چاڵی قەرەشوک هەڵکەوتووه.

چاڵی ڕۆمیلان- له نزیک چاڵی سۆری هەڵکەوتووه.

شایەنی نووسینه که دەستەڵاتی سوریه له ساڵی ١٩٨٠ ڕا ڕۆژانه ٥٢٠ هەزار بۆشکه نەوت لەو چاڵانه دەدزێت.

* باشووری کوردستان

چاڵی حەینزاله- له باکووری ڕۆژئاوای موسڵ هەڵکەوتووه.

چاڵی بێتمه- له نزیک شاری موسڵ هەڵکەوتووه.

چاڵی بابەگوڕگوڕ- له نزیک شاری کەرکوکه که تا ئێستا ١٥٠ بیری نەوتی تێدا لێدراوه و له سەدا شەشی نەوتی جیهان له چاڵی بابەگوڕگوڕ دەردەخرێت.

چاڵی بای حەسەن- له باکووری ڕۆژئاوای شاری کەرکوکه.

چاڵی زەنبوور- له باشووری ڕۆژهەڵاتی کەرکوکه.

چاڵی نەوتخانه- له باشووری شاری خانەقینه.

چاڵی شێوەشۆک- له نزیک شارۆچکەی تەقتەقی سەر به پارێزگای هەولێره.

دوای ساڵی ٢٠٠٠ چەند چاڵەنەوتی تریش له پارێزگاکانی سلێمانی، هەولێر و دەهۆک دۆزراونەتەوه که لەلایەن بنەماڵەکانی بارزانی و تاڵەبانیەوه هەرزانفرۆشکراون.

* ڕۆژهەڵاتی کوردستان

چاڵی ئاغاجاری- له شاری ئاغاجاری هەڵکەوتووه و دەستەڵاتی ئێران به ژێرزەویدا نەوتەکەی به کاناڵکێشی دەدزێت و له پاڵێوگەی ئابادان دەری دەخات که بەرهەمی ڕۆژانه زیاتر له ١٠٠ هەزار بۆشکەیه.

چاڵی پازنان- له سەر ڕێگەی نێوان شارەکانی بەهبەهان و ئاغاجاریه.

چاڵی گەچساران- له شاری گەچساران هەڵکەوتووه.

چاڵی مەسجید سولەیمان- لە شاری مەسجید سولەیمانە.
چاڵی نەوتی سپی- لە باکووری ڕۆژئاوای شاری هەفتکۆل هەڵکەوتووە.
چاڵی نەوتی شا- دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای دامێنی چیای زاگرۆس.

دیارە بێجگە لەو چاڵانەی کە لە سەرەوە ناویان براوە، بە دەیان چاڵە نەوتی دەرنەخراویش هەن کە سود و قازانجی هەموویان دەڕژێتە گیرفانی داگیرکەرانی کوردستان. تەنانەت بە داهاتی ئەو نەوتە، داگیرکەران چەک و تەقەمەنی دەکڕن و بۆ کوشتنی کورد و کاولکردنی نیشتمانەکەی بەکاری دێنن. ئەگەر لە سەدا پەنجای داهاتی ئەو نەوەتە بۆ گەلی کوردستان بەکار بهێندرێت، کوردستان دەتوانی لە ببواری پێشکەوتن لە ئاست وڵاتانی پیشەسازی و تەکنۆلۆژیای جیهان ڕکابەرەکی بکات.

٣.٧- کان

لە کوردستان بەسەدان کان(مەعدەن)ی جۆراو جۆر هەن کە داگیرکەران لە هەر چوار لاوە خەریکی دەرخستن و دزینی بەرهەمەکانیانن. بۆ وێنە کانەکانی مەڕمەڕ، ئاسن، زەڕینج، کرۆم، مەنگەنێز، گوگرد، ڕەساس، فۆسفات، مس، یورانیۆم، زێڕ، زێو، ئاڵماس و هتد.

٣.٨- سامانی ئاو لە کوردستان

کوردستان لە بابەت ئاوی شیرن زۆر دەوڵەمەندە و بە سەرچاوەکی گەورە وگرینگی ئاوی جیهان دەژمێردرێت. سامانی ئاوی ساڵانەی کوردستان بە هەزاران ملیۆن مەتری سێ گۆشە دادەنرێت. بەڵام بەشێکی هەرە زۆر بە خۆڕایی دەڕوات و دەڕژێتە کەنداوەکانی مێدیا، دەریای مەدیتەرانە و گۆلی خەزەر.
ڕۆڵی ئاو لە جیهان ڕۆژ بەڕۆژ لە زۆر بوون دایە و پێشبینی کراوە کە لە پێشەڕۆژدا ئاو زۆر لە نەوت گرانتر و گرینگتر دەبێت. پڕۆژەکانی گواستنەوەی ئاو لە باکووری کوردستان بۆ تورکیە و وڵاتانی تر دەستی پێکردوە. هەروەها ئێران خەریکی گواستنەوەی ئاوەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانە بۆ ناو قوڵای خاکی ئێران.

هەروەک مێژوو نیشانی داوە کە داگیرکەرانی کوردستان و هاوپەیمانەکانیان ویستویانە گەلی کورد بە بڵێسەی ئاگری نەوتی چاڵاوەکانی کوردستان بسوتێنن، ئەگەر کورد وشیار نەبێت، بۆی هەیە لە پێشەڕۆژدا، ئەو گەلە لە ناو شەپۆلی ئاوەکانی وڵاتەکەیدا بخنکێنن.

٣.٩- گرینگترین ڕووبارەکانی کوردستان

درێژترین ڕووبارەکانی کوردستان فورات و دیجلەن. ڕووباری فورات کە درێژترین ڕووباری کوردستانە، لە سەرچاوەکەیەوە تا لەگەڵ ڕوباری دیجلە تێکەڵاو دەبێت ٢٨٠٠ کیلۆمەترە. درێژایی فورات لە ناوخاکی کوردستان نزیکەی ٢١٧٠ کیلۆمەترە. ڕووباری فورات لە چیاکانی باکووری کوردستانڕا سەرچاوە دەگرێت و لە تێکەڵاوی ڕوبارەکانی قەرەسو ٤٦ کیلۆمەتر و مورات ٦١٥ کیلۆمەتر پێکدێت.

ڕوباری دیجلە لە گراوی (گۆلی) گوڵچوک لە باکووری کوردستانەوە سەرچاوەدەگرێت و درێژایەکەی لە سەرچاوەکەی تا لەگەڵ ڕوباری فورات تێکەڵاو دەبێت ١٩٠٠ کیلۆمەترە کە ٨٤٧ کیلۆمەتری بە ناو خاکی کوردستاندا تێپەڕدەبێت.

٣.١٠- دارستانی کوردستان

نزیکەی ١٠%ی زەوی کوردستان لە دارستان و جەنگەڵ پێکهاتووە. لە و دارانە ٦٥% لە خێزانی داربەڕو، ٢٠% لە خێزانی دارەبەن، ٥% لە خێزانی دار چەقالە و ئەوەی تریش لە داری جۆراوجۆرای وەکو هەنجیر، توو، هەنار، چنار، سنەوبەر، ترش و... پێکهاتوونە.

٣.١١- بەرزترین چیاکانی کوردستان

کوردستان چیای بڵیندی بە بەرزایی ٥٠٠ تا ٥٠٠٠ مەتر لەسەر ئاستی دەریاوە هەیە. بەشێک لە چیا بەرزەکانی کوردستان ئەمانەن:

ئاگری گەورە (ئارارات) ٥١٣٧ مەتر، لە نزیک شاری ئاگریە	کێوە زەرد(زەرد کوە) ٤٥٤٨ مەتر، لە ناوچەی لوڕستانە
دینار ٤٤٠٩ مەتر، نزیک شاری دێهلۆڕانە	تەپێ ڕەشکۆ ٤١٣٤ مەتر، نزیک شاری حەککاریە
سیپان ٤٠٥٨ مەتر	وشترانکێو ٤٠٥٠ مەتر
ئاگری گچکە ٣٨٩٦ مەتر	مۆر ٣٨٠٧ مەتر
سامری ٣٧٩٤ مەتر	قەرەداغ ٣٧٥٢ مەتر
باشتەق ٣٦٨٤ مەتر	سپیرین ٣٦٦٨ مەتر
ئەندروک ٣٦٦٠ مەتر	گەرین ٣٦٤٥ مەتر
بەردەڕەش ٣٦٠٨ مەتر	دەردەڕەش ٣٦٠٨ مەتر
سومبوول ٣٦٠٧ مەتر	هەڵگورد ٣٦٠٧ مەتر
سیاکێو ٣٥٧٨ مەتر	مورات باش ئالاداغ ٣٥١٠ مەتر
قەندیل ٣٤٥٢ مەتر	شاهۆ ٣٣٩٠ میتر
پەرۆ ٣٣٥٧ مەتر	و ...

٣.١٢- مەودای پلەی گەرمایی ساڵانە لە کوردستان

لە کوردستان بە گشتی بەرزی گەرمایی ٥٠ پلە سەرەوەی سفرە و نزمی سەرماش ٣٠ پلە ژێر سفرە. کوردستان وڵاتێکی چوار وەرزییە و هەر وەرزەش سێ مانگ دەخایەنێت. وەرزەکان بریتین لە بەهار، هاوین، پایز و زستان. باشوور و ڕۆژئاوای کوردستان گەرمەسێرترن لە باکوور و ڕۆژهەڵاتی کوردستان. باکوور و ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش کوێستانترن لە باشوور وڕۆژئاوای کوردستان.

٣.١٣- ڕێژەی نەخوێندەواری لە کوردستان

ڕێژەی نەخوێندەواری لە کوردستان لە ساڵی ٢٠١٣ نزیک بە لە سەدا سی و پێنج خەملێندراوە کە لە هەموو وڵاتانی دەوروبەری خۆی زیاترە. هۆی ئەو نەخوێندەواریە لە لایەک دەگەڕێتەوە سەر

ژێردەستبوونی کوردستان و لەلایەکیتر داگیرکەران لە بەر بەرژەوەندی ڕامیاری و ئابووری خۆیان، گرینگیان بە خوێندەواری لە کوردستان نەداوە. داگیرکەرانی کوردستان نەیان ویستووە کورد لە هیچ بوارێک پێشکەوێت و ناسنامەی خۆی و مافە سەرەتاییەکانی خۆی بناسێت. دوژمنان دەیانەوێت کە کورد هەر نەزان و نەخوێندەوار بێت بۆ ئەوەی هەر لە ژێر دەستی ئەواندا بمێنێتەوە. تەنانەت خوێندنی سەرەتایی لە زۆربەی وڵاتان بە زمانی زگماکیە (دایکیە) بەڵام لە زۆربەی چوارپارچەی کوردستان خوێندن بۆ منداڵان هەر لەسەرەتاییەوە بە زمانی داگیرکەرانە.

شایەنی باسە لە کوردستان تەنانەت بەزمانی داگیرکەرانیش هەموو کەس دەرفەتی خوێندنی پێ نادرێت. داگیرکەرانی کوردستان بەجێی خوێندن و پێشکەوتن، زیاتر گرینگی دەدەن بە شەڕ و هاڵۆزی ناوخۆی کوردستان و بەجێی تەکنۆلۆژیا و زانست، چەک و تەقەمەنی بۆ وێرانکردنی کوردستان بەرهەم دێنن.

٣.١٤- کشتوکاڵ

کوردستان لە بواری کشتوکاڵ دەوڵەمەنترین وڵاتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە. هەموو جۆرە دانەوێڵەیەک وەکوو گەنم، جۆ، برینج، نۆک، ماشە، نیسک، لوبیا و ... لێ بەرهەم دێت. لە میوە و سەوزی زۆر دەوڵەمەندە. میوەی وەکو هەرمێ، سێو، ترێ، قەیسی، هەنار، ئاڵوباڵو و... سەوزی وەکو پیواز، تەماتە، کەوەر، سپیناغ و ... لێشیندەبێت.

٣.١٥- ئاژەڵ

کوردستان لە بواری ئاژەڵداریی دەوڵەمەندە و ئاژەڵی وەکو یەکسم (ئەسپ، ئێستر، گوێدرێژ)، ماڵات (مەڕ، بزن، مانگا، گامێش، ئاسک، بەراز) و... دەتوانن تێیدا بژین.
زۆر پەلەوەری جۆراوجۆر وەک مریشک، مراوی، قاز، قەل، کۆتر، کەو، چوێلەکە و ... لە کوردستان دەژین.

٣.١٦- نەتەوەی کورد

نەتەوەی کورد بە کرمانج، سۆران، لوڕ، کەڵهوڕ، بەختیاری، گۆران، زازا و هەورامی دەگوترێ. بە هۆی قەدەغەبوونی خوێندن بە زمانی زگماکی، زاراوەکانی کوردی لێکدوور کەوتوونەتەوە بەڵام هەرکوردێک تا ڕادەیەک هەوڵبدات بە ئاسانی لە زاراوەکەی تر تێدەگات و دەتوانێ بەکاری بێنێت. دیارە لە ناو زۆربەی نەتەوەکانی تری جیهان زاراوەی جۆراو جۆر هەن کە خەڵکەکەیان تەنانەت لە یەکتریش تێ ناگەن بەڵام زمانی فەرمی و خوێندنیان یەک زمانە. لە ناو زۆر نەتەوەشدا پسپۆڕانی زمانزان کۆبوونەتەوە و زمانێکی یەکگرتووی نەتەوەییان پێک هێناوە. ئەوکارە بۆ کوردیش زۆر گونجاوە و دەکرێت لە پێشەڕۆژدا کورد کە سەربەخۆیی بەدەست هێنا، زمانێکی یەکگرتووی کوردی بۆ نووسین و خوێندن بەکاربهێندرێت. بۆ شێوازی نووسین، چوونکە شێوازی لاتینی ناونەتەوەیی ترە و لەگەڵ ژیانی سەردەم گونجاوترە، بۆیە وا باشترە کە لەپێشەڕۆژدا پیتی لاتینی واتە پیتی کرمانجی بەکار بهێندرێت.

کورد بە شێوازی پیتی لاتینی دەتوانێت خۆی زیاتر لە گەڵ گەلە پێشکەوتووخوازەکانی جیهان نزیک کاتەوە. لە لایەکی تر زانستەکانی جیهانیش زیاتر بە لاتین نووسراون تا بە پیتی ئارامی.

جێگای ئاماژەیە کە نەتەوەی ئاسوری و سوریانی خۆیان بە کوردستانی دەزانن و نزیک لە سەدا دووی دانیشتوانی کوردستان پێکدێنن.

بەشی چوارەم

٤- ئایینەکانی کوردستان

ئایین دیاریدەیەکی دروست کراوی دەستی مرۆڤە بۆ بە دەست هێنانی خوواست و ویستەکانی خۆی. مرۆڤ بە درێژای مێژوو ویستی دەستەڵاتداری و دەوڵەمەندبوونی تێدا هەبووە و ئەم ویستەی بە شێوازی جۆراوجۆر وەک خووایەتی، پەیامبەری، ئیمپراتۆری، پاشایەتی و ڕامیاری بە سەر کۆمەڵگەی دەوروبەریدا سەپاندووە. زۆر جار ئەو دەستەڵاتانە تەواوکەر و زۆرجاریش بە تەواو پێچەوانەی یەکتری بوون، بەڵام هەر هەموویان بۆ بەدەست خستنی دەستەڵات، سەرمایە، و سیکس بوونە. خووا لە زۆر شوێن شتێکی دیتراو وەک مرۆڤێک و لە زۆر ئایینیشدا نەبیندراوە. هەر کۆمەڵگەیەک بەگوێرەی پێداویستیەکانی سەروسامانی بە خووڵایان و پەیامبەرانی خۆی داوە. لە ئاکام دا سەدان خووڵا و پەیامبەر دروستکراون کە هەموویان لەگوێرەی بەرژەوەندی دەستەڵاداران پێک هاتوون و هیچکامێکیان لە گەڵ ڕاستی و زانستی مرۆڤایەتی ناگونجێن و زۆریش ناکۆکن. لێردا کوردیش بەشی خۆی خووڵا و پەیامبەری هەنە کە لە کردوە و فەلسەفەدا زۆر ناکۆکن. ئەوەی جێگای سەرنجە کە نەتەوەکانی تری جیهان و دراوسێکانی کورد هەموویان بۆ دەوڵەمندبوون و ناساندنی ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان لە ئایینەکان کەلکیان وەرگرتووە، بەڵام کورد بە پێچەوانەی هەموو نەتەوەیەک، ئایینی لێ بۆتە بەڵا و بۆتە هۆی ئەوەی کە کورد هەست بە ناسنامەی خۆی کە کوردستانی بوونیەتی نەکات. زۆرینەی کورد تەنیا بەنێو کوردە، ئەگینا لە کردوەدا ڕۆژانە ١٧ جار کڕوشم دەبا بۆ عەرەب. بەتایبەت کوردی موسڵمان، ناسنامەی عەرەب، فارس و تورکی بەتەواوی پەسەندکردوە و بە کردەوەش بەڕێوەی دەبا، بەبێ ئەوەی کە هەست بەم تاوانە مەزنە بکات کە دژی خۆی دەیکات.

من لام وایە ئەگەر لێپرسینەوەیەک لە دنیایەکی تر هەبێت، هەموو ئەو کوردانەی کە کەلتووری عەرەبیان بەناوی ئایینی ئیسلام پەسەندکردوە، دەدرێنە پای لێپرسینەوە و گەورەترین سزایان پێدەدرێت کە خۆیان قەت نەیانخەملاندبێت.

٤.١- گەمی نۆح

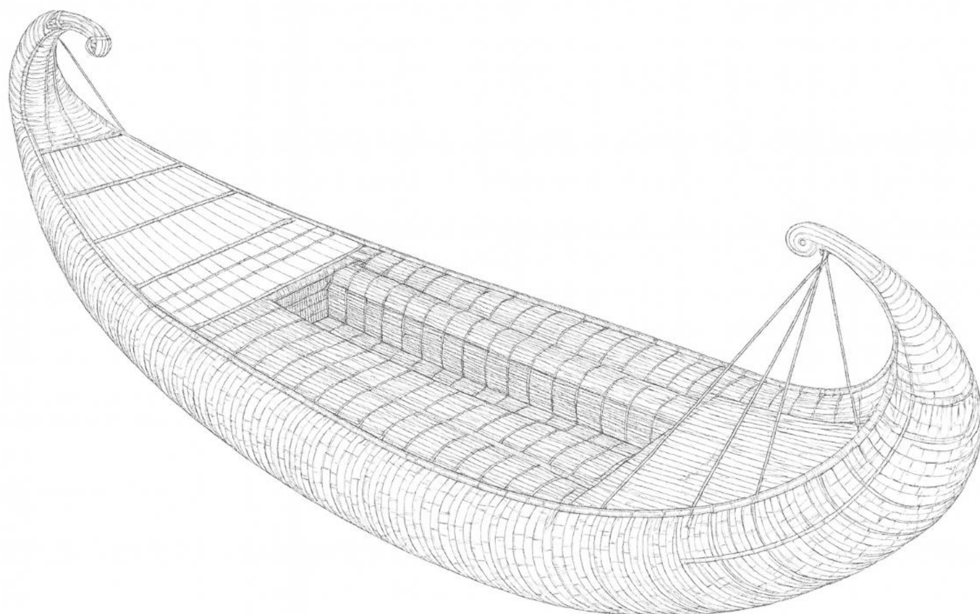
زۆربەی پەرتووکەکانی ئایینی باس لە گەمییەکەی نۆح و بە سەرهاتەکەی دەکەن کە نۆح داوای لە خەڵکانی ئەو سەردەمی خۆی کردووە کە لە گەندەڵکاریی وازبێنن بۆ ئەوەی کۆمەڵگە لە ئاشتی و تەبایی دابێت و هەموو مرۆڤەکان بە یەکسانی و ئاسودەیی بژین. نۆح لە خەباتەکەیدا سەرنەکەوتووە و بۆ ئەوەی مرۆڤایەتی لە خەراپکاران بسڕێتەوە، گەمیەکی گەورەی دروست کردووە و باوەڕپێکراوانی خۆی و لە هەر ئاژەڵێک نێر و مێیەکی خستۆتە ناو ئەو گەمیە. پاشان داوای لە خووا کردووە کە لافاوێکی جیهانی هەستێنێت، کە هەموو گەندەڵکاران تێیدا بخنکێن. دوای لافاوەکە ئەو کەشتیە بۆماوەیەک لە ناو ئاودا ماوەتەوە و پاشان لە سەر چیای جودی هەڵکەوتوو لە باکووری کوردستان لەنگەری گرتووە. بەم جۆرە خەڵکانی باش لە دەست خەراپکاران ڕزگاریان بووە.

جێگای پێزانینە کە لێکۆڵەرانی پسپۆڕ، پاشماوەی گەمیەکەی نۆحیان دۆزیوەتەوە کە درێژاییەکەی ۱۷۰ و پانایییەکەی ٤٥ مەتر بووە . توێژەران مێژوویی ئەو گەمیە دەگەڕێننەوە بۆ نزیک سەد هەزار ساڵ پێش.

گڵکۆی نۆح (بە بەرینایی ۲ مەتر و درێژایی ۹ مەتر) لە شاری جزیری باکووری کوردستانە و دەکەوێتە داوێنی چیای جودی. ئەگەر ئەم گڵکۆیە لە هەرشوێنکی جیهان بووایە، دەبوو بە گەورەترین پیرۆزگا بۆ هەموو خەڵکانی جیهان. بەڵام داگیرکەرانی کوردستان نەیان هێشتووە و نایانەوێت کە شارێک لە کوردستان ببێتە پیرۆزگایەکی گەورەتر لە مەککە و کەربەلا و ئورشەلیم. نەشیان توانیەوە کە چیای جودی یان گڵکۆی نۆح بگوێزنەوە بۆ ناو وڵاتی خۆیان، ئەگینا ئەم کارەیان دەکرد.

چیای جودی (شوێنی جێگیربوونی گەمی نۆح)

چوارچێوەی گەمی نۆح

٤.٢- ئایینی زەردەشت

دوای ئایینەکانی چەند خوایی، مەردۆخ، و پەرستشی خۆر، ئایینی زەردەشتی بە کۆنترین ئایینی نەتەوەی کورد ناسراوە و سەرەتای پەیدابوونی بۆ نزیک هەزار ساڵ پێش ئایینی کریستیانی (٣٠٠ ساڵ پێش نەورۆزی کاوە) دەگەڕێتەوە. زەردەشت لە ناوچەی ورمێ (شاری سەردەشت) و لە بنەماڵەیەک بە ناوی سپی تاما لە دایک بووە. سپی تاما لە زمانی ئاوێستایدا مانای تەواو سپی، تەواو ڕاستی و تەواو دروستی دەدات. ئەو بنەماڵە ناوی کوڕەکەیان نابوو ئاشۆ زەردەشترا سپی تاما. وشەی ئاشۆ لە ئاشتیەووە هاتووە. زەردەشت هەر لە منداڵیڕا زۆر وشیار بووە و لە تەمەنی ٣٠ ساڵیڕا خۆی لە خەڵک دوور خستۆتەوە و خەریکی خۆ پێ گەیاند و فێربوون بووە. بە بیرکردنەوەی فەلسەفیانە پێڕەو و بەرنامەی چۆنییەتی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگەی سەردەمی خۆی لە ڕوانگەی ئایینی داڕشتووە.

زەردەشت بۆ یەکەمجار لە تەمەنی ٤٠ساڵی لە کەنار ڕوباری ئاراس خەڵکی بۆ سەر ئایینی زەردەشتی بانگهێشت کردووە و موژدەی ئاهورامەزدا (خووا)ی بۆ گەلی مێدیا وەکوو گاتا هێناوە. ڕووباری ئاراس لە چیاکانی نێوان باکووری کوردستان و کوردستانی سۆر دەستپێدەکات و بەسەرووی سنووری ڕۆژهەلاتی کوردستاندا تێپەڕدەبێت و دەڕژێتە دەریای کاسپیان (خەزەر). (ڕووباری ئاراس سنووری دەستکردی داگیرکەرانی نیشتمانەکەمان واتە تورکیە، ئەرمەنستان، ئازربایجان و ئێران پێکدێنێت).

دوای ئەوەی کە زەردەشت ناوبانگی دەرکرد، گەلانی مێدیا و پارس باوەڕیان بە ئایینی زەردەشتی هێناوە. زەردەشت بۆ ناساندنی ئایینەکەی ڕووی لە پاشای گشتاسب (ڤیشتاسپ پاشا) کردووە. وڵاتی گشتاسب خاکی ئێران و هەر چوار پارچەی کوردستانی ئەمڕۆی لە خۆی دەگرت.

پاشای گشتاسب ئایینی زەردەشتی پەسەندکردووە و زەردەشت لە سەر ناساندنی ئایینەکەی خۆی بەردەوام بووە تا لە شەڕی نێوان ئەرجاسب پاشای وڵاتی تۆران (تورک و ئازەریەکانی ئەمڕۆ) و گشتاسبدا بەشداریی کردووە و لەم شەڕەدا بە دەستی ئەرجاسب کوژراوە.

زەردەشت دوای ٣٧ ساڵ تێکۆشان بۆ بڵاوکردنەوە و ناساندنی ئایینەکەی لە تەمەنی ٧٧ ساڵیدا کوژراوە.

لە ڕوانگەی ئایینی زەردەشتی جیهان لە دوو هێزی ڕووناکی و تاریکی پێک هاتووە. ئەو دوو هێزانە بە بەردەوامی لەگەڵ یەکتر لە شەڕدان و جیهانیان لە نێوان خۆیان دابەشکردووە. سەرکردەی ڕووناکی ئاهۆرامەزدایە و بەشی تاریکیش ئەهریمەنە. بەپێی ئەم ئایینە ئاهورامەزدا حەوت فرشتە و ئەهریمەنیش سێ فریشتەی هەیە.

لە ئایینی زەردەشتیدا گیان لە ناو ناچێت و دوای مردن بۆ ماوەی سێ شەو و ڕۆژ هەست بەخۆشی و ناخۆشی دەکات. ئینجا بەرەو ڕووی دادگا و لێ پرسینەوە دەبێتەوە و لە بەردەم سێ دادوەر دادگایی دەکرێت. لەم دادگایەدا چاکە و خراپەی مرۆڤ دەخرێتە تەرازووەوە و بڕیاری لە سەر دەدرێ. ئەگەر چاکەکانی مرۆڤ زیاتربن، گیانی لە ڕووناکی و خۆشیدا دەمێنێتەوە و ئەگەر خراپەی زیاتربن، گیانی لە تاریکی و ناخۆشیدا دەمێنێتەوە. ئەگەر بێت و چاکە و خراپەی یەکسان بن، گیانی ئەو کەسە، خۆشی و ناخۆشی دەبینێت.

لە ئایینی زەردەشتی بۆ ئەوەی گیان بە بەرزترین پلە و پایە بگات، دەبێ مرۆڤ بە سێ قۆناغی"بیری چاک، وتەی چاک و کردەوەی چاک" دا تێپەڕ ببێت.

شایەنی باسە کە ئایینی هەموو نەتەوەی کورد سەرەتا زەردەشتی بووە بەڵام دوای داگیرکردنی کوردستان، سوپای داگیرکەری عەرەب بە زەبری شمشێر و خوێن ڕشتن و کۆمەڵکوژی، توانیان فەرهەنگی خۆیان بە ناوی ئیسلام بە سەر گەلی کورددا بسەپێن. وشەی ئیسلام لە تەسلیم بوونەوە هاتووە کە بە کوردی دەبێتە سەرشۆڕیی و ملکەچیی. هەر تاکێک کە لە بەرانبەر سوپای عەرەبەکان خۆی بەدەستەوە نەدابا و سەری کڕنۆش و سوجدەی بۆ نەبردبان، بە ناوی کافر و گاور زیندەبەچاڵ و بەردبارانیان دەکرد.

پەرتووکی ئایینی زەردەشتیەکان ناوی"ئاوێستا"یە کە بەزمانی ئاوێستای نووسراوە. نووسراوەکانی ئاوێستا وەکو گاتا ناویان نراوە. گاتا لە وشەی گوتنەوە هاتووە. گاتاکانی زەردەشت، یانی گوتنەکانی زەردەشت.

جێگای ئاماژەیە کە لە ئایینی زەردەشتیدا هیچ سنوربەندیەک بۆ مرۆڤ دیاری نەکراوە و لە چوارچێوەیەکدا نەبەستراوەتەوە. زەردەشت ڕێگای پێشکەوتنی لە خەڵک نەگرتووە و ڕێنوێنی هیوابەخشی بە باوەڕپێکراوەکانی داوە. پەرتووکی ئایینی ئاوێستا هەرگیز باس ناکات چ بخۆ و چ مەخۆ، چ دەبەرکە و چ دەبەر مەکە. ئاوێستا یەکسانیخوازانە باسی ژیانی کۆمەڵایەتی دەکات و ژن و پیاو وەک یەک دەبینێت و مافەکانیان یەکسان هەڵدەسەنگێنێت. واتە لە هاوسەرییدا هەر تاکێک تەنیا مافی هەبوونی یەک هاوسەری هەیە و هاوسەرەکان خاوەن مافی یەکسانن.

جێگای ئاماژەیە کە زۆربەی شوێنە ئایینی و مێژوویەکانی زەردەشتی لە لایەن موسڵمانان تێکدراون و سوتێندراون. لە کوردستان زۆر جار شوێنەواری مێژوویی دەدۆزرێنەوە، بەڵام داگیرکەران بە خێرایی زێڕەکان و شتە بەنرخەکان دەدزن و شوێنەوارەکان تێکدەدەن. بۆ وێنە لە شاری سەردەشت کە بە پایتەختی ئایینی زەردەشت ناسراوە، تا ئێستا چەندین جار شارۆچکە و شوێنەوار و پەیکەری مێژوویی دۆزراونەتەوە، بەڵام دەستەڵاتی ئێران شوێنەونی کردوون و دزیونی.

هێندێک لە شوێنەوارە مێژوویەکانی زەردەشتیی کە تا ئێستاش ماون ئەمانەن:

- تەپکی نەوشیگیان (نەوشی جان تەپە) کە دەکەوێتە ٦٠ کیلۆمەتری باشووری هەمەدان و ٢٠ کیلۆمەتری ڕۆژئاوای شاری مەلایر. درێژایەکەی ٨٠ مەرترە، پانایەکەی ٣٠ مەترە و بڵندایەکەشی ٣٧ مەترە.

- تەپکی بابەگیان (بابا جان) کە لە سەد کیلۆمەتری باشووری ڕۆژئاوای تەپکی نەوشی گیان هەڵکەوتووە.

لە هەردووک شوێنەوارەکەدا بەدەیان ئاگردان دروستکراون، چوونکە ئاگر لە ئایینی زەردەشتیدا هێمای پیرۆزی و جوانییە.

زەردەشت

٤.٣- ئایینی جو

پەیامنێر موسا لە چەرخی ١٤ی پێش زایین لە نێو خەڵکی ئورشەلیم دەستی بە بڵاوکردنەوەی ئایینی جو کرد و پەرتووکی ئایینی تەوراتی بۆ خەڵک بە دیاری هێنا.

پەیدابوونی ئایینی جو لە کوردستان دەگەڕیتەوە بۆ ساڵی ٥٨٧ی زایینی کە سوپای بابلیەکان بە سەرکردایەتی "ئەبووخودنەسەر" ژمارەیەک لە جولەکەکانی ئورشەلیمی لە شەڕدا بەدیل گرتن و بۆ بابلی بردن. لە بابلەوە هێندێک لەو جولەکانە هاتنە کوردستان و تێکەڵاوی خەڵکی ناوچەکە بوون. پاش دروستبوونی دەستەڵاتی ئیسرائیل بەشێکی زۆر لەو جولەکانەی کە لە کوردستان دەژیان و لەوێ لەدایک ببوون، گەڕانەوە ئیسرائیل. ئەو جولەکانەی گەڕاونەتەوە بۆ ئیسرائیل لەسەر دۆزی کورد تا ئێستا بێ هەڵوێست بوونە.

٤-٤. ئایینی کریستیان (فەلە)

پەیامنێر عیسا لە کچێکی شونەکردو بەناوی مریەم لە شاری بەیتولەحم لە دایک بوو و لە سەر بڵاوکردنەوەی ئایینەکەی لە تەمەنی ٣٣ ساڵی لە خاچدرا.

ئایینی کریستیان لە ڕێگای خێڵی حەوارییەکانەوە لە کوردستان بڵاو کرایەوە. بۆ وێنە لە شارەکانی ڕوحا و دیانان کە نێوەکانیشیان لە ئایینەکەوە هاتووە، ئایینی کریستیان بڵاو بۆتەوە و لایەنگری پەیداکردووە.

پەرتووکی کریستیانەکان ناوی ئینجیلە کە لە زمانی کوردیدا واتای مزگێنی دەدات. نزیکەی سەدا دەی دانیشتوانی کوردستان کریستیانن و ئاسوری و سوریانەکان بەشێکن لە کریستیانەکانی کوردستان.

٤.٥- ئایینی ئیسلام

حەزرەتی محەممەد(درودی خووای لێ بێت) هەر لە تەمەنی گەنجیەوە لەکاروانچیەتی و بازرگانی سەرکەوتنی باشی بەدەست هێنا و ئینجا بیری دەستەڵاتخوازی و سەرمایەداری لا دروست بوو. پاش کۆکردنەوەی ڕەشوڕوتێکی زۆری عەرەب و کرینەوەی هەزاران کۆیلە، توانی سوپایەکی بەهێزی تۆقێنەر پێک بێنێت. هەرکات سوپاکەی حەزرەتی محەممەد(درودی خووای لێ بێت) هەڵیکوتابا سەر هەر کاروانێک و هەر ناوچەیەک تێکی دەشکاند. چوونکو ئەسحابەکانی حەزرەتی محەممەد(درودی خووای لێ بێت) ئیزنی کوشتن و تالانکردنی هەموو مرۆڤێکیان پێدرابوو. بۆ هەر ناوچەیەک یان شارێک هێرشیان کردبا، خەڵکیان لە گۆمی خوێندا دەگەوزاند و هەرکەس لە بەرانبەریاندا خۆی بەدەستەوەنەدابا دەیانکوشت. لە ئاکامدا ئەو سوپایە توانی بەسەر زۆربەی هێزەکانی ناوچەی مەککە و مەدینەدا سەرکەوێت و خۆیان بەسەردا بسەپێنێت. حەزرەتی محەممەد(درودی خووای لێ بێت) پاش بەدەستهێنانی دەستەڵات و سەرمایەی هۆزەکانی حیجاز(عەرەبستان)، بۆ پتەوکردنی دەستەڵاتەکەی بەناوی ئایینی ئیسلام، توانی بیرۆکەی شەڕ لەگەڵ وڵاتانی دراوسێی دامەزرێنێت. هەر کەس لە بەرانبەر سوپاکەی حەزرەتی محەممەد(درودی خووای لێ بێت) خۆی بەدەستەوەنەدابا، لە ڕێگای ئەڵڵا دا دەیانکوشت.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّـهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّـهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.

بکوژن لەڕێ ئەڵڵا دا، چاک بشزانن کە ئەڵڵا بیسەر و زانایە (سوڕەی البقره[مانگا] ئایەتی ٢٤٤).

موسڵمانان پەرتووکی پیرۆزی قورئانیان پێ بەنرخترین نووسراوەی جیهانە و لایان وایە کە هیچ ناکۆکیەکی تێدانیە، هەروەک ئەڵڵا خۆشی دەڵێت:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ ۚ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُوا۟ فِيهِ ٱخْتِلَٰفًا كَثِيرًا

ئەوە بۆ چاک لەم قورئانە ڕانامێنن، ئەگەر لەلایەن هەرکەسێک بێجگە لە ئەڵلاوە بووایە، بێگومان گەلێک ناکۆکی ئالۆزیان تێدا دەدۆزیەوە(سوڕەی النساء، ئایەتی ٨٢).

دیارە هەر دەستەڵاتدارێک هاتووە قورئانی بە شێوازی بەرژەوەندی خۆی شیرۆڤە(تەفسیر)کردوە، چوونکە شیرۆڤەگەران زانیویانە کە ئەگەر دەقی قورئانەکە وەک خۆی وەرگێڕدرێت، پڕیەتی لە ناکۆکی. لێرەدا بۆ ناسینی ئایینی ئیسلام چەند ناکۆکی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز هەڵدەسەنگێنین:

خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِنۡ عَلَقٍ

مرۆڤی لە پارچە خوێنێک بەدی هێنا (سورەی العلق، ئایەتی ٢).

خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِن نُّطۡفَةٖ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٞ مُّبِينٞ

مرۆڤیشی لە نوتفەیەک (تۆوێک) بەدی هینا، کەچی خێرا دوژمنێکی ئاشکرایە (سورەی النحل، ئایەتی ٤).

وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِن صَلۡصَٰلٖ مِّنۡ حَمَإٖ مَّسۡنُونٖ

بێگومان ئێمە مرۆڤمان لە قوڕێکی وشکبووی ڕەشی بۆگەنیو دروستکرد (سورەی الحجر، ئایەتی ٢٦).

خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِن صَلۡصَٰلٖ كَٱلۡفَخَّارِ

مرۆڤی لە گڵێکی وشکبووی وەکو سواڵەت دروستکرد (سورەی الرحمن، ئایەتی ١٤).

وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ مِنَ ٱلۡمَآءِ بَشَرٗا فَجَعَلَهُۥ نَسَبٗا وَصِهۡرٗاۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرٗا

هەر ئەویشە کە مرۆڤی لە ئاو دروستکرد، ئەوسا کردنی بە توخم و تۆرە و ڕەگەز، ژن و ژنخوازی، پەروەردگاریش هەمیشە بە توانایە (سورەی الفرقان، ئایەتی ٥٤).

وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنۡ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٖ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٞ تَنتَشِرُونَ

لەنیشانەکانیشیەتی، ئەوەی کە ئێوەی لە گڵ دروستکردوە، پاشان ئێوە لەپڕدەبنە مرۆڤ و بڵاودەبنەوە (سوڕیی الرم، ئایەتی ٢٠).

أَلَمۡ نَخۡلُقكُّم مِّن مَّآءٖ مَّهِينٖ

ئایا ئێوەمان لە ئاوێکی بێ بایەخ دروست نەکرد (سورەی المراسلات، ئایەتی ٢٠).

فَلۡيَنظُرِ ٱلۡإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ
خُلِقَ مِن مَّآءٖ دَافِقٖ
يَخۡرُجُ مِنۢ بَيۡنِ ٱلصُّلۡبِ وَٱلتَّرَآئِبِ

دەسا با مرۆڤ وردبێتەوە کە لە چی دروستکراوە. لە ئاوێکی بازرقەبەس(بە توندی هاتنەخوار) دروستکراوە. کە لەنێوان بڕبڕی پشت و قەفەسەی سینەوە دێتەدەر (سورەی الطارق، ئایەتەکانی ٥،٦،٧).

شیکردنەوەیەک لەسەر ئایەتەکانی سەرەوە: گەلۆ ئەڵلا دەبێ مرۆڤی لە چی دروستکردبێت، لە ئاو، گڵ، قوڕ، نوتفە، یان خوێن؟ ئەم هەموو ناکۆکیانە سەرەوە چنە؟ گەڵۆ ئێمە لەپڕ و لە ناکاو دەبێنە مرۆڤ و پاشان بڵاودبینەوە؟ پڕۆسەی بوونە مرۆڤ ٩ مانگ دەخایەنێت و پاشان لانی کەم ٩ ساڵ لای دایک و باوک گەورە دەبێت. پاشان ئەگەر کچ بێت لە تەمەنی ٩ ساڵانە بە گوێرەی ئایینی ئیسلام بە مێرد دەدرێت و ئەگەر کوڕیش بێت، ناچار بە کار و کوێرەوەری و شەڕ و کوشتار دەکرێت.

ئەرێ ئەمە زۆر لە ڕاستی دوور نیە؟ دروستبوونی مرۆڤ لە ئاوی نێوان بڕبڕەی پشت و قەفەسەی سینگ زۆر ناکۆکە لەگەڵ زانستی پزیشکی ئەمڕۆ. کەواتە پێویستە مرۆڤ بیربکاتەوە و ڕاستیەکان ببینێت. هەر کوێر کوێرانە سەر دە زەوی و قوون دەهەوا نەکات.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاء فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.
هەر ئەو خوودایە ئەوەی لەم سەر زەوییدایە، تێکڕا بۆ ئێوەی دروستکردووە، پاشان خوواست و ویستی، ڕویکردە ئاسمان، حەوت ئاسمانی بەدی هێنا، هەر ئەویشە کە ئاگای لە هەموو شتێکە (سوڕەی البقرە، ئایەتی ٢٩).

شیرۆڤە: هەبوونی حەوت ئاسمان لەگەڵ زانستی ئەمڕۆ زۆر ناکۆکە. ئەگەر قوڕئان وتەی خوودایە بۆ دەبێ ئاگاداری نادروستی تێدابێت.

لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللّهَ يَهْدِي مَن يَشَاء وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ فَلأنفُسِكُمْ وَمَا تُنفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغَاء وَجْهِ اللّهِ وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ.
موسڵمانکردنی خەڵکی لەسەر تۆ پێویست نەکراوە، بەڵکو ئەڵلا کەیفی لە هەر کەسێک هەبێت هیدایەتی دەدا و موسڵمانی دەکا، ئەوەی دەیدەن لە چاکە و خێر بۆ خۆتانە، چوونکە تەنیا هەر لە بەر ئەڵلا ماڵ و سامانتان بەخشیووە، هەرماڵ و سامانێک دەدەن، بە تێر و تەسەلی پێتان دەدرێتەوە، ستەمیشتان لێ ناکرێت (سوڕەی البقرە ، ئایەتی ٢٧٢).

شیرۆڤە: لە ئایەتی ٢٤٤ی سوڕەی بەقەڕە، ئەڵلا دەفەرموێت کە لە ڕێگای ئەڵلادا خەڵکانێک کە بێ باوەڕن بکوژن، بەڵام لە ئایەتی ٢٧٢ی هەمان سوڕەدا، دەفەرموێت کە موسڵمانکردنی خەڵک لە سەر تۆ

پێویست نەکراوە و ئەوە ئەڵڵایە کە پێی خۆش بێت کەسانێک هیدایەت دەکات و پێشی خۆش بێت گومراهیان دەکات. کە واتە موسڵمانبوون و کافربوون هەردووکیان کاری ئەڵڵان. ئەم دوو ئایەتە هەم ناکۆکیان لە گەڵ یەکتری و هەم لە گەڵ هەموو ئیسلامدا هەیە. چوونکە موسڵمانان هەمیشە ئایەتی ٢٤٤یان بەجێگەیاندووە و دەرێگای ئەڵڵادا هەر کەسی پێیان خۆش بێت، کوشتوویانە.

وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِن يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ.
هەندێکیان گوێت لێ دەگرن، بەڵام چەندها پەردەمان کێشاوە بەسەر دڵەکانیاندا، تا تێی نەگەن، گوێکانیشمان کەڕکردوونە، ئەگەر چاویان کەوێ بە هەموو بەڵگە و نیشانەکانیش هێشتا هەربڕوای پێ ناکەن، دەڵێن ئەمە بێجگە لە ئەفسانەی پوچی پێشینیان هیچی تر نیە (سورەی الانعام، ئایەتی ٢٥).

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ
ئەگەر ئەڵڵا بیویستایە، هەمووی لەسەر هیدایەت و ڕێنوێنی کۆدەکردنەوە (سورەی الانعام، ئایەتی ٣٥).

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَن يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَن يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ
ئەوانەی وا ئایەت و نیشانەکانی ئێمەیان بە درۆ دەزانی، لەناو تاریکایەکاندا کەڕ ولاڵن، ئەڵڵا کەیفی لەسەر هەرکەس بێ، ڕێگای ڕاستی لێ ون دەکات، کەیفیشی لە ڕێنوێنی هەرکەسیش بێ، دەیخاتە سەر ڕاستەڕێگا (سورەی الانعام، ئایەتی ٣٩).
فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهْدِيَهُۥ يَشْرَحْ صَدْرَهُۥ لِلْإِسْلَٰمِ ۖ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُۥ يَجْعَلْ صَدْرَهُۥ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى ٱلسَّمَآءِ ۚ كَذَٰلِكَ يَجْعَلُ ٱللَّهُ ٱلرِّجْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ.
جا هەرکەسێک خوودا بی هەوێ ڕێگای ڕاستی پیشان بدا، دەرونی فراوان دەکا بۆ ئیسلامەتی، گەر بیشی هەوێ لە سەر ڕێگای لادا، دڵ و دەرونی تەنگ دەکا، هەر دەڵێی زۆر بە ئاستەمی بەرەو ئاسمان سەردەکەوێ، بەم شێوەیە خوودا خراپە و ناپاکی و سزا دەدا بەو کەسانەی کە بڕوا و ئیمان ناهێنن (سورەی الانعام، ئایەتی١٢٥).

شیرۆڤە: کەواتە موسڵمانان بۆ کێشەیان لە گەڵ کافران هەیە، خۆ خووڵا خۆی حەزی کردووە کە ئەوان کافربن. بێ باوەڕان تاوانباری کافربوونیان لە سەر خۆیان نییە، و هیدایەت کردنیشیان لە سەر

موسڵمانان فەرز نەکراوە. کە وابوو بۆ موسڵمانان بە شمشێر دەیان هەوێت خەڵکی بە زۆرەملێ بکەنە موسڵمان یان کە باوەڕی بە ئیسلام نە بوو، بڕیاری جیهاد و کوشتنی دەدەن.

مَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُۥۚ وَيَذَرُهُمۡ فِي طُغۡيَٰنِهِمۡ يَعۡمَهُونَ
کەسێ کە ئەڵڵا گومڕای بکات، هیچ ڕێنوێنی کەرێکی نیە، وازیان لێدێنێ با لە یاخی بوونی خۆیاندا بتلێنەوە (سورەی الانعام، ئایەتی ١٨٦).

شیرۆڤە: ئەی بۆ مامۆستایانی ئایینی دەستبەردار نین لەم کارە. ئەی ئەوەنیە خووڵا خۆی پێ تان دەلێت لە خەڵک گەڕێن و وازیان لێ بێنن با یاخی بن. خۆ خووڵا خۆی گومراهی کردوون، ئەی مامۆستایان بۆ دەست هەڵناگرن و بۆ دژایەتی ئەمری خووڵا دەکەن.

وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوۡمِهِۦ لِيُبَيِّنَ لَهُمۡۖ فَيُضِلُّ ٱللَّهُ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ
هیچ پێغەمبەرێکمان ڕەوانە نەکردوە، بەزمانی هۆزەکەی نەبێ، تاکو هەموو شتێکیان بۆ ڕوون کاتەوە، پاشان خووا ویستی لەسەر هەرکەسێ بێ گومڕاهی دەکا، ویستی لەسەر هەرکەسیش بێ، بەرەو شارەزای دەیبا، هەر ئەوە زاڵ و کاربەجێیە (سورەی ابراهیم، ئایەتی ٤).
شیرۆڤە: ئەی کوا پێغەمبەری کوردان. کوا قورئانێک، ئینجیلێک، تەوراتێک، زەبوونێک بە زمانی کوردی. ئەی خووا ناڵێت هیچ پێغەمبەرێکم ڕەوا نەکردووە بە زمانی هۆزەکەی نەبێت. ئە خووڵا بۆ هۆزی کوردی لە بیر چووە. ئەی هۆزی چینی و ژاپۆنی و ڕووسی وهەزاران هۆزی تر چی. کەوا بوو مادام کە ئیسلام بە زمانی عەرەبی هاتووە، تەنیا بۆ هۆزی عەرەبە. ئەی بۆ بە زۆرەملێ بەسەر کوردیاندا سەپاندووە و دەیان هەوێت بە سەر هەموو هۆزەکانی جیهانیشیدا بسەپێنن. بۆ مامۆستایانی ئایینی دژی فەرموودەی خووڵا کار دەکەن. گەلۆ ئەمەی مامۆستایانی ئایینی دەیکەن گومراهی و کوفر نییە. بۆ لەم ئایەتەدا پەیڕەوی لە فەرموودەی خووڵا ناکەن.

وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ وَمِنۡهَا جَآئِرٞۚ وَلَوۡ شَآءَ لَهَدَىٰكُمۡ أَجۡمَعِينَ
لە سەر ئەڵڵایە ڕوون کردنەوەی ڕێبازی ڕاست، هەندێ لە ڕێبازەکانیش، لار و خێچ و نالەبارن، ئەگەر خوودا بی ویستایە، بەڕاستی هەمووتانی شارەزا دەکرد (سورەی النحل، ئایەتی ٩).

شیرۆڤە: ئەی تاوانی بێ باوەڕان چیە کە خووڵا شارەزای نەکردوون. گەلۆ مامۆستایانی ئایینی بۆ واز ناهێنن و بۆ دەست دەکاری خووڵا وەردەدەن. بۆ مامۆستایانی ئایینی باوەڕیان بە فەرموودەکانی خووڵا نییە و بۆ دژایەتی خووڵا دەکەن.

وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَلَـٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ ۚ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

ئەگەر ئەڵڵا بی ویستایە بێگومان دەیکردن بەیەک گەل، بەڵام خوودا ئەوەی بی هەوێ گومڕاهی دەکا، ویستی لەسەر هەرکەسێکیش بێ، بەرەو ڕێبازی ڕاستی دەبا، بێگومان پرسیارتان لێ دەکرێت سەبارەت بەوکارانەی کە کردووتانە (سوڕەی النحل، ئایەتی ٩٣).

شیرۆڤە: گەلۆ هەموو خەڵکانی جیهان یەک گەل و یەک زمان بان باشتر نەبوو کە ئەو هەموو نەتەوە پەرست و ئایین پەرستە پێک نەدەهات و بە ملوێنان کەس لەم ڕێگایەدا نەدەکوژرا. یان گەلۆ خووڵا حەزی لەم کارەیە.

أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَـٰرِهِمْ ۖ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْغَـٰفِلُونَ

ئەوانە ئەو کەسانەن کە ئەڵڵا مۆری ناوە بەسەر دڵ و دەروون و گوێچکە و چاوەکانیاندا، هەر ئەوانەشن بێ ئاگا (سوڕەی النحل، ئایەتی ١٠٨).

شیرۆڤە: گەلۆ خووڵا هیچ کاری نەبوو تا مۆر بە سەر دڵ و دەروون و گوێچەک و چاوی بێ باوەڕاندا نەنێت. باشە خۆ خووڵا ئەم کارەی کردووە، کە واتە زۆر شوکر بە کاری خووڵا. ئەی ئەدەی بۆ مامۆستایانی ئایینی دژی هەڵوێستی خووڵا کاردەکەن و دەیان هەوێت بە زۆری ئەم مۆرە وەلابەرن.

...إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ فَلَن يَهْتَدُوٓا۟ إِذًا أَبَدًا

...بەڕاستی ئێمە پەردەمان کێشا بەسەر دڵەکانیاندا، هەتاکو لێی تێنەگەن و گوێکانیشمان کەڕکردون، ئەگەر بانگیشیان کەیت بۆ لای هیدایەت و شارەزایی، هەرگیز ڕێگای هیدایەت و شارەزایی ناگرنەبەر (سوڕەی الكهف، ئایەتی ٥٧).

أَلَمۡ تَرَ أَنَّآ أَرۡسَلۡنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمۡ أَزّٗا

ئایا نەتانزانی ئێمە شەیتانمان ناردە ناو دڵ و دەرونی بێ بڕوایان، تا هانیان بدا و هەڵیان خڕێنێ (سورەی مریەم، ئایەتی ٨٣).

شیرۆڤە: ئەی مامۆستایانی ئایینی، گەلۆ بۆ ئەم ئایەتانە هەموو ڕۆژێک لە بڵیندگۆکانی مزگەوتەکان بڵاو ناکەنەووە. چکارتان بەو خەڵکە داوە، بۆ دژایەتی کاری خووڵا دەکەن. ئەوەنییە خووڵا شەیتانی ناردووە کە خەڵکانی بۆ فریودات و خووڵاش ئایەتی بۆ تۆ ناردووە کە کارت بەم خەڵکانە نەبێت و لێیان گەرێن. ئەی بۆ بە زۆر دەتان هەوێت خەڵک ببنە موسڵمان. گەلۆ ئەم کارەتان دژی ئایەتەکانی خووڵا نییە.

وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ لَأٓمَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ جَمِيعًاۚ أَفَأَنتَ تُكۡرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ

ئەگەر پەروەردگارت هەویستبای، بێگومان ئەوەی لەسەر زەویە هەموویان بەتێکڕا ئیمانیان دەهێنا، ئایا ئیتر ئەتۆ زۆری لە خەڵکی دەکەی هەتاکوو ببنە بڕوادار (سورەی یونس، ئایەتی ٩٩).

شیرۆڤە: لێرەدا خووڵا تکا لە موسڵمانان دەکات کە واز لە خەڵک بێنن، چوونکە خووڵا بۆ خۆی بڕیاری داوە کە کێ موسڵمان بێت یان بێ باوەڕ بێت. خۆی حەزی نەکردووە ئەگینا هەموو خەڵکانی جیهانی دەکردنە موسڵمان و باوەڕدار. کەوابوو بێ باوەڕیش پێوستن. خووڵا هەر لە خۆیەوەجههەنەمی دروست نەکردووە. خۆ دەبێت ئەوێش ئاوەدان کاتەوە ئەگینا ئەو هەموو ئەرک و زەحمەت و سەرمایە گوزارییەی کە خووڵا لە جههەنەم کردوویەتی، بە خۆڕایی دەچێت. وادیارە بۆی هەیە بهەشتیش جێگای ئەو هەموو خەڵکانەی جیهان نەبێتەوە و تەنانەت حۆریەکانیش بۆی هەیە بەش نەکەن. کە وابوو بۆ دەست دەکاری خووڵا وەردەدەن. گەلۆ دەست دەکاری خووڵا وەردان کوفر نییە.

وَلَوۡ شِئۡنَا لَأٓتَيۡنَا كُلَّ نَفۡسٍ هُدَىٰهَا وَلَٰكِنۡ حَقَّ ٱلۡقَوۡلُ مِنِّي لَأَمۡلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ

ئەگەر ئێمە بمان ویستایە، شارەزای و هیدایەتمان دەبەخشی بە هەموو کەسێ، بەڵام تازە بڕیار لە لای منەوە جێگیر بووە، بێگومان دۆزەخ پڕدەکەم لە جندوکە و مرۆڤ بە تێکڕایی (سورەی السجدە، ئایەتی ١٣).

شیرۆڤە: لەم چەند ئایەتەی سەرەوە دەردەکەوێت کە ئەڵڵا خۆی بڕیاری داوە کە کێ موسڵمان یان کافر بێت و مرۆڤەکان لە بەرانبەر چارەنووسیاندا بێدەستەڵاتن. گەلۆ ئەڵڵا دەبێ حەزی لە شەڕ و خوێنڕشتن کردبێت کە ئەم ناکۆکیانەی لە نێوان مرۆڤەکاندا دروستکردووە؟ دەبێ تاوانبار بۆ مرۆڤ بێت کە ئەڵڵا خۆی چەندین پەردەی بەسەر دڵ و گوێی مرۆڤەکاندا کێشاوە کە چاکە نەبیستن و خراپە ڕەچاوکەن؟ گەلۆ چاوەڕوان دەکرێت کە خووڵایەکی ئاشتیخواز و مرۆڤدۆست و مرۆڤدروستکەر، ئەم شتانە بڵێت یان ئەم ئایەتانە هەڵبەستراوی مرۆڤن و فەرِیان بە خووڵاوە نیە؟ گەلۆ ئەگەری تر هەیە کە لێرەدا شیرۆڤە نەکراوە؟ گەلۆ بۆ مامۆستایانی ئایینی ئەم ڕاستییانە بۆ گەلەکەیان شیرۆڤەناکەن و تەنیا لە بەرژەوەندی گیرفان و دەستەڵاتی خۆیاندا ئایەتەکان شیرۆڤەدەکەن.

لَا شَرِيكَ لَهُۥۖ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُسْلِمِينَ.
شەریک و هەوالٌی نیە، بەمە فەرمانم پێدراوە، خۆشم یەکەم موسڵمانم (سوڕەی النعام، ئایەتی ١٦٣).

مَا كَانَ إِبْرَٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَـٰكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ
ئیبراهیم نە جولەکە بوو نە عیسای، بەڵکو هەقخواز و موسڵمان بوو، لە هاوەڵدانەرانیش نەبوو (سوڕەی العمران، ئایەتی ٦٧).

شیرۆڤە: حەزرەتی ئیبراهیم لە سەدەی ١٩ یان ٢٠ پێش زایینی ژیاوە (نزیکەی ١٨٠٠–٢٠٠٠ ساڵ پێش زایین). حەزرەتی محەممەد لە ساڵی ٥٧٠ زایینی لەدایکبوو. واتە ئەگەر ئەم هەژمارانەی سەرەوە هەڵسەنگێنین، جیاوازی ساڵی نێوان حەزرەتی ئیبراهیم و حەزرەتی محەممەد دەبێتە نزیکەی ٢٣٠٠ تا ٢٦٠٠ ساڵ. واتە لانی کەم حەزرەتی ئیبراهیم ٢٣٠٠ ساڵ پێش لەدایکبوونی حەزرەتی محەممەد کۆچی دوای کردووە. ئەمە ناکۆکیەکی مەزنە کە قورئان لەلایەک دەڵێت حەزرەتی ئیبراهیم موسڵمان بووە، لەلایەکی تر دەڵێت حەزرەتی محەممەد (درودی خووای لێ بێت) یەکەم موسڵمان بووە. گەلۆ ئەم ناکۆکیە شکوگومان دروست ناکات کە نووسەری قورئانی پیرۆز دەبێ کێ بێت؟ گەلۆ زانایەکی وەک خووڵا زۆر لەمە زاناتر نیە کە ئەمانە لێک داتەوە؟ یان گەلۆ ئەم قورئانە لە خەیاڵاتی مرۆڤ هەڵقوڵیووە، بۆیە هێندەی ناکۆکی تێدایە؟

يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ لَا يَفۡتِنَنَّكُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ كَمَآ أَخۡرَجَ أَبَوَيۡكُم مِّنَ ٱلۡجَنَّةِ يَنزِعُ عَنۡهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوۡءَٰتِهِمَآۚ إِنَّهُۥ يَرَىٰكُمۡ هُوَ وَقَبِيلُهُۥ مِنۡ حَيۡثُ لَا تَرَوۡنَهُمۡۗ إِنَّا جَعَلۡنَا ٱلشَّيَٰطِينَ أَوۡلِيَآءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ

ئەی نەوەکانی ئادەم! شەیتان هەڵتان نەخەڵەتێنێت، هەروەکوو باوک و دایکتانی لە ناو ئەو بەهەشتە دەرکرد، جل و بەرگی لە بەرداڕنین، تا شەرمگایان پیشانی یەکتربدات، شەیتان و دار ودەستەکەی بەجۆرێک ئێوەدەبینن، کە ئێوە ئەوان نابینن، بێگومان ئێمە شەیتانمان کرد، بەدۆست و یارمەتیدەری ئەو کەسانە کە بڕوا و ئێمان ناهێنین (سوڕەی الاعراف، ئایەتی ٢٧).

شیرۆڤە: ئەڵڵا خۆی شەیتانی درستکردووە و کردویەتی بە دۆستی کەسانێک بۆ ئەوەی ئیمان نەهێنن، کەواتە بۆ دبێ مرۆڤ تاوانبار بێت لە کردەوەکانی کە ئەڵڵا خۆی لە ڕێگای شەیتانەوە پێی دەکات؟ ئەی باشە مەگەر خووڵا بابە ئادەم و دایە حەوای بۆ یەکتر دروسست نەکردبوون، ئەی بۆ ئیزنیان نەبووە کە شەرمگای یەکتر ببینین. ئەڵڵا دەبێ چۆن پێی شورەیی نەبووبێت لە باشترین و تازەترین پەرتووکی ئایینیدا باسی شەرمگای مرۆڤ دەکات. من وەک مرۆڤی دروستکراوی ئەو، بەشەرمەوە ئەم دێڕانە دەنووسم. یان گەلۆ قوڕئان نوسراوەی خەیاڵاتی عەرەبەکانی بنەماڵەی قورەیشە و بۆ فریودانی خەڵکانی ساوێلکەی ئەم سەردەمە نووسراوە، و وەک بنێشتە خۆشکە تا ئەمڕۆکەش خەڵکیان بەناوی ئەڵڵا مێشکشۆر کردووە و لەم ناوەشدا هەم عەرەب و هەمیش ئەو دەستەڵات بەدەستانەی کە کرنۆشیان بە خەڵک هێناوە، لە سەر ئەم خەڵکە خووڵایەتیان کردووە.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحۡزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِي ٱلۡكُفۡرِ مِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِأَفۡوَٰهِهِمۡ وَلَمۡ تُؤۡمِن قُلُوبُهُمۡۛ وَمِنَ ٱلَّذِينَ هَادُواْۛ سَمَّٰعُونَ لِلۡكَذِبِ سَمَّٰعُونَ لِقَوۡمٍ ءَاخَرِينَ لَمۡ يَأۡتُوكَۖ يُحَرِّفُونَ ٱلۡكَلِمَ مِنۢ بَعۡدِ مَوَاضِعِهِۦۖ يَقُولُونَ إِنۡ أُوتِيتُمۡ هَٰذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمۡ تُؤۡتَوۡهُ فَٱحۡذَرُواْۚ وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتۡنَتَهُۥ فَلَن تَمۡلِكَ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔاۚ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَمۡ يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمۡۚ لَهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا خِزۡيٞۖ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٞ

ئەی پێغەمبەر! ئەوکەسانەی کە لە بێ بڕوایدا پێشبڕکێ دەکەن، پەرۆش و خەمبارت نەکەن،...هەرکەس ئەڵڵا بیەوێ بیخاتە ناو گومڕایەوە، ئیتر ئەتۆ لە بەرابەر خوودا هیچت پێ ناکرێت، ئەوانە ئەو کەسانەن کە خوودا نایەوەێ دڵەکانیان پاک و خاوێن کاتەوە، لەم دونیایەدا ڕسوا دەبن و لە پاشەڕۆژیشدا جەزرەبەیەکی گەورەیان دەدرێ (سوڕەی المائدە، ئایەتی ٤١).

شیرۆڤە: ئەگەر خوودا بۆ خۆی نایەوەی دڵی کەسانێک پاک کاتەوە، بۆچی پێغەمبەری ناردووە کە زەحمەتیان لەگەڵ بکێشێت؟ ئەم ناکۆکیە دەری دەخات کە دەبێ نووسەری ئەم پەرتووکە پیرۆزە کێ بێت؟

أَوَلَمۡ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَاۖ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ
ئایا ئەوانەی بێ بڕوان ورد نابنەوە کە بەڕاستی ئاسمانەکان و ئەم زەویە پێکەوە لچکابوون جیامان کردنەوە. هەموو زیندەوریکمان لە ئاو دروستکردوە، ئیتر بۆ ئیمان ناهێنن (سورەی الانبیاء، ئایەتی ٣٠).

شیرۆڤە: بە گویرەی ئەم ئایەتە ئاسمان و زەویی پێشتر بەیەکەوە نووسا بوون. ئەم زانستە زۆر ناکۆکە لە ڕاستی زانستەکانی زانایانی پسپۆڕی شارەزای ئەم بابەتانە کە دەریان خستووە، زەوی و ئاسمان قەت بەیەکەوە نەنووساون. جیهان زۆر لەمەوە گەورەترە کە قورئان باسی لێوە دەکات. قورئان ئاسمانی وەک بانی زەوی دیتووە و ڕۆژی بە هەڵاتن لە ڕۆژهەڵات و بۆ ئاوابوون لە ڕۆژئاوا دەست نیشان کردووە. باسی لە خڕبوونی گۆی زەوی نەکردووو و ئاستی زانستەکەی پیشان دەدات کە نووسراوەی خەیاڵاتی بنەماڵەی قورەیش بووە.

وَجَعَلۡنَا ٱلسَّمَآءَ سَقۡفٗا مَّحۡفُوظٗاۖ وَهُمۡ عَنۡ ءَايَٰتِهَا مُعۡرِضُونَ
ئاسمانمان کرد بە بانێکی پارێزراو کەچی ئەوان لە نیشانەکانی ئاسمان خۆدەبووێرن (سورەی الانبیاء، ئایەتی ٣٢).

أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَٱلۡفُلۡكَ تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِأَمۡرِهِۦ وَيُمۡسِكُ ٱلسَّمَآءَ أَن تَقَعَ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ
ئەی نەتدیوە ئەوی لەزەویدایە خۆدا بۆی ڕامکردون، گەمیشی ڕامکردوە هەر بەفەرمانی ئەو لە دەریادا دێت و دەچیت، ئاسمانیشی ڕاگرتووە تا نەکەوێ بە سەر ئەرزا، مەگەر خۆی ویستی لەسەر بێ، بەڕاستی ئەڵلا لەگەڵ خەڵکدا زۆردڵسۆز و دلۆڤانە (سورەی الحج، ئایەتی ٦٥).

شیرۆڤە: ئاسمان تەنیا بەتاڵایە و سەربانی گۆی زەوەی نیە. ئەم وتەی ئەڵلا لە بوواری زانستی زۆر ناکۆکی هەیە لە گەڵ ڕاستیدا. ئەڵلا چۆن دەکرێت هەم ترسێنەر، سوتێنەر، سزادەر، تۆڵەستێنەر و لە هەمان کاتیشدا لەگەڵ خەڵکدا دڵسۆزو دلۆڤان بێت؟ هەربۆیە ئەم ئایەتانە دەریدەخەن کە ئەم نووسراوە هەڵبەستراوی ئاستی وشیاری مرۆڤی سەدەی شەشی زایینی بووە و لە گەڵ وتەی خووڵا ناگونجێت و تەنیا بۆ بەرژەوەندی و دەستەڵاتخوازی نووسراون.

قُلۡ مَن رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلسَّبۡعِ وَرَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ
بڵێ ئەی پەروەردگاری حەوت ئاسمان و پەروەردگاری ئەم تەختە گەورە کێیە (سورەی المؤمنون، ئایەتی ٨٦).

شیرۆڤە: لە بوواری زانستی ئاسمان بەتاڵایە و سەر و بنی نیە تا ٧ دانە بن. گۆی زەویش خڕە، نەک تەخت. کەواتە زانست و وتەکانی ناو قورئان ناکۆکن؟ یان دەکرێت بڵێین ئەمانە زانستی خووڵا نین و خەیاڵاتی بنەماڵەی عەرەبی قورەیشن.

لَّا تَجۡعَلُواْ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيۡنَكُمۡ كَدُعَآءِ بَعۡضِكُم بَعۡضٗاۚ قَدۡ يَعۡلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمۡ لِوَاذٗاۚ فَلۡيَحۡذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنۡ أَمۡرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمۡ فِتۡنَةٌ أَوۡ يُصِيبَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ
هەرگیز بانگکردنی پێغەمبەر بۆ ئێوە، وەکو بانگکردنی هەندێ لە هەندێکتان لە خۆتان دامەنێن، بێگومان ئەڵڵا ئاگای لەم کەسانەیە کە بە خۆدانە پاڵ ئەم و ئەو لە ناو ئێوەدا خۆیان دەدزنەوە، با ئەوانەی لە فەرمانی پێغەمبەر سەرپێچی دەکەن، لەوە بترسێن بەڵایەکیان توش ببێ، یان سزایەکی بەژان بەرۆکیان بگرێت (سورەی النور، ئایەتی ٦٣).

شیرۆڤە: بەم ئایەتە خەڵکانی ساوێلکەیان مێشکشۆرکردوە کە کڕنۆشبەر و ملکەچی پێغمبەر و عەرەبەکان بن. خەڵکانی ئەمریکا، ئەوروپا، ئوستراليا، کەنەدا، روسیە، چین و ژاپۆن بە درێژای مێژوو سەرپێچیان لە فەرمانەکانی پێغەمبەر و ئەڵڵا کردووە و ئیستاکەش هیچ سزایەکی بەژان بەرۆکی نەگرتوون، بەڵکۆ باشترین خزمەتگوزاریان لە بوواری پیشەسازی و زانستی پیشکەش بە گەلانی جیهان کردووە. خەڵکانی موسڵمانیش بە پشتوانەی قورئانی پیرۆز، گەلانی تری جیهان بە جیهاد دەترسێنن و ئەمەش بە شانازی و داهێنەر و دیاری ئەڵڵا بۆ مرۆڤایەتی دەبینن.

قُلۡ أَئِنَّكُمۡ لَتَكۡفُرُونَ بِٱلَّذِي خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِي يَوۡمَيۡنِ وَتَجۡعَلُونَ لَهُۥٓ أَندَادٗاۚ ذَٰلِكَ رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ
بڵێ ئایا ئێوە لە ڕاستیدا بێ بڕوان بەو کەسەی کە ئەم زەویەی لە دو ڕۆژدا بەدیهێنا؟ شەریکی و هاوەڵیشی بۆ بڕیاردەدەن! ئائەوە پەروەردگاری جیهانیانە (سورەی فصلت، ئایەتی ٩).

فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَـٰوَاتٖ فِي يَوۡمَيۡنِ وَأَوۡحَىٰ فِي كُلِّ سَمَآءٍ أَمۡرَهَاۚ وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنۡيَا بِمَصَـٰبِيحَ وَحِفۡظٗاۚ ذَٰلِكَ تَقۡدِيرُ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ
ئەوساکە حەوت ئاسمانی لە دوڕۆژاندا بەدیهێنا، لە هەر ئاسمانێکیشدا کار و باری تایبەت بە خۆی پێ ڕاگەیاندن و ئاسمانی دنیای ئێمەشی بە چرا ڕازاندە و ئێمەشی پاراست، ئەمەیە ئەندازیاری زاڵی زانا (سورەی فصلت، ئایەتی ١٢).

ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَاتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِۖ مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيّٖ وَلَا شَفِيعٍۚ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ
هەر ئەو ئەڵڵایەیە کە ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی لە نێوانیاندایە لە شەش ڕۆژدا دروست کردوە، ئەوسا لە سەر تەختی فەرمانڕەوایەکەی خۆی دامەزرا، بێجگە لە و هیچ یارمەتیدەرێکتان نیە، ئایا بۆ بیرناکەنەوە (سورەی السجده، ئایەتی ٤).

شیرۆڤە: دەبێ بۆ نووسەری قورئان بیری نەکردبێتەوە کە ناکۆکی هەیە لە ناو ئەم سێ ئایەتەی سەرەوە. دوو ڕۆژ لە گەڵ دوو ڕۆژ دەکاتە چوار، لەلایەکی تر دەڵێت شەش ڕۆژی خایاند(٤=٢+٢ ناکاتە ٦).

وَكَذَٰلِكَ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ قُرۡءَانًا عَرَبِيّٗا لِّتُنذِرَ أُمَّ ٱلۡقُرَىٰ وَمَنۡ حَوۡلَهَا وَتُنذِرَ يَوۡمَ ٱلۡجَمۡعِ لَا رَيۡبَ فِيهِۚ فَرِيقٞ فِي ٱلۡجَنَّةِ وَفَرِيقٞ فِي ٱلسَّعِيرِ
هەر بەم شێوەیەش قورئانێکی عەرەبیمان بۆ ناردوی، هەتاکو ترس بخەیتە بەر دانیشتوانی شاری مەککە و ئەو کەسانەش کە وان لە دەوروبەریدا، ترسی ڕۆژی کۆبوونەوەش بخەیتە بەریان کە هیچ گومانی تێدانیە دەستەیەک وان لە بهەشتا و دەستەیەکیش لە دۆزەخدان (سورەی الشورا، ئایەتی ٧).

شیرۆڤە: لەم ئایەتەی سەرەوە دەردەکەوێت کە نووسەری قورئان تەنیا زانیاری لە سەر شاری مەککە و دەوروبەری هەبووە، نەیزانیوە کە گۆی زەوی خڕە و لە ئەمریکا و ئوسترالیاش مرۆڤ دەژین کە لە زمانی عەرەبی هەر تێ ناگەن، یا خود قورئان تەنیا بۆ خەڵکی عەرەب هاتووە و پەرتووکێکی جیهانی نیە؟ دەبێ پاش ئەم خوێندنەوەش، گەلۆ مرۆڤ هەرخۆی لە مێشکشۆری دابێڵێتەوە یان وشیار ببێت و بەخۆی دابشتەوە و تۆبە لە کەلتووری بەماڵەی عەرەبی قورەیش بکات کە وەک ئایین زیاتر لە ١٤٠٠ ساڵە کاسپی پێوەدەکەن و خەڵکی جیهانیان پێ گەمژاندووە؟

ثُمَّ أَخَذۡتُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۖ فَكَيۡفَ كَانَ نَكِيرِ
جا غەزەبم گرت لە وانەی کە کافر و بێ بڕوا بوون، ئەدی سزا و تۆڵەم چۆن بوو (سوڕەی فاطر، ئایەتی ٢٦).

شیرۆڤە: ئەگەرچی زۆرینەی خەڵکانی چین، ژاپۆن، ئەمریکا، ئوسترالیا، ئەوروپا و کەنەدا لە بێ باوەڕانن (بەقەولی ئیسلام کافرن)، کەچی نەکەوتوونەتە بەرغەزەبی خوولا، بەڵکو کەوتوونەتە بەر بەرەکەتی ئەو. هەرچی زانست و پێشکەوتنە لەم ولاتانە دایە و هەرچی مرۆڤکوژ و دواکەوتووشە لە ولاتانی موسڵماندا پەروەردە دەکرێت.

وَٱلشَّمۡسُ تَجۡرِي لِمُسۡتَقَرّٖ لَّهَاۚ ذَٰلِكَ تَقۡدِيرُ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ
خۆریش دەڕوا بەرەو ئەو قۆناغەی کە بۆی دیاریکراوە، ئا ئەوەش ئەندازەی دیاریکراوی خوودای زاڵ و زۆر زانایە (سوڕەی یس، ئایەتی ٣٨).

لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ وَكُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ
نەخۆر دەتوانێ و بۆی هەیە بگات بە مانگ، نە ئەویش پێش ڕۆژ دەکەوێ، هەر یەکێکیان لە جغزیکدا مەلەدەکەن (سوڕەی یس، ئایەتی ٤٠).

شیرۆڤە: بە گوێرەی ئەم دوو ئایەتەی سەروە ڕۆژ و مانگ هەردووکیان لە حاڵی گەڕاندان! ئەمە زۆر ناکۆکە لە گەڵ زانستی ئەمڕۆ کە زەوی بەدەوری خۆردا دەسوڕێت و خۆر بێ جوڵەیە. لە مە دەردەکەوێت کە ئیسلام دروستکراوی پێغەمبەرە نەک خوودا. چوونکە خوودا کە خۆری دروستکردوە دەشزانێت کە بەدەوری زەویدا ناسوڕێت.

ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ
ئەوا پەسڵان(قیامەت) نزیک بۆتەوە و مانگیش لەت بووە (سوڕەی القمر، ئایەتی ١).

شیرۆڤە: ئەم ئایەتە ١٤٠٠ ساڵ پێش ئەمڕۆ گوتراوە، ئەی بۆ تاکو ئێستاش قیامەت ڕانەبووە و مانگیش لەت نەبووە؟ گەلۆ بۆ مامۆستایانی ئایینی هەموو ڕۆژێک باسی ئەم ئایەتە ناکەن کە خەڵکی پێ وشیارکەنەوە. کاتی خۆی چاکیان خەڵک پێ ترساندووە بەلام ئەمڕۆ ئەم ئایەتە نرخی نەماوە و باس

کردنیشی بقەیە. گەلۆ دەبێ چۆن عەرەبەکان تا ئێستا ئەم ناکۆکیانەیان نەدیتبن، کە دیلیتیان بکەن. یان گەلۆ زۆر شتی زەقتریش هەبوونە و ئەم نووسراوەیە پاش سەدان جار پێداچوونەوە، بەم شێوازە دەرهاتووە کە ئێستاش پڕیەتی لە ناڕاستی و ناکۆکی.

مَّن ذَا ٱلَّذِى يُقۡرِضُ ٱللَّهَ قَرۡضًا حَسَنًا فَيُضَـٰعِفَهُۥ لَهُۥ وَلَهُۥٓ أَجۡرٌ كَرِيمٌ
کێیە ئەوەی قەرزی جوان دەدا بە ئەڵڵا، تاکو ئەڵڵاش چەند بەرابەری بۆ بکاتەوە، پاداشی شیاویشی هەیە (سوڕەی الحدید، ئایەتی ١١).

شیرۆڤە: لە زۆر ئایەتدا گوتراوە کە ئەڵڵا لە هەموو کەس بێ نیازە، کە واتە بۆ قەرز لە خەڵ وەردەگریت؟ گەڵۆ پێغەمبەر خۆی نیازی بە سەرمایە هەبووە و بەم جۆرە کاسپی کردوە؟ گەلۆ چوونە حەج بەشێکە لەم قەرزانەی کە خەڵکانی ساوێلکە دەبێ بیدەن، چوونکە بنەماڵەی قوڕەیشی عەرەب پێویستی پێیە، یان خوولا بانکی داناوە و بنەماڵەی سعودی عەرەبستان بۆی ئیدارەدەکەن و حیسابداریان بۆ گرتووە.

هُوَ ٱللَّهُ ٱلَّذِى لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡقُدُّوسُ ٱلسَّلَـٰمُ ٱلۡمُؤۡمِنُ ٱلۡمُهَيۡمِنُ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡجَبَّارُ ٱلۡمُتَكَبِّرُۚ سُبۡحَـٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يُشۡرِكُونَ
هەرئەوە ئەو ئەڵڵایەی کە هیچ پەرستراوێک بێجگە لەو نیە، پاشا و خاوەن دەستەڵاتە، پاک و خاوێن و بێخەوشە، ساغ و سەلیم و بێعەیبە، ئارام بەخش و هێمنی دەرە، چاوەدێر و پارێزەرە و بە هەموو شتێکدا ڕادەگا، زاڵ و خاوەن دەستەڵاتە، هەموو کەم و کوڕیەک چارەسەردەکات، شایستەی هەموو گەوریەکە، پاک و خاوێنە ئەم ئەڵڵایە، لە هاوبەشانی کە بۆی دادەنێن (سوڕەی الحشر، ئایەتی ٢٣)

شیرۆڤە: مەگەر ئەمە کەم و کوڕی نیە کە گەلانی تورک، ئازەری، عەرەب و فارس کوردستانیان داگیر کردووە و هەموو ڕۆژێک مرۆڤکوژی و کورد کوژی دەکەن؟ دەبێ بۆ ئەڵڵا چاوپۆشی لە دڕندەی ئەم نەتەوانە بکات؟ خۆ هەموویان بەناوی ئەڵڵاوە ئەم کارە دەکەن. خۆ پەرستگای کوردانی زەردەشتی لە شاری نەفەر (نفور) زۆر پیرۆزتر و مەزنتر و شیاوتر بوو لە مەککە و مەدینە، ئەی بۆچی عومەری کوڕی خەتتاب خاپوری کرد و هەموو کوردانی باوەڕە بەخوولای سەربڕین و شوێنی پیرۆزی ئایینی کوردانی بۆ هەتا هەتایی ژێر گڵ کرد. گەلۆ ئەگەر کەسێک ئیهوالە بە سەر مەککە و مەدینە بێنێت، و ئایەت لە

سەر ئایەتیشی بۆ تێبهەڵکات و بەرگری لە کردەوەکانی خۆی بکات، ئەوکاتە دەبێ عەرەبەکانی سعودی چی بکەن.

إِن تُقْرِضُواْ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَٰعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۚ وَٱللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ

ئەگەر قەرز بدەن بە خوودا بە قەرزی باش، خووداش چەند بەرابەر زیادی دەکات بۆتان، لە گوناح و هەڵەکانیشتان خۆشدەبێ، خووا پێزان و لەسەرەخۆیە (سورەی التغابن، ئایەتی ١٧).

شیرۆڤە: مەگەر هەرئەم قورئانە ناڵێت ئەڵلا لە هەمووشتێک و هەموو کەس بێ نیازە، ئەدی بۆ داوای قەرزی لە بەندەکانی کردووە. دەبێ قەرزی بۆچی بێ؟ مەگەر قورئان ناڵێت سود وەرگرتن ناڕەوایە (حەرامە)، ئەدی بۆ خوودا دەیهەوێت سود و قازانج بداتە بەندەکانی؟ دەبێ ئەم قەرزانە بە کێدا بۆ ئەڵلا ڕەوانە بکرێن؟ ئەگەر پێغەمبەر و ئیمامەکانی پێش ئەم ئەرکەیان هەبووبێت، دبێ ئەمرۆ ئەردوغان و خامنەی و شێخەکانی سعودی یان دارو دەستەکانی دوای ئەوان ئەم دراو و زێڕانە بدەنە دەستی ئەڵلا؟ ئەگەر ئەمانە ناکۆکی نەبن، دەبێ چی ناکۆکی بێ؟ دەبێ مرۆڤ کەنگین مێشک و بیری بەکاربێنێت کە قورئان تەنیا نووسراوەیەکی خەیاڵی سیاسی و کڵاوبەرداری و مێشکشۆری عەرەبەکان و دەستەڵات بەدەستانە. ئەگینا دەستەڵات بەدەستان، مامۆستایانی ئایینی و شێخەکان ئاگاداری هەموو ئەم ناکۆکی و ناڕاستی و ناعەدالەتیانەی ناو قورئان و ئیسلامدا هەن. بەڵام ئاوایان لە بەرژەوەندی دایە کە خەڵکی پێ گەمژەکەن و کاسپی پێوە بکەن و بەسەر خەڵکدا بەم شێوەیە فەرمانڕەوایی بکەن. ئەگینا ئەگەر خەڵک تێبگەن کە ئەم نووسراوانە هەمووی بۆ کڵاوبەرداری بوونە، ئەوکاتە کار و کاسپی و بیزنسەکەیان پەکی دەکەوێت و خەڵکیش لێیان خۆش نابێت و پڕ شەقیان دەکات.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُواْ نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ.

ئەی ڕۆڵەکانی ئیسڕائێل، ئەو نازونیعمەتەتان لە بەرچاوبێت کە ڕشتبووم بە سەرتاندا، کە من ڕێزی ئێوەمدا بەسەر هەموو خەڵکی سەردەمی خۆتاندا (سورەی البقرە، ئایەتی ٤٠).

شیرۆڤە: ئەڵلا لێرەدا جیاوازی خستۆتە ناو نەتەوەکانی کە خۆی دروستی کردوون، و وتەکەی یەکسانیخوازانە نییە. یان گەلۆ ئەمە وتەی بنەماڵەی عەرەبی قورەیشیە و لە لایەن خووڵاوە ناهاتووە. جا یان خووڵا یان بنەماڵەی قورەیش لەم نابەرابەریەدا بەرپرسیارن. ناشکرێت خووڵایەک کە مرۆڤی

دروست کردبێت، بۆ ئەوەی دروست کردبێت کە بەردەیی نەتەوەی عەرەب بکات. کە واتە، ئەم نووسراوەیە دەکرێ نووسراوەی مرۆڤ بێت، نەک ناردراوی خوولا.

فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ لِيَشْتَرُواْ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ.

سەرەنجام هاوار بۆ ئەو کەسانەی کەوا، هەر بەدەستی خۆیان کتێبێک دەنووسنەوە و پاشان دەڵێن ئەمە لەلایەن ئەڵلاوەیە، تاکو کالایەکی کەمی پێبکرن، دەک تێدابچن و سەرنەگون بن، بۆ ئەو شتەی کە دەینووسن و بۆ ئەوەش وەدەستی دێنن (سورەی البقرە، ئایەتی ٧٩).

شیرۆڤە: لێرەدا ئەڵلا جنێو بە خەڵک دەدات و سووکایەتی بە کەسانێک دەکات کە نووسراوەی تر دەنووسن. دەبێ ئەڵلا بۆچی خۆی هێنابێتە ڕێزی ئەو مرۆڤانە کە پێی خەراپ بوونە و بە ناشیرنی لە گەڵیان دواوە. لە سەردەمی ئەمرۆدا مرۆڤی تێگەیشتوو ئەگەر ڕەخنەی لێ بگیرێت و دژی نووسراوەی ئەو، نووسراوەیەکی تری بەهێزتر یان بێ هێزتر بنووسرێت، ئەوە بە دڵێکی فراوان وەری دەگرێت و دەڵێت با کۆمەڵگە بڕیاردەربێت، کام شتەیان پێخۆش بێت و پێیان ڕاست بێت، با هەڵی بژێرن. ئەگەر ئەم هەڵوێستەی ئەڵلا گرتویەتی لە بەرامبەر بەند (عەبد)ەکانی، ئەمرۆ کەسێکی ئاسای بیگرێت، پەسەند ناکرێت. یان گەلۆ ئەمە تەنیا هەڵوێستی بنەماڵەی قورەیش بووە و نووسراوەی دەستی ئەوانە؟

ثُمَّ أَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَا وَعَذَّبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۚ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلۡكَٰفِرِينَ

پاشان ئەڵلا ئارامی و خۆڕاگری خۆی ڕژاند بەسەر پێغەمبەرکەی و بڕوادارن، سوپایەکیشی نارد کە ئێوە نەتان دەدیت، سزای ئەو کەسانەشیدا کە کافربوون، ئاوایە تۆڵەی کافران (سورەی التوبە، ئایەتی ٢٦).

شیرۆڤە: دەبێ ئەڵلا بۆ سوپایەکی نەدیتراو نەنێرێت بۆ دەرکردنی داگیرکەرانی عەرەب، فارس، تورک و ئازەری لە کوردستان؟ خۆ بە نۆرەش بێت، نۆرەی کوردانە. دەی خوولایە هەڵی نەگری و سوپایەکەت ڕەوانە کەیت و تەخت و تاری هەموو ئازەری و فارس و عەرەب وتورک و تورکمەنان تێک دەیت. دەبێ بۆ مامۆستایانی ئایینی کورد شەو و ڕۆژ لە مزگەوتەکان ئەم نزاییەی بۆ خەڵک دووپاتە نەکەنەوە.

فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ
کاتێک مانگە یاساغکراوەکان تەواو بوون، لە هەر جێگایەی موشریکەکانتان دەستکەوت بیان کوژن، بیانگرن و ئابلوقە و گەمارۆیان بدەن، لە هەموو حەشارگەیەکدا خۆتانیان بۆ حاشاربدەن، جا ئەگەر تۆبەیانکرد و نوێژیان کرد و زەکاتیاندا، ئیتر ڕێیان بۆ چۆلکەن و لێیان گەڕێن، بێگومان خوودا لێ بوورده و دلۆڤانە (سورەی التوبە، ئایەتی ٥).

شیرۆڤە: بە کوردی پەتی بەم کارە دەڵێن چەتەگەری. دەبێ بۆ قورئان چەتەگەری بە ڕەوا زانیبێت. دیارە کە لە بەرژەوەندی عەرەباندا بووە، باسی ئەوەشی کردووە کە کارتان بە کافران نەبێت و دووریان لێبکە. بەڵام کاتێک دەستەڵاتیان ڕۆیشتووە، ئایەتی قەویتریان نووسین و بە گوێرەی ڕۆژ خەڵکیان گەمژاندووە و هەڕەشەیان لێ کردوون. لێرەدا ئاشکرایە کە هەموو قورئان و ئیسلام تەنیا و تەنیا بۆ بەرژەوەندی عەرەب و لە ناو عەرەبانیشدا، بۆ بەرژەوەندی بنەماڵەی قورەیش بەکار هاتووە. مادام ئەم پرۆژەیە سەری گرتووە، زۆر وڵاتی تریش هەمان پرۆژەیان کۆپی کردووە و بەم شێوازە خەڵکانی سەدەی بیست و یەکیش گەمژێندراون.

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ جَـٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَـٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ
ئەی پێغەمبەر! لەگەڵ کافر و دوڕووەکاندا جیهادبکە، دەربارەشیان توند و تیژی بنوێنە، جێگا و ماوەشیان دۆزەخە، چەند چارەنووسێکی خراپە (سورەی التوبە، ئایەتی ٧٣).

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَـٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا۟ فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ
ئەی ئەوانەی بڕوا و ئیمانتان هێناوە، ئەو دراوسێ بێ بڕوایانەتان قەتڵ بکەن، با توند و تیژیشتان لێوە بەدی بکەن، بشزانن بە ڕاستی خوودا لەگەڵ پارێزکاراندایە (سورەی التوبە، ئایەتی ١٢٣).

شیرۆڤە: لەم ئایەتانەی سەرەوە دەردەکەوێت کە ئایینی ئیسلام ئایینی شەڕ و کوشتنە، نەک ئایینی ئاشتی و بەخشش و دڵفراوان بوون.
خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيم

لە ماڵ وسامانیان سەدەقە و خێر وەرگرە، تا کو بەهۆی ئەوەوە پاک و خاوێنیان بکەیتەوە، دوعا و نزایان بۆ بکە، چوونکە دوعای تۆ ئارامیەکە بۆ ئەوان، خوداش بیسەر و زانایە (سورەی التوبە، ئایەتی ١٠٣).

شیرۆڤە: پێغەمبەر بەم بهانەیە سەرمایەی لە خەڵک ستاندوە، هەر بۆیەشە مەلاکانی کورد زەکات، بەرات و سەرچاککردنەوە بۆ خۆیان وەردەگرن.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

ئایینی خۆتان بۆ خۆتان، ئایینی خۆم بۆ خۆم (سورەی الکافرون، ئایەتی ٦).

شیرۆڤە: پێغەمبەر لەو کاتانەی کە هێز و دەستەڵاتی زۆر بووە، بڕیاری قەتڵ و جیهادی داوە، بەڵام کاتێک کە ڕوو بەشکست بووە، وتویەتی دین خۆتان بۆخۆتان، ئێمە دینی ئیسلامتان بە سەردا ناسەپێنین.

قَدْ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَـٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ

بەڕاستی ئەو کەسانەی کە پێش ئەمان بوون، پلان و نەخشەیان کیشا، سەرئەنجام خوودا خانوەکانیانی لە بنچینە و بنەڕەتدا دەرهێنا، سەربانەکانیان بە سەردا تەپی و ڕوخا، سزا و عەزابیان لە جێگایەکەوە بۆ هات، کەوا هەستیان پێنەدەکرد (سورەی النحل، ئایەتی ٢٦).

شیرۆڤە: ئەی خۆ لە تورک، ئازەری، فارس، و عەرەب خراپتر نییە، بۆچی خانوەکانیان بەسەردا ناڕوخێنیت.

وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِى ٱلْكِتَـٰبِ مَسْطُورًا

هیچ شار و دێیەک نیە ئێمە لە پێش ڕۆژی پەسڵان(قیامەت)دا کاولی نەکەین، یاخۆ سزایەکی توند و پڕ لە ئازاری نەدەین، ئەمەش لە کتێبی خوودا دا تۆمارکراوە (سورەی الاسرا، ئایەتی ٥٨).

وَمَنۡ أَعۡرَضَ عَن ذِكۡرِي فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةٗ ضَنكٗا وَنَحۡشُرُهُۥ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ أَعۡمَىٰ
هەرکەسێکیش پشتی لە یادی من هەڵکرد، بێگومان ژیانێکی تەنگ و دژواری هەیە، لە ڕۆژی پەسڵانیشدا بە کوێری حەشرونەشری دەکەین (سورەی طه، ئایەتی ١٢٤).

شیرۆڤە: ئەم سورانە سەرەوە هەموویان هەڕەشە و ترسن. لە بوواری سایکۆلۆژی ورەی مرۆڤەکان دادەبەزێنن کە سەرشۆڕ و خۆ بەدەستەوەدەری ئەم ئایینە بن. هەربۆیە موسڵمانان هەم لە دونیا و هەم لەئاخرەت زۆر دەترسن. زیاتر لە ٦٩١ جار وشەکانی ترس، عەزاب، ئاگر، سوتان، هەڕشە و گورەشەکانی ئەڵڵا لە قورئان دووپاتکراوەتەوە. پێغەمبەر گەورترین دەروونناسی ئەم گۆیەی زەویە بووە و بە دووپاتکردنەوەی وتەکانی زانیوەیەتی دەتوانێت لە مێشکشۆری خەڵکانی ساوێلکەدا سەرکەوتوبێت.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ مَاذَآ أَنزَلَ رَبُّكُمۡۚ قَالُواْ خَيۡرٗاۗ لِّلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ فِي هَٰذِهِ ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٞۚ وَلَدَارُ ٱلۡأٓخِرَةِ خَيۡرٞۚ وَلَنِعۡمَ دَارُ ٱلۡمُتَّقِينَ
وترا بەو کەسانەش کە لە خوودا ترس بوون، پەروەردگارتان چی ناردۆتە خوارەوە؟ وتیان چاکە، بۆ ئەوانەی لەم دونیایەدا چاکە و خێریان ئەنجام داوە، خێر و پاداشی چاکەیان بۆ دانراوە، بە ڕاستی ماڵی پەسڵانیش چاکترین ماڵە، ئای چەندە خۆشە ماڵی لە خوودا ترسەکان (سورەی النحل، ئایەتی ٣٠).

جَنَّٰتُ عَدۡنٖ يَدۡخُلُونَهَا تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۖ لَهُمۡ فِيهَا مَا يَشَآءُونَۚ كَذَٰلِكَ يَجۡزِي ٱللَّهُ ٱلۡمُتَّقِينَ
باخ و باخاتێکە کە جێگای مانەوەیە، دەچنە ناوی، چەندین ڕوبار لە ژێردار و درەختەکانیانەوە جاریە، هەرچیان بوێ لە وێ بۆیان ئامادەیە، بەم شێوە خوودا پاداشی لە خوودا ترسەکان دەداتەوە (سورەی النحل، ئایەتی ٣١).

شیرۆڤە: ئەم پاداشەی ئەڵڵا زیاتر لە ١٨٢ جار لە قورئاندا دووپاتکراوەتەوە. ئەم دووپاتکردنەوانە بوونەتە هۆی سەرەکی مێشکشۆری خەڵکانی ساوێلکە و لەئاکامدا ئایینی ئیسلام ڕۆژبەڕۆژ پەرەی ستاندووە.

وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعۡمَىٰ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ أَعۡمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلاً
هەرکەس لەم دونیایەدا کوێربێت، لە پاشەڕۆژیشدا کوێرە و زۆرتر ڕێگا لێون بووە (سورەی الاسرا، ئایەتی ٧٢).

شیرۆڤە :خوودا خۆی کوێری دروستکردوە، چۆن دەبێت بەشکانەوە و بێڕێزی باسی بکات؟ خوودا دەبێ زۆر لەمە مەزنتربێت کە سووکایەتی بە دروستکراوی خۆی بکات؟ گەلۆ ئەمە دەری ناخات کە قورئان هەڵبەستراوی مرۆڤە؟

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَحۡلَلۡنَا لَكَ أَزۡوَٰجَكَ ٱلَّٰتِيٓ ءَاتَيۡتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيۡكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّٰتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَٰلَٰتِكَ ٱلَّٰتِي هَاجَرۡنَ مَعَكَ وَٱمۡرَأَةٗ مُّؤۡمِنَةً إِن وَهَبَتۡ نَفۡسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنۡ أَرَادَ ٱلنَّبِيُّ أَن يَسۡتَنكِحَهَا خَالِصَةٗ لَّكَ مِن دُونِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۗ قَدۡ عَلِمۡنَا مَا فَرَضۡنَا عَلَيۡهِمۡ فِيٓ أَزۡوَٰجِهِمۡ وَمَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُمۡ لِكَيۡلَا يَكُونَ عَلَيۡكَ حَرَجٞۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمٗا
ئەی پێغەمبەر، بێگومان ئێمە ئەو ژنانەت کە مارەیەکانت پێداون بۆ تۆمان حەڵاڵ کردووە، ئەو کەنیزانەش کە لە جەنگدا ئەڵڵا کردویە بە نسیبت، کچەکانی مام، خاڵ، پورەکانت و ئەوانەی کە لەگەڵتا کۆچیان کردووە، هەرژنێکی موسڵمانیش ئەگەر هاتوو خۆی پێشکەش کرد بە پێغەمبەر، ئەگەر پێغەمبەریش ویستی مارەی بکا، ئەوە تایبەتی تۆیە نەک موسڵمانان، بێگومان ئێمە چاک دەزانین چیمان لە سەر پێویست کردوون، سەبارەت بە ژنەکان و کەنیزەکانیان، تاکو گیروگرفت نەیەتە ڕێگای تۆ، خوداش هەمیشە لێ بووردە و دلۆڤانە (سورەی الاحزاب، ئایەتی ٥٠).

شیرۆڤە: دەبێ ئەڵڵا بۆچی ئازادی بە پێغەمبەردابیت تاکو بەکەیفی خۆی ژن مارەکات و تەنانەت کەنیزەکان بە بێ مارەیش بەکیفی خۆی لەگەڵیان ڕابووێریت؟ کەس لە موسڵمانان مافی هەڵبژاردنی کەنیزەکانی نەبووە تا پێغەمبەر ئیشتیای لێبووبن؟ گەلۆ هەبوونی دەیان ژن و کەنیزە بۆ خۆشڕابوواردن کاریکی شیاو و مرۆڤیە؟ گەلۆ ئەم ئایەتە بەس نیە بۆ ئەوەی موسڵمانان بیربکەنەوە کە بەڕاستی ئیسلام یانی تەسلیم بوون لە بەرانبەر خوواستەکانی تایبەتی پێغمبەر و بە گشتیش نەتەوەی عەرەب؟ ئەرێ زۆر زەحمەتە لەم ئایەتە تێگەیشتن؟

هُوَ ٱلَّذِي يُحۡيِۦ وَيُمِيتُۖ فَإِذَا قَضَىٰٓ أَمۡرٗا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ
هەر ئەو زیندوو دەکاتەوە و دەشمرێنێ، کاتێکیش ویست و خوواستی لە سەر کارێک بوو، هەر تەنیا پێی دەڵێ ببە، ئەویش دەبێ (سورەی عافر، ئایەتی ٦٨).

شیرۆقە: دەبێ کەنگین ئەڵڵا خوواستی لەوەی بێت کە بڵێت داگیرکەرانی کوردستان؛ فارس، ئازەری، تورک و عەرەب لە کوردستان بچنەدەر و ئیتر بەسیەتی قەتڵ و داگیرکەری؟ یان بڵێت مامۆستایانی ئایینی، ڕاستیەکان بە گەلی کورد بڵێن، ئەگینا خوواستم لە سەرتان دەگۆردرێت و لە قیامەتدا سزای توند و تیژم بۆتان دەبێت؟

ٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ ۗ وَلَذِكْرُ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ
هەرچیت بۆ نێردراوە لە کتێب بیخوێنەوە، نوێژیش بکە، بەڕاستی نوێژ بەرگری دەکات لە کاری ناشرین و خەراپ، یادی ئەڵڵاش گەورە و مەزنترە، ئەڵڵاش دەزانێ چی دەکەن (سورەی العنکبوت، ئایەتی ٤٥).

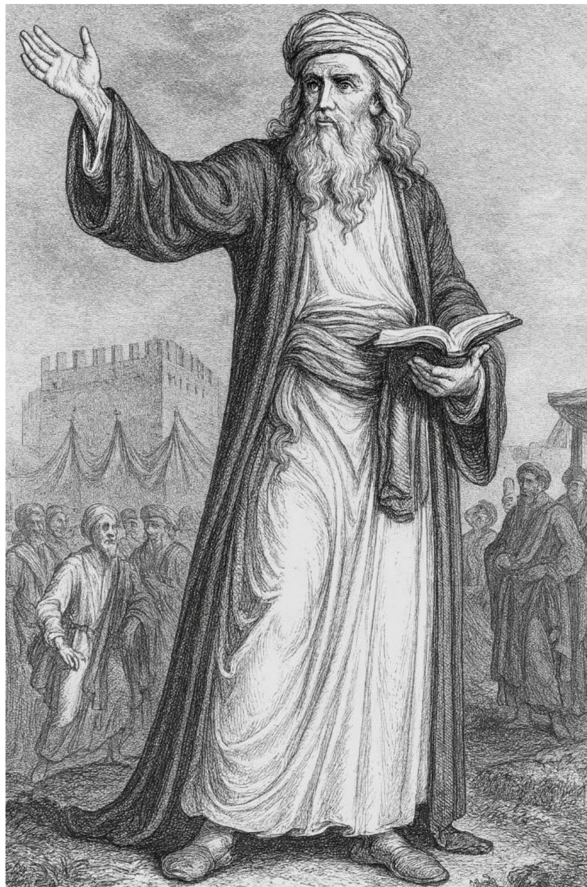
شیرۆقە: حەزرەتی عومەر ، ئیمام خومەینی، خامنەی، سەددام حوسێن، بەشار ئەسەد و تەیب ئەردوغان هەموویان نوێژکەربوونە، ئەدی بۆ دەبێ نوێژەکانیان پێشیان پێنەگرتبن لە کاولکردن و قەتڵکردنی خەڵکی بێتاوانی کوردستان؟ گەلۆ نوێژکردن نابێتە هۆی مێشکشۆری خەڵکانی ساوێلکەی کوردستان بۆ ئەوەی کە هەم خۆیان قەتلی برا کوردەکانیان بکەن و هەم چاو بنوقێنن لە بێڕەوشتی و دڕەندەی داگیرکەرانی عەرەب، تورک، ئازەری و فارسی موسڵمان لە کوردستان؟

أَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْمَأْوَىٰ نُزُلًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ
بەڵام ئەوانەی بڕوا و ئیمانیان هێناوە و کار و کردوە چاکەکانیان ئەنجام داوە، بەهۆی ئەو کارانەوە کە کردویان، باخ و باخاتێکیان هەیە کە جێگای ڕاستەقینەیە و میوانداریان لێدەکرێت (سورەی السجدە، ئایەتی ١٩).

شیرۆقە: گەلۆ هیچ ڕەوایە حەزرەتی عومەر، خومەینی، سەددام، ئەردوغان و هەموو دارو دەستەکانیان لە بەهەشت لە ناو باخ و باخات و لە دەم ڕووباری شەڕاب و هەنگوین، بە دیان حۆری میوانداریان لێ بکرێت، بەڵام دەهەزار کەنیزەی کوردی ڕفێندراو و سەدهەزار کوردی قەتڵکراوی بەدەستی حەزرەتی عومەر و دارودەستەکەی، ١٨٢ هەزار کوردی ئەنفالکراو، دەهەزار کوردی کوژراوی جیهادەکەی ئیمام خومەینی، ١٥٠ هەزار کوردی کوژراو بە فەرمانی مستەفا کەماڵ پاشا تا تەیب ئەردوغان، لە دۆزەخدا بسوتێندرێن، چوونکە کورد و ئازادیخواز بوون، نەک سەرشۆڕ و داگیرکەرپەرست؟

أَوَلَمۡ يَهۡدِ لَهُمۡ كَمۡ أَهۡلَكۡنَا مِن قَبۡلِهِم مِّنَ ٱلۡقُرُونِ يَمۡشُونَ فِي مَسَٰكِنِهِمۡۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٍۚ أَفَلَا يَسۡمَعُونَ
ئایا بۆیان دەرنەکەوتووە، چەندین بەرەمان پێش ئەوان قڕکردوە، کە لە خانوبەرەکانی خۆیاندا لە جموجۆڵدابوون، بەڕاستی ئا لەمانەدا چەندین نیشانە و بەڵگە هەن، دەبۆ نابیسن؟ (سوڕەی السجد، ئایەتی ٢٦).

شیرۆڤە: ئەرێ دەبێ بۆ خووا پشتی کردبێتە خەڵکی کورد، دەبێ کەنگین نەتەوەکانی ئازەری، تورک، فارس و عەرەب لە کوردستان لە ماڵەکانی خۆیاندا قڕکات؟ ئەرێ دەبێ ئەڵڵا بۆ پاڕانەوەی ٤٢ ملوێن کورد نەبیسێت؟

حەزرەتی محەممەد (درودی خووای لە سەر بێت) لە ساڵی ٥٧٠ زایینی لە شاری مەککە لەدایک بوو. لە ساڵی ٦١٠ لە ئەشکەوتی حیرا کە سێ کیلۆمەتر لە مەککە دوورە، ئەڵڵا لە ڕێگای جوبڕائیل قوڕئانی بۆ نارد. لە ساڵی ٦٢٢ لە مەککەڕا پەنابەری شاری مەدینە بوو. لەم ماوەیە لایەنگری زۆری پەیداکرد و پاشان لە ساڵی ٦٤٢ لە هێرشێکدا شاری مەککەی گرتە ژێر فەرمانڕەوای خۆی. واتە پێغەمبەر لە هەموو تەمەنیدا تەنیا توانی بەشێک لە دانیشتوانی شاری مەککە و مەدینە بکاتە موسڵمان. حەزرەتی محەممەد (درودی خووای لە سەر بێت) نۆ ژنی بەفەرمی هەبوو، لەگەڵ عایشەی کچی عومەر و سەلمەی کچی ئەبوبەکر زەماوەندی کردبوو. فاتمەی کچی دابوو

حەزرەتی عەلی و سومەییەی کچی دابوو بە حەزرەتی عوسمان. واتە هەر ئەو خزمانەشی بوونە خەلیفەی ئیسلام. خەلیفەکانی ئیسلام لەسەر دەستەڵات و تێگەیشتنیان لە ئیسلام ناکۆکیان هەبوو، تەنانەت حەزرەتی عایشە (خووای لێ ڕازی بێت) لە نزیک مەدینە بە سواری وشتر لە گەڵ حەزرەتی عەلی(خووای لێ ڕازی بێت) بە شەڕهات کە بە شەڕی جەمەل(وشتر) ناسراوە. پێغەمبەری ئیسلام لەساڵی ٦٣٢ لە تەمەنی ٦٣ ساڵی کۆچی دوایکرد و چەندین ژن و کەنیزەی لەپاش بەجێما.

پەیدابوونی ئایینی ئیسلام لە کوردستان دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەوتەم واتە ساڵەکانی ٦٣٤ تا ٦٤٤ی زایینی. لەم کاتەدا حەزرەتی عومەر (خووای لێ ڕازی بێت) بەناوی بیرو باوەڕی ئیسلام هێرشی کرد بۆ کوردستان و بە سوپاکەی گوت ئەی موسڵمانان هێرش بەرنە سەر کافرەکان (کوردەکان و زەردەشتیەکان) و لە ڕێگای ئەڵڵادا بیان کوژن و سامانەکەیان بە تاڵانبەرن و ژن و کچەکانیان بۆ خۆتان بە کۆیلەی سێکسی (کەنیزە) بگرن."

بەم شێوەیە و بە بەهانەی ئایینی ئیسلام، عەرەبەکان هێرشیان کردە سەر کوردستان. لە ئاکامدا تا توانیان کوردیان کوشتن و وڵاتەکشیان خاپورکردن. کوردەکان ئایینی زەردەشتیان هەبوو و باوەڕمەند بە خووا بوون بەڵام حەزرەتی عومەر (خووای لێ ڕازی بێت) ،خووای بەفەرمی نەدەناسی و دەیگوت هیچ خووایەک بوونی نیە، بێجگە لە ئەڵڵا (لا إله إلا الله).
عەرەبەکان بۆ داسەپاندنی فەرهەنگی عەرەب و تواندنەوەی فەرهەنگی کوردی، پیاوەکانی کوردیان کوشتن و منداڵەکانیان بە زۆری کوتەک فێرە نوێژ و ڕۆژوی عەرەبی کردن. ئەسحابەکانی ئیسلام کچە کوردەکانیان بە ڕەوا (حەڵاڵ) دەزانین و بە تۆبزی دەستدرێژیی سێکسیان پێدەکردن. لە ئاکامی ئەو سووکایەتی و بێڕەوشتیەدا دەهەزار کچی مێرمنداڵی جوانیان هەڵبژارد و لە بنەماڵەکانیان ستاندن و بردیانن بۆ حجاز. حەزرەتی عومەر (خووای لێ ڕازی بێت) ١١٣ کچی لە منداڵە کوردەکان کردە کۆیلەی سێکسی خۆی.

دیارە گەلی کوردستان بە خۆشی خۆی نەبوو کە ئایینی ئیسلامی قبووڵکردووە، بەڵکو بە زەبری شمشێر و خوێنڕشتن بووە. عەرەبەکان بۆ بە تاڵانبردنی سامان و دارایی کوردستان هێرشیان کردە سەر کوردستان و خەڵکی بێ تاوانیان کۆمەڵکوژ کرد. کوژراوەکانیان کردە سەدان چاڵی گەورە و لە زۆر شوێن کەڵەکی گاوریان لە سەر دروستکردن. هەزاران کوردیان بە برینداری گرت و کوشتیانن. ئەو

کوردانەی کە لە بەرانبەر شمشێری عەرەبەکاندا خۆیان نەدا بەدەستەوە، تا ناوقەدیان لە گڵگرتن و لە پێشچاوی کەس وکاریان بەردەبارانیان کردن.

شوێنەواری دڕندەیی عەربەکانی ئەو سەردەمە تا ئێستاش لە کوردستان هەیە و لە زۆر شوێن کەڵەکی گاورەکان ماون. لە ژێر ئەو کەڵەکە گاورانەدا، تەرمی بە هەزاران کوردی نیشتمانپەروەر و شۆڕشگێر هەن کە ئامادە نە بوونە سەر بۆ داگیرکەرانی عەرەب دانوێنن. گاورەکان شەرافەتمەندترین و شۆڕشگێڕترین کوردەکانی ئەوسای کوردستان بوونە کە لە دژی داگیرکەرە عەربە موسڵمانەکان شەڕیان کردووە و لە پێناوی سەربەرزیی و ئازادیی گیانیان بەختکردووە. لەسەر گۆڕی ئەو ئەسحابە عەرەبانەی کە لە شەڕی داگیرکردنی کوردستاندا کوژراون، شاڵ هەڵدراوە و بە تۆبزی کراون بە پیرۆزگە (مەرقەد) بۆ کوردان. لە ڕاستیدا ئەسحابەکان دوژمنانی باب و باپیرانمان بوونە و خوێنی نەتەوەی کوردیان لە سەر خاکی کوردستان ڕشتووە.

جێگای زانینە کە یەکێک لە هۆیەکانی بێچارەی نەتەوەی کورد کە وەک پێویستە پێش نەکەوتووە و وەکوو گەلانی تری جیهان نەبۆتە خاوەن ناسنامە و کیانی سەربەخۆ، ئەوەیە کە عەرەبەکان لە سەردەمی حەزرەتی عومەر(خووای لێ ڕازی بێت) گەلی کوردیان بە سەر چەند شێخ و سەرۆک خێڵدا دابەشکرد کە ئێستاش لە سەدەی بیست و یەکەمدا کورد لە دەستی ئەم دواکەوتوویيە دەناڵێنێ. سوپای عەرەب بۆ ماوەی چەند ساڵێک لە کوردستان مایەوە تاکوو بنکەی خۆی بە تەواوی لەم وڵاتە سەقامگیرکرد. عەرەبەکان بە زۆری کوتەکیش بێت هێندێک هاوکار و سیخوڕی خۆیان لە ناو کوردستان پەیداکرد و ناویان نان سەیدی ئەولادی پێغەمبەر (کاکی کوڕی پەیامنێر)، شێخ (پیر)، دەروێش (نەدار) و سۆفی (خۆبەدەستەوەدەر). شێخ و سەیدەکان تەنیا بۆ عەرەبەکان کاریان دەکرد و هەموو سامان و دارایی کوردستانیان کۆدەکردەوە و دە دەستی عەرەبەکانیان دەکرد. ئەگەرچی ئەمڕۆ بەشی هەرە زۆری خەڵکی کوردستان مێشکیان شۆردراوەتەوە و ڕاستی ڕووداوەکان نازان و بوونەتە موسڵمان، بەڵام ئێستاش زۆرینەی دارایی کوردستان نادرێتە دەستیان و بەرهەمی کوردستان بۆ داگیرکەرانە.

داگیرکەرانی کوردستان هەردەم لە ناوی ئایینی ئیسلام کەڵکیان وەرگرتووە و کوردیان فریوداوە و توانیویانە بەسەریدا زاڵبن و بی چەوسێننەوە و هەرچی دارایی کوردستانیشە بیدزن و بۆ خۆیانی

بکێشنەوە. هەر بۆیە گەلانی عەرەب، تورک و فارس لەلایەک نەیان هێشتووە کورد مێژوویی خۆی و وڵاتەکەی بە دروستی فێربێت و لەلایەکیتر نەیان هێشتووە کورد یەکگرتووبێت و بەرژەوەندی نەتەوەیی خۆی بزانێت. داگیرکەران زۆربەی گەلی کوردیان بەم شێوەیە لە دەریای ئاییندا گێژکردوە و داخوازی گەلی کوردیان ئەوەندە دابەزاندووە کە کوردان لە هەموو شتێک زیاتر بە کێشەی ئایینی ئیسلامەوە سەرگەرمبن و ویستی تریان نەبێت. کوردستان ئەگەر لە ئاشتیدا بێت، ئەوە بەهەشتی سەرجیهانە بەڵام ئەمڕۆ قازانج و خۆشیەکەی بۆ داگیرکەرانە و بەشی زۆربەی گەلی کوردی بەستەزمانیش، ئایینی ئیسلام و سەردانەواندنە بە هیوای بەهەشتێکی نادیار.

لە ناو ئایینی ئیسلامدا ئەو بیروڕا جۆراوجۆرانەی خوارەوە هەن کە هەر یەک لە وان خۆی پێ لەوەی تر باشترە و ئەوەی تر پەسەند ناکات: شافعی، حەنەفی، حەنبەڵی، مالکی، ڕێبازی قادری، ڕێبازی نەقشبەندی، ڕێبازی ڕەفاعی، بەکتاشی، عەلی ئیلاهی، شەبەک، قەڵەم حاجی، بەوەریەکان، فەیلی، عەلەوی و ئەسنا عەشەری.

٤.٦- ئایینی یەزیدی

ئایینی یەزیدی یەکێک لە ئایینەکانی تری گەلی کوردستانە. یەزیدیەکان بە زمانی کوردی خواپەرستی دەکەن و بڕوایان وایە کە خواکەشیان بە کوردی دەدوێت. بەشێک لە یەزیدیەکان خۆیان بە باڵێک لە ئایینی زەردەشتی دەزانن و ئایینەکەی خۆیان بە هێندێک گۆڕانکاری و بە ناوی یەزیدیەوە لە هێرش و کۆمەڵکوژی موسڵمانان پاراستووە.

یەزیدیەکان باوڕیان بە یەک خوایە کە ناوی یەزدانە و بە دروستکەری گەردون و حەوت فرشتە و ئادەمی دەزانن کە گەورەی فرشتەکان ناوی "مەلەکە تاوس"ە. یەزیدیەکان بڕوایان وایە کە دوای مردن گیان ڕووبەڕووی دادگایەک دەبێتەوە کە لە حەوت دادوەر پێکهاتووە.

ئەو کەسانەی کە شەڕیان لە خێر زیاترە، دەکەونە تاریکی. ئەو کەسانەی کە خێر و شەڕیان بەرانبەرە، دەیانخەنە شوێنێک بە ناوی زینەخە کە تێیدا خۆشی و ناخۆشی دەبینن. ئەوانەی کە خێریان زۆرترە دەچنە بەهەشت.

ڕووگەی یەزیدیەکان ناوی لالشە و لە نزیک شاری موسڵی باشووری کوردستان هەڵکەوتووە. یەزیدیەکان لە یەکەم ڕۆژی مانگی ڕەزبەر (ئۆکتۆبر) بۆ زیارەتی گۆڕی پیرعودە دەچنە لالش.

٤.٧- ئایینی یاری

"پیر بنیامین شاهۆیی" وەک دروستکەری ئایینی یاری (یارسا) دەناسرێت بەڵام "سوڵتان سەهاک بەرزەنجی" لە ساڵی ١٢٥٠ زایینی ئایینی یاری ڕاگەیاند.

پەرتووکی ئایینی یارسایەکان ناوی دەفتەر (دەفتەری پردیوری)ە کە بە "دیوانی گەورە" یان "دەفتەری سەرئەنجام" ناوی دەبەن. لەو دەفتەرەدا وتەکانی "بهلول" و "پاشا خۆشین لوڕستانی" تێدا نووسراون. چەند دەفتەرێکی تریشی وەک "دەفتەری ئیلبەگی جاف" لە سەدەی پازدە، "دەفتەری خان ئیلماس" و "دەفتەری پیر ئەمیر" و "دەفتەری براکە گۆران" لە سەدەی هەژدەی زایینیدا نووسراون. "ساوە" و "گۆران" دواین دەفتەرەکانی ئایینی یارسان.

بەگوێرەی ئایینی یارسا خووا لە خاوەنکارانێکی وەک "برایم، زەردەشت، سوڵتان سەهاک، پیرموسا، داود دوودانی، بابا یادگار، دایە ڕەمزبار" و زانایانەکی وەک "کەیخوسرەو، کاوەی ئاسنگەر، ئەفلاتون، سوقڕات، حافز، بهلول ماهی، بابا سەرهەنگ دوودانی، بابا ناوس جاف، بابا جیل، پیرشاهۆ " خۆی گەیاندۆتە مرۆڤ.

یارسایەکان دوو ڕووگەیان هەنە. یەکیان ڕووگەی دەروونیە و ناوی "دەستگای خوواوەندگاری"(جەم)ە و ئەوی تریان "پردیور"ە و دەکەوێتە نزیک گوندی پیران(شێخان) کە لە هەورامانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانە. گڵکۆی سوڵتان سەهاک و بەشێکی زۆر لە زانایانی یارسای لەم شوێنەن.

یارسایەکان باوەڕیان بە بەهەشت و جهەندەم نیە بەڵکو بەگوێرە ئایینی یاری، کردارەکانی مرۆڤ لەلایەن "پیرموسا" دەنووسرێن و مرۆڤەکان بەگوێرەی ئاستی باش یان خەراپ بوونیان لە مرۆڤ یان ئاژەڵانێکی تردا دووبارە لەدایک دەبنەوە.

جێگای ئاماژەیە کە ڕێبازەکانی وەک حەققە و کاکەیی بەهۆی نزیک بوونیان بە بەشێک لە پەیڕەوانی ئایینی یارسا دەناسرێن.

بەشی پێنجەم

٥- هۆیەکانی پێشنەکەوتنی کۆمەڵگەی کوردەواری

کوردستان وڵاتێکی کۆڵۆنی کراوە و داگیرکەران بوواریان بە گەلی کورد نەداوە کە خۆی پێشبخات و وەک نەتەوەکانی تر بە شێوازێکی پێشکەوتووخوازانە داکۆکی لە ناسنامە و بوونی خۆی بکات. کۆمەڵگەی کوردەواری هەموو ڕێگاکانی پێشکەوتنی لێ گیراون، هەر بۆیە لە بووارەکانی ئابووری، تەکنیکی، ڕامیاری، فەلسەفی، کەلتووری و کۆمەڵایەتی وەک پێویست پێشنەکەوتووە.

داگیرکەرانی کوردستان بۆ گەیشتن بە بەرژەوەندیە ئابووریەکانیان بە پیلانێکی هاوبەش و تۆکمەکراو خۆیان بەسەر خەڵکی کوردستاندا سەپاندووە. هەر کوردێک هەوڵی دابێت لە بوواریکدا خۆی یان کۆمەڵگەی کوردەواری پێشبخات، ڕاستەوخۆ لە لایەن نەیارانی کۆنەپەرست و داگیرکەری کوردستان بە شێوازی کوشتن، زیندانی کردن، بێسەروشوێن کردن و دوورخستنەوە سەرکوت کراوە. بەم شێوە نەیان هێشتووە کورد بگاتە ئامانج و وەک گەلانی تری جیهان لە پێشکەوتن و شارستانیەت و ئارامیدا بژیت. داگیرکەرانی کوردستان بوونەتە هۆی نەخوێندەواری، نەزانی، پەرەستاندنی فەرهەنگی خێڵەکی، دروستبوونی ڕێکخراوە و هێزی زۆردار و کەسایەتی بەرژەوەندیخواز لە ناو کۆمەڵگەی کوردەواریدا.

کوردستان تا چوار پارچە بێت و ڕێکخراوەکانیش لەبوواری ڕامیاری و بەرژەوەندیەکانەوە دەیان پارچە بن، ئیتر کۆمەڵگەی کوردەواری هەر بەم شێوەیە لە دواکەتویی و ژێردەستیدا دەمێنێتەوە.

کوردستان کاتێک پێش دەکەوێت کە هەموو ڕێکخراوەکانی بە کردەوە بۆ بەدەستهێنانی ناسنامەی نەتەوەیی و دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی دادپەروەر و یەکسانیخواز تێ بکۆشن.

جێگای ئاماژەیە کە گەلی کورد چەند هەلی بەنرخی بۆ ڕەخساوە کە سەرکەوێت و بگاتە ئامانجەکانی بەڵام هەر جارە چەند تەنگ و چەڵمەی ڕۆژگار لە پێشی بوونەتە ئاستەنگ.

ئەو فاکتەرانەی خوارەوە بوونەتە هۆی سەرەکی کە کورد نەتوانێت بەم جۆرە کە پێویستە لە دەرفەتە مێژوویەکان کەلک وەرگرێت:

١- نەبوونی دامەزراوەیەکی نەتەوەیی کوردی کە بتوانێت لە ناو کوردستان و لە ئاستی جیهانیش نوێنەرایەتی گشت گەلی کوردستان بکات.
ئەو ڕێکخراوە نەتەوەییە دەبێ تایبەتمەندی و توانای یەکخستنی ڕیزەکانی گەلی کوردستان هەبێت و بۆ ناساندن و جێخستنی ناسنامەی کوردستانی لە ناوخۆی وڵات و لە ئاستی جیهانیدا تێ بکۆشێت. تا ئەمڕۆ لە کوردستان وەها دامەزراوەیەکی خاوەن کارێزمای مەزن نەبووە.

لە ساڵی ١٩٩٩ کۆنگرەی نەتەوەیی کوردستان لە بروکسێل دامەزرا و مانیفێستی نەتەوەیی بەگوێرە توانای ڕۆژەڤ گەلاڵە کرد. ئەگەرچی نە یتوانیووە لە ئاستی پێویستدا کاریگەریی هەبێت، بەڵام دەشێ کار بۆ گەشەستاندنی بکرێت.

پێویستە کوردستانیان و ڕێکخراوەکانی کوردستان پشتگیری دامەزراوەیەکی نیشتمانپەروەر بکەن بۆ ئەوەی لە قەیران و کێشەکان، ئەرکی نەتەوەیی خۆیان چالاکانە بەڕێوەبەرن. پشتگیری هەموو لایەنەکانی نیشتمانپەروەر لە دامەزراوەیەکی نەتەوەیی دەبێتە هۆی پتەو بوونی دۆزی کورد لە ئاستی ناونەتەوەییدا. چوونکە ئەو دامەزراوەیە نەتەوەییە دەتوانێت بەیەک بەرنامە و ستراتژی بۆ چارەسەری کێشەکان کار و خەبات بکات.

٢- نەبوونی یەکییەتی نەتەوەیی کورد یان نەبوونی تەبایی و ئاشتی لە نێوان ڕێکخراوە ڕامیاریەکانی کوردستان.
بە هۆی لێکداپچڕاندنی گەلی کورد و دابەشکردنی کوردستان بە سەر چوار داگیرکەری دڕندە (هۆڤی)دا تا ئێستا یەکییەتیەکی بە هێزی نەتەوەیی کوردی پێک نەهاتووە کە وەڵامدەرەوەی ناسنامە و کەسایەتی نەتەوەیی کورد بێت. هەر ئەو لێکدابچڕاندنەش بۆتە هۆی دروستبوونی ڕێکخراوی جۆراو جۆری کوردستانی کە هێندێکیان تەنیا بۆ گەیشتن بە بەرژەوەندیە شەخسی و حیزبیەکانیان ناوی کوردستانیان لەسەر خۆ داناوە. بەشێک لەو ڕێکخراوە بەرژەوەندیخوازانەی کورد، نەتەنیا لە

چارەسەری دۆزی کورددا ڕۆڵێکی ئەرێنیان نەبووە، بەڵکو بوونەتە کۆسپ و کێشەی فراوانتری وەک شەڕی براکوژیان ناوەتەوە و تەنانەت لە دژی ڕێکخراوەکانی تری کوردستان هاوکاریی داگیرکەرانی کوردستانیان کردووە.

٣- سیاسەتی بەرتەسکی ڕێکخراوەیی و شەخسی لە ناو هێندێک ڕێکخراوەکانی کوردستان.
هەبوونی سنوری دەستکردی داگیرکەران لە نێوان چوار پارچەی کوردستان و شەڕی نێوان دەستەڵاتەکانی داگیرکەری کوردستان لەگەڵ یەکتر و لەگەڵ گەلی کورد، بۆتە هۆی دروستبوونی ڕێکخراوەی جۆراو جۆر لە کوردستان. هێندێک لە و ڕێکخراوانە تەنیا لە بیری بەژەوەندی شەخسی خۆیاندا بوونە و بە ناوی کوردایەتی بازرگانیان کردووە. ئەو ڕێکخراوانە نەتەنیا کێشەی کورد چارەسەر ناکەن، بەڵکو بە هۆی هاوکاریی و گرێدراویان بە یەکێک یان هێندێک لە داگیرکەرانی کوردستان، بوونەتە هۆی سەرەکی ئاڵۆزتربوونی دۆزی کورد و نائارامی کوردستان. سیاسەتی ئەم ڕێکخراوانە سەرناکەوێت و پێویستە سەرکردە و کادرەکانیان لە دواڕۆژی خۆیان باشتر بیر بکەنەوە و بزانن دۆزی نەتەوەکەمان بەم جۆرە سیاسەتانە هەر پاش دەکەوێت و لە ئاکامدا هەموو گەلی کورد زەرەرمەند دەبێت. ئەگەر قازانجی لایەنێکیشی تێدابێت، ئەوە کاتیە و لە کۆتاییدا خودی ئەو لایەنەش زەرەرمەند دەبێت.

هەر وەک لە مێژووی گەلی کورددا نە بوونی ڕامیاریەکی دروست و پاکی هێندێک ڕێکخراوەی کوردی لە بەرانبەر دۆزی کورددا بۆتە مایەی بێ هێزبوون و تێکچوونی ئەم ڕێکخراوانە. ئەرکی مێژوویی و بەرپرسیارەتی هەر ڕێکخراوەیەک و هەر ئەندامێک یان لایەنگرێکی ئەوەیە کە بیر لە چارەسەری کێشەی کورد بکاتەوە و ڕامیاری و چالاکیەکانی تەنیا لە پێناو بەرژەوەندی و بەها نەتەوەیەکانی گشت گەلی کوردستاندا بەکار بێنێت. دەبێ هەر تاکێکی کوردستانی لە بەرژەوەندی ڕێکخراوەیی و شەخسی دووری بکات. پێویستە کە هەر کوردێک و هەر ئەندامێکی ڕێخراوەیەکی کوردی، کاتێک بەرژەوەندی نەتەوەیی لە مەترسیدا دیت، ڕێنوێنی سەرکردەکەی بکات یان لانیکەم دوای سیاسەتی چەوتی ئەو نەکەوێت. بەتایبەتی سیاسەتێک کە ببێتە هۆی شەڕی براکوژی، بە هەر ناوێک یان بیانویەک بێت هەرگیز پەسەندی نەکات. ئەرکی هەر تاکێکی کوردە کە لە بەشداریکردن یان پشتگیریکردنی پیلانی کوردکوژیی، خۆی دووربگرێت.

جێگای ئامازەیە کە شەڕی ناوخۆ لە بەرژەوەندی کورددا نیە، چوونکە لە لایەک داگیەکەران کەلکی ڕامیاری خۆیانی لێوەردەگرن و لە لایەک دەبێتە پاڵپشتێک بۆ بەدیهاتنی بەرژەوەندی تەسکی کەس، بنەماڵە و ڕێکخراوەیەک. لە کۆتاییدا سەرکردەی ڕێکخراوەکانی شەڕکەر بە بێ ئەوەی زەرەرمەند بووبن یان کەسێک لە بنەماڵەیان کوژرابێت و پاش بەکوشتدانی هەزاران کورد بەدەستی یەکتری، خۆیان ئاش دەبنەوە. بۆ وێنە سەیری ئەو شەڕانەی خوارەبکەین:

- پارتی دێموکراتی کوردستان و یەکییەتی نیشتمانی کوردستان کە لە ماوەی چەندین شەڕی براکوژیدا بە هەزاران کوردیان تێداکوشت، بەڵام پاشان بارزانی و تاڵەبانی ئاشبوونەوە و هیچکامێکیان زەرەرمەند نەبوون، بەڵکۆ بەو شەڕە براکوژیانە بازرگانیەکی زۆریشیانکرد و ژمارە بانکەکانی خۆیان پڕکردن لە دراوەکانی ئێران، تورکیە و عێراق.
- شەڕی براکوژی نیوان کۆمەڵەی زەحمەتکێشانی ئێران و حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران کە بەهەزان کەسی تێدا کوژران، بەڵام هیچ زەرەرێک بە بنەماڵەکانی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو، عەوڵای موهتەدی، برایم عەلیزادە و مەنسور حیکمەت نەکەوت.
- هەروەها لە شەڕەکانی نێوان حدکا و حدکارێبەرایەتی شۆڕشگێڕدا، بنەماڵەکانی عەبدوڵڵا حەسەنزادە و جەلیل گادانی پێدەوڵەمتر بوون و لەخۆگەیاندنە ئەوروپا و دابینکردنی ئاسایش بۆ منداڵەکانی خۆیان ڕکەبەرەکیان دەکرد، لە هەمان کاتدا بە سەدان ڕۆڵەی کوردیان بەدەستی یەکتر بەکوشتدا و پاش چەندساڵ دیسان ئاشتبوونەوە.
- شەڕەچەقوەکان و مشتومڕی نێوان حدکا بەڕێبەرایەتی مستەفا هیجری و حدک بەڕێبەرایەتی عەبدوڵڵا حەسەنزادە کە تێیدابۆتە دووبەرەکی نانەوەی ناو گەل بەڵام، سەرکردەکان خۆیان کاسبی پێوەدەکەن. هاوکات بە چەواشەکاریەکانیان مێشکشۆری کۆمەڵگە دەکەن و بۆ زڕاندنی ناسناوی خۆیان یەک لە دوای یەک ژیاننامە و بەسەرهاتەکانی پڕ لەخەیانەتی خۆیان بە دروست بەسەر کۆمەڵگەدا دەسەپێنن.

٤- جێگا و ڕێگای ستراتژی کوردستان و نەتەوەی کورد کە لە ناو سێ نەتەوەی دواکەوتوتر لە خۆی هەڵکەوتووە و هەریەکە لە و نەتەوانە بە درێژایی مێژوو نکۆڵیان لە بوونی نەتەوەی کورد کردووە.

سێ نەتەوەی؛ تورک، عەرەب،ج و فارس بە درێژایی مێژوو لە سەر ئەوەی کە کامیان خاکی کوردستان زیاتر داگیربکات، شەڕیان بووە و بەم شێوەیە کوردستانیان کردۆتە مەیدانی شەڕ و ململانەی خۆیان. لەلایەکی تر بە درێژایی مێژوو هەرسێکیان شەڕیان بە کورد فرۆشتووە و بە کۆمەڵکوژی درندانە تۆوی دووبەرەکی و دوژمنایەتیان لە کوردستان و ناوچەکە ناوەتەوە.

هۆیەکەشی دیارە دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی کە قەت لە مێژوودا دەستەڵاتدارانی ئێران، عێراق، تورکیە و سوریە ئازادیخواز و پێشکەوتووخواز نەبوونە. بەڵکو دەستەڵاتدارانێکی بەرژەوەندیخواز و دیکتاتۆر بوونە کە تامەزرۆی شەڕ و ئاژاوە و خوێن ڕشتنیان کردوە.

لە لایەکی تر نەتەوەکانی داگیرکەری کوردستان زۆر زوو هەستیان بە دەوڵەمەندبوونی خاکی کوردستان کردووە. بۆیە هەموویان هەوڵیان داوە کە بەشێکی زیاتر لە و خاکەیان پێ ببڕێت. چوونکە هەرکام لەم داگیرکەرانە زانیویەتی چەندە خاکی کوردستان داگیربکات، ئەوەندە لە ڕکەبەرەکەی تر بەهێزتر دەبێت. ئەو سێ نەتەوانە ویستویانە نکۆڵی لە بوونی کورد و خاکی کوردستان بکەن و لە ناوخۆیاندا بیتوێننەوە و سەرمایەکەشی بۆ خۆیان بدزن. ئەو سیاسەتە چەوتەی داگیرکەران بۆتە هۆی پێشنەکەوتنی نەتەوەکانی خۆشیان. چوونکە هەردەم بانگەوازی شەڕیان کردوە و نەتەوەکانی خۆشیان بۆ شەڕخوازی و مرۆڤکوژی پەروەردە کردووە. ئەگەر نەتەوەکانی تری پێشکەوتووی جیهان دەیانەوێت بیری پێشکەوتوویی و تەکنۆلۆژیا و زانست لە ناخۆیاندا بەهێزتربکەن، نەتەوەکانی تورک، عەرەب و فارس تەنیا بیری چەک و شەڕ و خوێنڕشتن دەکەنەوە. لەمەش خەراپتر هەر ئەم بیرە نامرۆڤانەش فێری منداڵەکانیان و وەچەی پێشەڕۆژیان دەکەن.

ئەو نەتەوانە پێویستە کە تەنانەت بۆ پێشکەوتنی خۆشیان بێت ئاشتی و ئارامییەک لە ناوچەکەدا پێک بێنن. چوونکە نەبوونی ئاشتی دەبێتە هۆی دواکەوتنی زیاتری ئەو نەتەوانە و هەڵبڕانی زیاتریان لە جیهانی تەکنۆلۆژیا و پێشکەوتووی ئەمڕۆ. لە لایەکی تر خەڵکانی ناوچەکە و تەنانەت بەڕێوبەرانی دەستەڵاتەکانیش سایکۆلۆژیەکی ئارامتر و ژیانێکی خۆشتریان لە ئاشتیدا دەبێت تا لە شەڕدا. شەڕ بۆتە مایەی ماڵوێرانی ناوچەکە و ئاشتیش دەبێتە هۆی ئارامی و پێشکەوتنی کەلتووریی و زانستیی نەتەوەکانی ناوچەکە.

لە مسۆگەرکردنی ئاشتیدا گەلانی تورک، عەرەب و فارس دەتوانن لە ناو گەلانی تری جیهاندا شانازی بە ئازادیخوازبوون و پێشکەوتنخواز بوونیان بکەن. دەتوانن ببنە خاوەنی تازەترین تەکنۆلۆژیای زانستی بۆ خزمەت بە خۆیان و گەلانی تری جیهان.

بۆ گەیشتن بەو پێشکەوتن و ئارامییە، پێویستە دەستەڵاتەکانی ناوچەکە توانای بووێرانە و لە خۆبردوییان هەبێت. بۆ ئەوەی کێشەی ناوچەکە بە ئاشتی و دیالۆگ چارەسەر بکرێت، دەبێ هەنگاوی ئاشتیخوازانە باوێن و دەرگای دیالۆگ لەگەڵ نەتەوەی کورد بکەنەوە. ئەگەر کێشەی ناسنامەی هەموو گەلانی ناوچەکە چارە سەر بکرێت و دەرفەت بۆ ئازادی و بەرابەری دروست بکرێت، ئاشتی و پێشکەوتووخوازی لە ناوچەکەدا سەقامگیر دەبێت. ئەم ئاشتیە دەبێتە شانازی هەموو گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و بە هێز بوونیان لە ناو گەلانی تری جیهان. ئەوکاتە گەلانی تری جیهانیش حیسابێکی باشتر لە سەر گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکەن و بە چاوی ڕێزەوە سەیریان دەکەن.

کردنەوەیان. ٥- هەڵەی ڕامیاری ڕێکخراوەکانی کوردستان و دووبارە
هێندێک ڕێکخراوی کوردستانی ئەوەندە بە توانا و سەربەخۆنین کە لە پێناوی ئاشتی بۆ کوردستان هەنگاوی بووێرانە باوێن. واتە لە خۆبردویان نییە و سیاسەتێکی دروستیان لە هەمبەر دۆزی کورددا نییە. تەنیا بیر لە دەستەڵات و لە سەرکار بوونی خۆیان و بەهێزتر بوونی خێڵەکی و چەکداریی خۆیان دەکەنەوە. لەم پێناوەدا ئامادەن دەست بۆ هەر کارێکی نامرۆڤانە و بێ پرنسیپی ڕامیاری بەرن و تەنانەت ئامادەن بۆ هەڵگیرساندنی شەڕی خوشک و براکوژی، دەستپێشخەریش بکەن. بۆ وێنە پدک،ینک، حدکا، حدک، هەموو کۆمەڵەکانی کۆمەنیستی و ئیسلامی.

پێویستە لە هەنگاوی یەکەمدا سەرکردەکانی ئەم ڕێکخراوانە باش بزانن کە کوردستان ماڵی هەموو کوردستانیانە، تەنیا خاکی تاپۆکراوی چەند بنەماڵە و ڕێکخراوە نیە کە بیکەنە گۆڕەپانی بەرژەوەندی تەسکی تاکە کەسی و ڕێکخراوەیی خۆیان. ئەم جۆرە ڕێکخراوانە لە هەڵەدان و پێویستە کە بەزوویی خۆیان لەم ڕامیاریە نادروستە دوور بخەنەوە و بەخۆیاندا بێنەوە. دەبێت بە دروستی بیر لە چارەسەری کێشەی کورد بکەنەوە و بووێرانە وئاشتیخوازانە بۆ چارەسەری ئەو کێشە هانگاو بنێن.

ئەركی نیشتمانیی هەموو ڕەوتێكی ڕامیارییە كە بەرژەوەندی نەتەوەیی لە سەرەوەی بەژوەندی ڕێكخراوەیی خۆی ببینێت و بە هەموو هێزیەوە بۆ سەقامگیركردنی ئاشتی ناوخۆیی و چارەسەری بنچینەیی كێشەی كورد كاربكات. چوونكە بەرژەوەندی ڕێكخراوەیی بەرژەوەندییەكی كاتیە بەڵام بەرژەوەندی نەتەوەیی هەمیشەییە و دەبێتە مایەی شانازی مێژوویی سەرجەم گەلی كوردستان.

٦- لاوازی هەستی نەتەوایەتی و نامۆبوونی ناسنامەی كوردستان لای كوردستانیان.
یەكێک لە هۆكارەكانی دانەمەزرانی دەوڵەتی كوردستان و كێشە سەرەكیەكانی تاكی كورد ئەوەیە كە هەستی نەتەوەیی لاوازە و لای شەرمە بە شانازییەوە بڵێت من كوردستانیم.
زۆربەی نەتەوەكانی جیهان سەربەخۆن و وڵاتی سەربەخۆی خۆیان هەییەوە و بە نەتەوەی خۆیان شانازی دەكەن. لە هەر شوێنێک یان هەر وڵاتێكدا بژین، سەربەرزانە پشتگیری نەتەوەی خۆیان دەكەن. هێندێک نەتەوەی بچوكی تریش هەن ئەگەرچی وڵاتی خۆیان نییە بەڵام خودی نەتەوەكە بە ناوی نەتەوەی خۆی سەربەرزە و لە سەركێشە و گرفتەكانی نەتەوەیی خۆی، یەكگرتووە.

لە مێژووی كۆن و تەنانەت لە سەردەمی جیهانی گەریشدا، ئەو گەلانەی كە هەستی نەتەوەیی خۆیان زۆر بەرز ڕاگرتووە، توانیویانە سەربەخۆ بوونی خۆیان بەدەست بێنن و لە ناو نەتەوەكانی تر خاوەن ناسنامەی خۆیان بن.

جێگای ئاماژە پێكردنە كە هەموو كێشە كۆمەڵایەتیەكان تەنیا بە بەرزبوونی هەستی نەتەوایەتی چارەسەرنابن، بەڵكو پێویستە هەر ئەندامێكی كۆمەڵگە، ناونەتەوەیش بیر بكاتەوە و هەستی هاوپشتی و یەكسانی هەبێت و بە لە بەرچاوگرتنی مافەكانی مرۆڤ ڕێز لە هەموو نەتەوەیەک بگرێت.
بۆ چارەسەری كێشەكانی هەر نەتەوەیەک، پێویست بە یەكییەتی كرداریی ئەو نەتەوە هەیە. تا هەستی نەتەوایەتیش بەرز نەبێت، ئەو نەتەوە ناتوانێت یەكییەتی خۆی دروست بكات و بگاتە ئاستی بە نەتەوەبوون. بۆ وێنە سوئێدیەكان، ژاپۆنیەكان، ئینگلیسەكان و... هەر هەموویان سەربەرزن بە نەتەوە، ئاڵا، خاک و زمانی خۆیان. لە هەر تاكێكیان بپرسی خەڵكی كوێی، ئەوە بە شانازیەوە وەڵام دەداتەوە كە سەر بە چ نەتەوەیەكە و خەڵكی كام وڵاتە. بەڵام كورد هەستی

نەتەوەییەکەی ئەوەندە نزمە کە شەرم بە کوردستانی بوونی خۆی دەکات. بەشێکی هەرە زۆری کوردەکان چ لە کوردستان بن و چ لە تاراوگە، خۆیان بە نەتەوەیەکی تر وەکو تورکیای، ئێرانی، عێراقی و سوریای دەناسێنن و شانازیشی پێوە دەکەن. ئەو کارەساتە، نەخۆشیەکی دەرونیە و هۆیەکەشی ئەوەیە کە نەتەوەکانی تری جیهان بۆ خۆیان، خۆیان فێرکردوە کە کێن و دەبێ کێبن. هەر لەمنداڵیەوە هەستی نەتەوەییان بۆتە هۆی شانازیان و ئەو هەستە گەشەی ستاندووە و بۆتە ناسنامەی ئەو گەلانە. بەڵام کورد بە درێژایی مێژوو هەر دەستبەسەر و کۆیلە بووە و دوژمانی گەلی کورد چاک حیسابیان بۆ کردوە و زانایانە کوردیان بە گوێرەی ویستی خۆیان ڕاهێناوە و بیر و هۆشیان تێکداوە و لە ڕاست ناسنامەی خۆیدا، ڕەشیان کردۆتەوە (فۆرماتیان کردوە).

کوردستان هەردەم لە چوار لاوە بۆتە ئارمانجی هێرشی تالانکەر و داگیرکەران. هێرشی هەرە مەزن، هێرشی نەتەوەیی بووە بۆ سەر منداڵانی کورد کە لە منداڵیەوە لە کوردبوونی خۆیان حاشابکەن و تەنانەت خۆیان نەناسن و لە دژی کورد بوونیش دەرکەون. بەم شێوەیە و بە فێرکردنی وشەکانی ئێرانیم، عێراقیم، خەڵکی سوریە یان تورکیەم، بیر و هۆشی کوردیان شۆردۆتەوە. ئەو تواندنەوە و پاکتاوکردنە نەتەوایەتییە (ئاسملاسیۆنە) بەو ئەندازە کاریگەری خستۆتە سەر کوردان کە لە گەورەساڵیشدا ناسنامەی خۆیان نەناسنەوە و شانازی بە ناسنامەی داگیرکەران بکەن. تەنانەت لە ناو کۆمەڵگەی بە ناو ئازادی ڕۆژ ئاواشدا، زۆربەی کوردەکان بەم بیروباوەڕە منداڵەکانیان باردێنن و ئایدیۆلۆژیای داگیرکەرانیان فێردەکەن و بە ناسنامەی داگیرکەرانەوە بە جیهانیان دەناسێنن.

هەر لە وانەکانی فێرگە و سرودەکانی نەتەوەیی ڕا بگرە تا دەگاتە بەرنامەی کارتۆن، فیلم، مۆسیقا و بۆنە کەلتووریەکان، منداڵانی کوردستان بە ناسنامەی داگیرکەرانی وڵاتەکەمان مێشکشۆرکراون. بۆ وێنە پەرتووکەکانی قوتابیان پڕن لە وانەگەلێکی گەوجێنەرانە و ئەفسانەیی دوور لە زانست کە قوتابی پێی خۆشبێت یان پێی ناخۆشبێت بۆ بەردەوامی خوێندنەکەی و سەرکەوتن لە پۆلەکەی، دەبێ فێریان بێت. ئەوانە ڕاستەوخۆ بیر و هزری ئەو قوتابیانە دەکوژن و مێشکیان پڕدەکەن لە پڕوپوچاتی (خوڕافاتی) ئایینی کە هیچ کات بیری ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان نەکەن و قوتابی کاتی نەمێنێت تەنانەت بیر لە لێکۆڵینەوەی زانستە ڕاستەقینەکان بکاتەوە. هاوکات داگیرکەران زانایانە بۆ مێشکشۆری کۆمەڵگەی کوردستان پەرە بەدامەزراندنی ڕێکخراوی ئایینی دواکەوتوو وەک سەلەفیەکان، ئیخوان، مەکتەبیەکان، موجاهیدین، کۆمەڵە، بزووتنەوە، حەڕەکە و یەکییەتییە ئیسلامییەکان دەدەن.

داگیرکەران، ئەم کارانەیان هەموو بە زانابوون و بە بەرنامە کردووە. بۆچی ئەوان هێندە گرینگیان بە چەمکی نەتەوایەتی خۆیان داوە و مێژوو، جوگرافیا و ئایینی خۆیان هێندە بە گرینگ گرتووە. بەڵام لە سەر زمان و مێژوو و جوگرافیای کوردستان مرتەقیان نەکردووە و ئێستاش نایکەن. نەیارانی کورد زانیویانە کە ئەگەر هەر لە منداڵیەوە مێشک و بیری کورد تێکبدەن و هەستی نەتەوەیی خۆیانی بەسەردا بسەپێنن، ئەو کاتە دەتوانن بیری ئەو منداڵە کە گەورەش بوو، بە بەرژەوەندی خۆیان سودی لێوەربگرن. بێخود نیە کە لە سەدا نەوەدی گەنجی کورد ئەوانەی خوێندنی ئامادەیی و تەنانەت بڕوانامەی زانکۆشیان وەرگرتووە، لە سەر مێژوو و جوگرافیای ڕاستەقینەی کوردستان شتێکی ئەوتۆ نازانن و بە لایانەوە بێگانەن.

کاریگەری ئەم نەخۆشیە دەروونیە فراوانتریشە کە تەنانەت بەشێکی هەر زۆری کورد لە و وڵاتانەی کە تێشیدا ئازادە، خۆی بە کورد و کوردستانی ناناسێنێت، بەڵکو کوردستانی بوونی خۆی پێ شەرمە و شانازی بە ئێرانی، عێراقی، تورکی، و سوریە بوونیەوە دەکات. ئەمە ڤیروسی کورد کوژە و تەشەنەکەر و ئاوێتەکەرە کە لە نەوەکانی پێشترەوە بۆ کورد ماوەتەوە. هۆش و بیری کوردی ئەوەندە وەدواخستووە کە لە ئەوروپاش کوردێک لە کوردستانی بوونی شەرم بکات و شانازی بە ناوی داگیرکەرانەوە بکات. هەرگیز تورکێک، عەرەبێک، فارسێک ناڵیت من ئاڵمانیم، تەنانەت ئەگەر لە ئاڵمانیاش لە دایک بوو بێت. واتە حاشا لە نەتەوەی خۆی ناکات و تەنانەت ئەگەر وڵاتەکەی خۆشی بە دیتنیش نەدیبێت. ئەو نەخۆشیە دەروونیە، "کەمی هەستی نەتەوایەتیە" و لە ناو گەلی کورددا وەک شێرپەنجە ڕەگی داکوتاوە. ئەگەر چارەسەر نەکرێت، ئاوێتەی نەوەکانی داهاتووشمان دەبێت.

بە شێک لە خەڵکی کورد بە شێوەیەکی تر هیپنوتیزمی ڕەوانی کراوە و پێیان وایە کە کورد مافی هەستی نەتەوەیی کوردستانی بوونی نییە. چوونکە ئەمە بە داخوازییەکی ناسیۆنالیستانە لە قەڵەم دەدرێت. بەڵام بۆ دەبێ ئێرانی یان عێراقی بوون ئینتەرناسونالیستی بێت، بەڵام کوردستانی بوون ئینتەرناسیۆنالیستی نییە؟ بۆ کە ناوی کوردستان هات، مرۆڤ دەبێتە ناسیۆنالیست بەڵام کە ناوی نەتەوەکانی داگیرکەری کوردستان هات، مرۆڤ دەبێتە ئینتەرناسیۆنالیست؟ ئەم جۆرە ڕێخراوانە، وتاریان ئینتەرناسیۆنالیستییە و ڕەفتاریان شۆڤینیستی و تەنیا بۆ فریودانی خەڵکی ساوێلکە و نەزانی کوردە کە ئەم جۆرە خۆیان پێناسە دەکەن. ئەگینا ئەگەر هێندە مرۆڤدۆستن، بۆچی بۆ گەلی

کورد هیچ ناکەن و ئینتەرناسیۆنالیستی کوردستان پێکناهێنن؟ بۆچی بۆ سەربەخۆیی وڵات و رزگاری سۆسیالیستیانەی گەلی ژێردەستەی خۆیان هەوڵ نادەن؟ خۆ کورد لە هەموو نەتەوەکانی فارس، عەرەب و تورک هەژارتر و بێ مافترە. بۆچی خۆشەویستی نەتەوەیی کورد و خاکی کوردستان بە کورد رەوا نابینن و پێیان تاوانە بەڵام بە ناوی ئینتەرناسیۆنالیزمەوە بیروباوەڕی داگیرکەرانە و شۆڤینیستانە لە کوردستان پەرەپێدەدەن؟ بەم ناوە نوێنەرایەتی زۆردار و داگیرکەرانی وڵاتی کوردستان دەکەن و بۆ دوور خستنەوەی کورد لە دۆزی نەتەوەیی و شێواندنی ناسنامەکەی کار دەکەن. بۆ وێنە کۆمەڵە و حیزبی کۆمەنیستی کرێکاری بە هەموو باڵەکانیانەوە، سۆسیالیسەتەکان و چەپەکانی هەرچوار داگیرکەرەکەکی کوردستان.

بەشێکیش لە رێکخراوە کوردیەکان و کەسایەتیەکان لە پێناوی بژێوی ژیانی رۆژانەیان هاوکاریی دەستەڵاتەکانی داگیرکەر دەکەن. پێویستە تێکەڵاوی لەگەڵ هەر لایەنێک لە چوارچێوەی بەرژەوەندیە نەتەوەییەکانی گەلی کوردستاندا بێت. لەو نزیکایەتییەدا کوردان دەبێ وشیارانە هەڵسووکەوت بکەن و زمان و کەلتوور و هەستی نەتەوەیی فێری وەچەی دوارۆژی کورد بکەن، کە دروستکەرتر، وشیارتر و کوردستان پەروەرتر بێت.

٧- هۆیەکی تری رێگری لە پێشکەوتنی دۆزی کورد، هەبوونی ٢٢ وڵاتی دیکتاتۆری عەرەبە کە لە بەرانبەر کێشەی کورددا هەردەم پشتیوانی لە عێراق و سوریە دەکەن. هەموو وڵاتانی ئێسلامییش پشتگیری ئێرانی هاوئایین دەکەن. تورکیەش کە ئەندامێکی گرینگی ناتۆیە لەلایەن زلهێزەکانی رۆژئاوا و هاوپەیمانەکانیەوە لە بەرانبەر جۆڵانەوەی رزگاریخوازانەی گەلی کوردستان، بە هەموو شێوەیەک پشتگیری لێدەکرێت. بەهۆی بەرژەوەندیەکانی ئابووری و رامیاری وڵاتانی ناوچەکە و جیهان، کورد بێ هاوپەیمان، بێ دۆست و بێ ناسنامە ماوەتەوە. ئەو دەوڵەتانەی کە خۆشیان وەک دۆستی کورد نیشان دەدەن، تەنیا بۆ بەرژەوەندی کاتیی خۆیان کورد بەکار دەهێنن، ئەگینا هەموویان نکۆڵی لە سەربەخۆیی کوردستان و ناسنامەی کورد دەکەن.

هەر بۆیە پێویستە کە گەلی کورد و رێکخراوە کوردستانیەکان ماف و بەرژەوەندیە نەتەوایەتیەکانی خۆیان بناسن و یەکگرتووانە بەرەو ئاسۆی هاوبەشی رزگاری هەنگاو بنێن. پێویستە کە هەرتاکێکی

کورد و هەر ڕێخراوەیەکی کوردستانی ئاگاداری پلان و بەرنامەی کاری خۆی بێت و لە چوارچێوەی ڕزگاری وڵاتە چوار پارچەکەیدا خەبات بکات.
ئەگەر کوردستانیان یەکگرتوانە و بە خەباتێکی بێوچانی کۆمەڵایەتی دوور لە بەرژەوەندی بەرچاوتەنگی تاکە ڕێکخراوەیی، بەدروشمی "سەربەخۆیی بۆ کوردستان و داگیرکەر بۆ دەرەوە" بێنە مەیدان، مسۆگەرانە دەتوانن بە ئامانجی ڕزگاریخوازانەی خۆیان بگەن. تەنانەت نەتەوەکانی دراوسێش لەم ئازارە لە مێژینەیەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕزگار دەبن. بێگومان دوای سەرکەوتنیش، وشیاری کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان بۆ پاراستنی دەستکەوتە نەتەوەییەکان، گرینگیەکی تایبەتی هەیە.

ئەگەر نەیارانی کوردستان بزانن کە یەکییەتی و هاوپشتی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان لە بەرەی خەباتی ڕزگاری نیشتمانیدا پارسەنگی هێز بە قازانجی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ دەگۆڕێت و پاشەکشە بە داگیرکەران دەکات، بە فەرمی ناسینی کوردستان وەک جوگرافیایەکی ڕامیاری سەربەخۆ لە ئاستی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکاندا بە ئاسانی جێبەجێ دەبێت.
ئەوسا دەوڵەتانی دراوسێ و دۆستیش کە ئەمڕۆ دۆزی کوردیان وەکو کارتێکی یاری ڕامیاری- ئابووری بەدەستەوە گرتووە، لە پێشبڕکێی مامەڵەی ئابووری و پەیوەندی لەگەڵ کوردستاندا، خۆیان دەستپێشخەری دەکەن.

٨- نەبوونی پیشەسازیەکی مۆدێرن و کزی بوواری ئابووری بەشێک لە خەڵکی کوردستان.
بە هۆی بێکارییەکی بەربڵاو کە زیاتر ڕیشەی دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی پیشەسازییەکی سەردەمیانە لە کوردستان، بەشێک لە خەڵکی ناچارن بۆ دابینکردنی ژیانیان ڕوبکەنە شارەکانی وڵاتە داگیرکەرەکانی کوردستان. بوونی"نەداری، بێکاری و زگی برسی" بۆتە هۆی هەژاری کەلتووری و ناسنامەیی خەڵکی کوردستان.

٩- داگیرکەرپەرستی- بەشێک لە ڕێکخراوە ناسیۆنالیستیە کوردەکانیش داگیرکەرپەرستن و بۆ وێنە خۆیان لە هەموو ئێرانیەک پێ ئێرانی ترە و بەم جۆرە پانئێرانیسم پەرەپێدەدەن و بەناوی لایەنگری خودموختاری، فدرالیسم و تەڕەماشی لەم چەشنە، خۆیان بە شۆڕشی کوردستانەوە هەڵواسیوە و

هەموو هەوڵێکیان شەریکبوونە لە دەستەڵاتی کۆنەپەرستانەی داگیرکەرانی کوردستان. ئەم ڕێکخراوانە بە نرخی ڕۆژ ناندەخۆن و بە شەو کوردستانی و بە ڕۆژ ئێرانی و عێراقی و ... ن. بۆ وێنە کۆمەڵە بەهەموو باڵەکانیەوە، حیزبی کۆمەنیستی ئێران، شاپەرستەکان، حدکا، حدک، پدک، ینک، هەموو ئیسلامی و چەپەکان.

پێویستە ئەم لایەنانە باش بزانن کە بەیتوباللۆرەی"لە هەموو ئێرانیەک ئێرانی ترم" یان "کوردستان خەونی شاعیرانە" لای داگیرکەرانی کوردستان و ئۆپۆزیسۆنەکانیشیان گوێگرێکی ڕاستەقینەی نییە. ئەم ڕێکخراوانە بە درێژەدانی ئەم سیاسەتە چەوتەیان خزمەت بە داگیرکەران دەکەن و زیاترلای بیروڕای گشتی کوردستان خۆیان شەرمەزار و ڕیسواتر دەکەن. هەر بۆیە پێویستە هەرچی زووتر بەخۆیاندا بێنەوە و بۆ ڕزگاری وڵاتەکەمان ڕێبازێکی نەتەوەیی کوردستانیی بگرنەبەر و بۆ سەربەخۆیی کوردستان و یەکگرتنەوەی هەموو پارچەکانی ڕاستگۆیانە تێ بکۆشن. پێشینان چاکی بۆچوونە کە دەڵێن: "دۆستت خەراپ بێ لەبەری هەڵێ، ڕوڕەشیی لەدوە ماچی مەنجەڵێ".

بەشی شەشەم

٦- مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤی کوردستانی

هەبوونی ناسنامەی نەتەوەیی، یەکسانیخوازی، ئازادی بیروڕا دەربڕین، مافی دەنگدانی ئازاد و ڕیفراندۆم بەشێکن لە مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤی کوردستانی.

جێگای ئاماژەیە ئەو مافانەی کە هەر تاکێکی کۆمەڵگە دەبێ لێیان بەهرەمەند بێت، لەلایەن داگیرکەرانەوە لە کوردستانیان زەوتکراون. تاکی کورد وەک کەسایەتیەکی کوردستانی نەک مافی بوون و بەرگری لەخۆکردنی پێنەدراوە، بەڵکو بۆ ئەوەی نەبێتە خاوەنی ناسنامە و کیانێکی سەربەخۆ، ناسنامەی داگیرکەرانی بەسەردا سەپێندراوە.

لە بەرانبەر هەموو پیلانەکانی داگیرکەران بەشێک لە گەلی کورد نەک خۆی بەدەستەوەنەداوە، بەڵکو شێرانە هاتۆتەمەیدان و خەباتی سەدانساڵەی خۆی لە پێناو ڕزگاریی نیشتمان و گەیشتن بە بەها مرۆڤیەکان پەرەپێداوە.

ئەوانەی لە پێناو سەربەخۆیی خاکی پیرۆزی کوردستان خەباتێکی بێوچانیان کردووە و لەم ڕێگایەدا گیانیان بەختکردووە، لە ناو دڵی کوردستانپەروەراندا جێگای تایبەتیان هەییە و هەمیشە ڕێزیان لێدەگرێت. ڕێگای ئەو نیشتمانپەروەرانە تا دوا ئامانج کە بەدیهێنانی ناسنامەی کوردستان و دابینکردنی ژیانێکی ئازاد و یەکسانیخوازانەیە بۆ گشت کوردستانییەک، بەدرێژەپێدانی خەباتی نەپساوەی گەلی کوردستان، ڕێزی لێدەگیرێت.

بۆ پێشخستنی کۆمەڵگەی کوردستان پێویستیمان بە ڕێبەرایەتی نوێنەرانی ڕاستەقینەی خەڵکی هەیە. واتە دەبێ کەسانی بەویژدان، ئازادیخواز و نیشتمانپەروەر، بڕیاربەدەست بن. پێویستە بەڕێوبەرایەتی یاسا و دەستگاکانی ئەو کۆمەڵگەیە لە ژێر چاوەدێری خەڵکانی پسپۆڕی سیڤیلدا بن و بۆ دابینکردنی

داخوازییە دێموکراتییکەکانی هاوڵاتیان کاربکەن. دەبێ هەموو هاونیشتمانیان بە بێ جیاوازی لە بەرانبەر یاسادا خاوەن مافی یەکسان بن.

بۆ دامەزراندن و بەڕێوەبردنی ئەو کۆمەڵگەیە، کۆمەڵانی خەڵک پێویستە کە ڕێخستنی خەڵکی پێکبێنن. ڕوناکبیرانی ئەم کۆمەڵگەیە دەبێ هەست بە بەرپرسیارەتی بکەن و لە پێناو پێکهێنانی ئەو کۆمەڵگەیە، ڕێبەرایەتی ڕێکخستنەکانی سڤیل بگرنە ئەستۆ. هەروەها بۆ پێکهێنانی یەکییەتی گەل و بەرزکردنەوەی داخوازیەکانیان بەرانبەر بە دەستەڵات، خەڵکی وشیارکەنەوە و بۆ ستاندنی مافەڕەواکانیان هانیان بدەن. کاتێک ڕادەی وشیاریی خەڵکی ئەوەندە بەرز بوو کە بتوانن داخوازیەکانیان بە ڕێگای ئاشتیخوازانە و مرۆڤدۆستانە بە ڕووی بەڕێوبەرانی دەستەڵاتدا بەرزبکەنەوە، ئەوکاتە بەمەرجێک یەکگرتووانە داکۆکی لە مافەکانیان بکەن، دەتوانن داخوازیەکانی خۆیان بەسەر دەستەڵاتدا بسەپێنن و تەنانەت خووازیاری گۆڕانیشی بن. پاشان دەتوانن هەڵبژارتنی گشتی پێکبێنن و نوێنەرانی ڕاستەقینەی خەڵک لە ناو دەستەڵاتی نوێدا دەستبەکاربن. ئەوکاتەش پێویستە کە دەستەڵاتی نوێ لە پرۆسەیەکی کەم خایەندا بەرەبەرە داخوازیەکانی خەڵک جێبەجێ بکات.

دەبێ داخوازیە سەرەتاییەکانی وەک ئازادی بیروڕادەربڕین، ئازادی ڕاگەیاندن، ئازادی هاتووچۆ و پێکهێنانی ڕێکخراوە دێموکراتیکەکان هەر لە ڕۆژی یەکەمەوە لە لایەن دەستەڵاتەوە ڕابگەیەندرێن. ئەگەر دەستەڵات ئەو ئازادیانە پێشێلبکات، دەبێ خەڵک وشیاربن و هەر لە سەرەتاوە ڕاشکاوانە خووازیاری ئەو ئازادیانە بن و هیچ بڕوبیانویەکی ئەمڕۆ و سپەینێ لە دەستەڵات پەسەند نەکەن.

باشکردنی باری ئابووری ژیانی خەڵک و پێشخستنی زانست و تەکنۆلۆژیا، دەبێ بکرێتە پلانی دەستەڵات و لە پرۆسەیەکی کەم خایەندا وەڵامدەرەوە بێت. دەستەڵاتی کۆمەڵانی خەڵک دەبێ داخوازیەکانی ڕۆژانەی هاوڵاتیان جێبەجێ بکات. کاربەدەستانی دەستەڵات دەبێ بەپێی داخوازیەکانی گەل کار بکەن و ئەگەریش دەستەڵات نەیتوانی داخوازیەکانی گەل دابین بکات، دەبێ گەل ئەوەندە بەهێز بێت کە دەستەڵات بە شێوازێکی یاسایی بگۆڕیت.

بەدەستهێنانی ئەو کۆمەڵگە خەڵکیە لە ناو کوردەواریدا، هێندێک تەنگ و چەڵەمەی تایبەتی خۆی هەیە. ئەو کۆسپ و تەگەرانەش بەستراونەتەوە بەدابەشبوونی کوردستان ولێکدابڕانی کۆمەڵگەی کوردەواری، نەتەنیا لە ناو چوار دەستەڵاتی نەیاری کورد دا، بەڵکو لە ناو هەر بەشەی کوردسانیش، کورد بە چین و توێژی کۆمەڵایەتی جۆراوجۆری وەک سەرۆک خێڵ، ئاغا، شێخ، سەید و کرمانج دابەشکراوە. دیارە ئەو دابەشکردنانە بە داخوازی کورد نەبووە بەڵکو زلهێزەکانی جیهان و داگیرکەران، کوردیان توشی ئەم نەگبەتییە و پارچەپارچەبوونە کردووە. هەر بۆیە کورد بۆ گەیشتن بە دواترۆپکی ئازادی و سەربەخۆیی، ڕێگایەکی دوورودرێژ و پڕ لە هەوراز و نشێوی لە پێشە، کە ڕێبووارانێکی ڕوناکبیر و شۆڕشگێڕی ماندوویی نەناسی دەوێت.

بۆ پێکهێنانی دەستەڵاتێکی خەڵکی دەبێ هەستی نەتەوەیی زۆر بەرزبێت و گەلی کوردستانیش مافە سەرەتایەکانی خۆی بە دروستی بناسێت. بۆ گەیشتن بەم ئامانجە کوردستانیان پێویستە کە گیروگرفتەکانی ناو خۆیی وەک خێڵ، ئاغا، شێخ، مەلا، جاش و سەید چارەسەربکەن. لە ناو کۆمەڵگەی خەڵکی پێشکەوتوو، گەل بە خێڵ و چین و توێژی جۆراوجۆر دابەش ناکرێت، بەڵکو هەموو تاکێکی کۆمەڵگە جێگە و ڕێگەیەکی یەکسانیان دەبێت. گەلی کوردستان تا ئەم گۆڕانکاریە لە ناو خۆیدا پێک نەهێنێت، هەر لە پاشکەوتوییدا دەمێنێتەوە.

پێویستە کە گەنجان و خوێندکارانی کورد هەڵەکانی ڕابردووی باب و باپیرانیان دووپات نەکەنەوە و بۆ ئەوەی بتوانن لە گەڵ جیهانی پێشکەتودا ژیان بکەن، دەبێ لە بوواری مافی مرۆڤ و پێشکەوتنخوازی، زانستیانە هەوڵی گۆڕانکاری ناو کۆمەڵگە بدەن.

بەشی حەوتەم

٧- کەلتووری نەتەوەی کورد

کۆمەڵێک پێکهاتەی وەک زمان، دابوونەریەت و خووڕەوشت تاکەکانی ناو یەک کۆمەڵگە بەیەکەوە گرێ دەدەن کە پێیان دەوترێت کەلتووری ئەو نەتەوەیە.

٧.١- زمانی پێدوان یان زمانی نەتەوە

گرینگترین و سەرەتایترین خاڵی نزیککردنەوەی ئەندامەکانی یەک نەتەوە، زمانی ئەو نەتەوەیە. هەر بە هۆی ئەو زمانەشە کە نەتەوەیەک دەتوانێت کەلتوور و ناسنامەی خۆی بە جیهان بناسێنێت. زمانی کوردی گرینگترین فاکتەری جیاوازی کوردە لە گەڵ نەتەوەکانی دراوسێی و هەر بۆیە وەک ناسنامەی نەتەوەیی دەناسرێت. زمانی کوردی بەچەند زاراوە دابەشدەبێت:

- کوردی ژوروو (کرمانجی، شکاکی، بادینی)

نزیکەی سەدا چلوپێنجی (٤٥%) گەلی کورد لە ناوچەکانی باکووری کوردستان، ڕۆژئاوای کوردستان، پارێزگاکانی دهۆک و موسڵی باشووری کوردستان، پارێزگای ورمێی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کوردستانی سۆر، کوردەکانی خوڕاسان، ئەرمەنستان، گورجستان، قەزاقستان و لوبنان پێی دەدوێن.

- کوردی ناوەندی (سۆرانی)

نزیکەی سەدا سی (٣٠%) گەلی کورد لە پارێزگاکانی سنە، موکریان، سلێمانی، هەولێر و کەرکوک پێی دەدوێن.

- کوردی خوارو (ئیلامی، لوڕی، کەڵهوڕی)

نزیکەی سەدا پازدە (٢٠%)ی گەلی کورد لە هەرێمەکانی کرماشان، لوڕستان، خۆرستان (خوزستان) و ئیلام پێی دەدوێن.

- گۆرانی (هەورامی، زازاکی یان دمیلکی)

نزیکەی سەدا پێنج (٥%)ی گەلی کورد لە ناوچەکانی هەورامانی باشووری کوردستان (خانەقین) و ڕۆژهەڵاتی کوردستان(پاوە)، دەرسیم، ڕوحا و دەوروبەری ڕوباری فوراتدا پێیدەدوێن.

"جەلادەت بەدرخان" لە ساڵی ١٩٣١ دا یەکەم جار ئەلفوبێی کوردی لاتینی و ئارامی دانا. لە ساڵی ١٩٣٢ تا ١٩٤٣ ڕۆژنامەی "هاوار"ی لە شام بڵاوکردوە. هاوار تا ژمارە ٢٣ بە هەردووک پیتەکانی لاتینی و ئارامی چاپدەکرا. لە ژمارە ٢٤ وە تەنیا لاتینەیەکە بەچاپ دەگەیشت.

جەلادەت بەدرخان ١٩٥١- ١٨٩٣

گرفتی سەرەکی ئەلفوبێی کوردی ژوروو:

گرفت	کوردی ناوەندی	کوردی ژوروو
نەبوونی پیتەکانی "ح، ع" و نووسینیان بە "H" یان "E"	حەیران هەرەوەز عەفرین	Heîran Herewez Hefrîn, Efrîn
نەبوونی پیتی "ڕ" و نووسینی بە"ر"	ڕاز مەزار	Raz Mizar
نەبوونی پیتی "ڵ" و نووسینی بە"ل"	گوڵ گول	Gûl Gûl

چارەسەری
بۆ چارەسەری دەکرێت پیتەکانی "ح، ع" وەک " Ĥ ، ĥ " بنووسرێن. پیتی "ڕ" بە Ȓ- ȓ بنووسرێت. پیتی "ڵ" بە Ł-ł بنووسرێت.

جێگای ئاماژەیە کە پیتی"ع"کوردی نیە وشەکانیش دەکرێت بە پیتی"ح"بنووسرێن و هیچ کێشیەکیش لە وتنیاندا دروست نابێت، بۆ وێنە:

چەند وشە بە پیتەکانی "ع"	Be Latînî
بەجیاتی "عەلیشیش" بنووسین "حەلیشیش"	Ĥalîşîş
بە جیاتی "باعە باع" بنووسین "باحە باح"	Baĥe baĥ

شایەنی باسە کە کوردی ژوروو لە هێندێک ناوچە بە پیتی ئارامیش دەنووسرێت. بۆ نووسینی زازاکی هەر لە پیتی کوردی ژوروو کەلک وەردەگیرێت.

لێرەدا بۆ چارەسەری نووسینی لاتینی ٣٤ پیت پێویستە و لە وانە ١٠ یان دەنگدار و ٢٤ یان بێدەنگن و بەم شێوەیە دەنووسرێن:

D-d د	Ç-ç چ - چـ	C-c ج - جـ	B-b ب- بـ	A-a ئـ - ا
H-h هـ	G-g گ - گـ	F-f ف - فـ	Ê-ê ێ	E-e ە
K-k ک-کـ	J-j ژ	Î-î ی - یـ (یێی کورت)	I-i بزرۆکە، لە ئارامیدانیە	Ĥ، ĥ ح - حـ عـ - ـعـ - ـع - ع
O-o ۆ	N-n ن - نـ	M- م - مـ	Ł-ł ڵ	L-l ل - لـ
S-s س - سـ	Ř-ř ڕ	R-r ر	Q-q ق - قـ	P-p پ - پـ
V-v ڤ - ڤـ	Û-û ئو (وو)	U-u ویێی چوکە	T-t ت - تـ	Ş-ş ش - شـ
	Z-z ز	Y-y ی - یـ (یێی درێژ) لە پێش ئەم پیتانەی دەنگداردێت: a,e,ê,i,î,o	X-x خ-خـ غـ - ـغـ - غ	W-w و لە پێش و پاش ئەم پیتانەی دەنگداردێت: a,e,ê,i,î,o

ئەلفوبێی کوردی ناوەندی، کوردی خوارو و هەورامی ٣٣ پیتی هەیە و لە وانە ٧ یان دەنگدارن و ٢٦ یان بێ دەنگن و بەم شێوە دەنووسرێن:

ر	د	خ	ح	چ	ج	ت	پ	ب	ئـ، ا
ق	ڤ	ف	غ	ع	ش	س	ژ	ز	ڕ
وو	و	ە	هـ	ن	م	ڵ	ل	گ	ک
							ێ	ی	ۆ

دوو گرفتی سەرەکی ئەلفوبێی کوردی ناوەندی:

گرفت	ئەلفبای ئارامی	ئەلفبای Latini
١- نەنووسینی بزوێنی "i" کە بە بزرۆکە ناسراوە.	بۆ وێنە وشەی "تفنک" (کونەلوت)	بە لاتینی Tifinik ئاسانتر دەنووسرێت تا بە ئارامی.
٣- نەبوونی هیچ جیاوازیەک لە نێوان "ی" لەگەڵ "ی"ی کورت. بەلاتینی "y" لەگەڵ "î"	بۆ وێنە وشەی "زەردەشتی" لەگەڵ "زەردەشتیار" هەردووکیان بە یەک "ی" دەنووسرێن.	بەڵام بە لاتینی زۆر باش جیاکراونەتەوە Zerdeştî Zerdeştyar

٧.٢- خوو و ڕەوشت

شێوازی ژیانکردن، هەستان و دانیشتن، خواردن و خواردنەوە، تێکەڵاویە کۆمەڵاتییەکان و بەگشتی هەموو ئەو دابوونەریتانەی کە ڕۆژانە نەتەوەیەک بە یەکەوەگرێدەدات، خوو و ڕەوشتی ئەو نەتەوە پێکدێنن.

ئەو خاڵانەی خوارە بەگشتی بەشێکن لە خوو و ڕەوشتی خەڵکی کورد:

* میوانداریەتی یەکێک لە و خاڵە باشانەیە کە کورد پێیەوە ناسراوە بەڵام هەر ئەو میوانداریە بۆتە هۆی دڵفراوانبوون و دەرگا ئاوەڵابوونی کورد بۆ نەتەوەکانی تر کە لە سەرەتادا وەک میوان هاتوونەتە کوردستان و پاشان بوونەتە داگیرکەر و دەستەڵاتدا لەسەر گەلی کورد. بۆ وێنە هاتنی ئازەریەکان لە ناوچەی ورمێ، سەڵماس، خۆی، میاندواو، شاهیندژ، نەغەدە و محەممەدیار یان هاتنی تورکەمەنەکان و عەرەبەکان بۆ کەرکوک و موسڵ و خانەقین. هەروەها هاتنی تورکەکان بۆ هەموو شارەکانی باکووری کوردستان و عەرەبەکان بۆ هەموو شارەکانی ڕۆژئاوای کوردستان.

* یەکێک لە خاڵە خەراپەکانی کورد ئەوەیە کە هەر تاکێکی کورد، خۆی لە کوردێکی تر پێ زاناتر، وشیارتر، تێکۆشەرتر، ڕاستتر، قارەمانتر، گرینگتر و بە هەستتره. بەڵام هەمان تاکی کورد خۆی پێ چوکەتره لە نەتەوەکانی تورک، عەرەب و فارس. واتە کورد شێری ماڵێ خۆی و ڕێوی دەرەوەیە. ئەم نەخۆشیە لە سەرەتاییترین بناغەی کۆمەڵ کە بنەماڵەیە سەرچاوە دەگرێت و تەشەنەی کردووە تا دەگاتە ناو کۆمەڵگە و تەنانەت ڕێکخراوە کوردییەکان.

* خاڵێکی تری خەراپی نەتەوەی کورد گرێدراوبوونی زیادە لە بەدیارییەتی بە ئایینەکان. زۆربەی کورد ئایینی زۆر لا گرینگە و خۆی پێوە سەرگەرم دەکات و خووی پێوەگرتووە. هەر تاکێکی کورد لە بوواری ئایینیدا خۆی پێ زانایە و بەشانازیەوەیش لە بەرانبەر کێشە ئایینییەکاندا هەڵوێست دەگریت، بێخەبەر لەوەی کە هیچی لێ تێنەگەیشتووە و کورد گووتەنی" ئاگای لە خوولەی بێزەواد نییە".

زۆربەی خەڵکی کورد هەموو تەمەنی تێپەڕدەکات بێ ئەوەی لە ڕاستییەکانی ئەم جیهانە تێبگات و بە نەزانی سەردەنێتەوە. هەروەک باوە و دەڵێن: "پاڵ وە ماڵی خووادە"، "بەتەما خووای"، "کارنیە خووا چاکی نەکات"، "سەری خۆت داخەوە و خووابەرستی بکە."

جێگای زانینە کە دووپاتکردنەوەی هەرشتێک دەبێتە هۆی خووگرتن، ژیانکردن لەگەڵ خووگرتنیش دەبێتە نەخۆشی. ئەگەر سەیری ئەو نەزانیە و سەرلێشێواویەی کورد بکەین کە ڕۆژێ ١٧ جار بەزمانێکی تر هەمان شتە دووپات دەکاتەوە بێ ئەوی بزانێت کە چی دەڵێت. گەلۆ کاتێک کەسێک خۆی بە کەسێکی تر دەناسێنێت، پێویستدەکات هەموو ڕۆژێک ١٧ جار ناوی خۆی بەو کەسە بڵێتەوە. کاتێک ئەو کارەی کرد ئیتر ئەو کەسە نەخۆشی دەرونی هەیە و گیرۆدەیە و خووگربووە. بەهەمان شێوە پێویست بەوە ناکات کە کوردێک ڕۆژانە ١٧ ڕکات نوێژبکات و ١٧ جار بڵێت باوەڕم بە خووا هەیە. ئەگەر درۆناکات و باوەڕی پێیە با یەکجار خۆی پێ بناسێنێت و بڵێت خووایە هەتا هەم باوەڕم پێت هەیە. ئیتر ئەو نەخۆشیە دەروونیە لە کۆڵ خۆی کاتەوە و پاشماوەی تەمەنی بە ساخی و دروستی بژیت و خۆی بە گرفتەکانی تری ژیان سەرگەرم کات. بەڵام ئەم ڕەوشتە لە دراوسێکانی کوردستان ئاوێتەی کورد بووە و تەشەنەی کردووە. نەیارانی کورد خوو و ڕەوشت و کەلتووری خۆیان

وەک بیروباوەڕ بەسەر کورددا سەپاندووە بۆ ئەوەی کورد بیری ناسنامەی خۆی نەکات و تەنیا بە کێشە ئایینەیەکان سەرگەرم و خووگرتوبێت و کاتی ئەوەی بۆ نەمێنێتەوە کە بەدوای پێشکەوتن و لێکۆڵینەوەکاندا بچێت.

* یەکێک لە خاڵەکانی تری فەرهەنگی کورد ئەوەیە کە کورد چەندە لە فیداکاریدا بێ وێنەیە، ئەوەندەش لە پێچەوانەکەیدا بێ وێنەیە. واتە کوردێک زۆر بە ئاسانی دەتوانێت گیانی خۆی فیدای هاوڕێیەکەی بکات، بەڵام هەمان کەس کە لەگەڵ هەمان هاوڕێی توشی ناخۆشی بوو، لای زۆر ئاساییە کە بوختانی پێبکات، جنێوی پێبدات و تەنانەت بشی کوژێت.
* کورد زۆر کات نەناسن و زۆر جار کاتژمێرێکی کوردی خۆی لە بەرەک دەکێشێتەوە و هەر کاتژمێرەی بە قەدەرای چوار تا پێنج کاتژمێری ستاندارد دەبێت.

* فەرهەنگی خۆخۆری ڕیشەیەکی مێژوویی هەیە و کورد لەم بووارە لە جیهاندا یەکەمە. جاش و سیخوڕەکان نمونەکی بەرچاون کە ژمارەیان دەیان جار لە ژمارەی پارتیزانەکانی پێشمەرگە و گریلا زیاترە. هۆی ئەو سیخوڕیە دەگەڕیتەوە بۆ ئەوەی کە داگیرکەرانی کوردستان ژیانی ئابووری نەتەوەی کوردیان ئەوەندە دابەزاندوە کە زۆربەی گەلی کوردستان شەو و ڕۆژ بە بیری بەدەستهێنانی نانی زگ و بەخێوکردنی منداڵەکانیان بن. هێندێک لە خەڵکی کوردستان ئەوەندە خوواست نزمکراون کە تەنانەت تامەزرۆیان نییە بیر لە ناسنامەکەیان بکەنەوە.
* زۆربەی خەڵکی کورد لە ناو ژیانی بنەماڵە و کۆمەڵایەتی باوەڕی بە یەکسانی نییە. مافەکانی ژن، منداڵ و کەمئەندامان زۆر بە ئاشکرایی پێشێلدەکرێن. پیاوسالاری دەسەڵاتدارە و ژن وەک کۆیلەیەک، خزمەتکارێکی ماڵ، کاڵای بازاڕ، نیووە مرۆڤ و ژێر دەستە هەڵسووکەوتی لەگەڵ دەکرێت. بۆ وێنە هێندێک جار کێشەی ناو خێڵەکان کە پیاوەکان دروستی دەکەن، بەڵام ئاشتی و ڕێککەوتنەکەی (مەسڵەتەکەی) بە بەخشینی کچێک یا خوود مەلۆتکەیەکی کچی سەرلانکە، چارەسەر دەکرێت. تا ئێستا نەبیستراوە کە بنەماڵەیەک کوڕێک لە خوێنی ڕێککەوتنێک بداتە دوژمنەکەی خۆی، بەڵام زایاکردنی کچ بە دوژمنیش، وەک کارێکی گونجاو لە ناو کورددا جێکەوتووە.

* خەتەنەکردن (میتکەبڕین)ی کچان یەکێکی تر لە ڕەوشتەکانی نامرۆڤیی خەڵکی کوردە. زۆربەی ژنانی کورد هەر لە منداڵیەوە بە خەتەنەکردن، ئەتکدەکرێن. شایەنی باسە کە خەتەنەکردن وەک ئەرکێکی ئایینی لە ناو کورد بۆتە نەریت، بێئاگا لەوەی کە ژنانی خەتەنەکراو ناتوانن وەکو پێویست لە بواری سێکس هەستی ژنایەتی خۆیان هەبێت و تاموچێژی پێویستی لێوەرگرن. ئەو کردەوە چوونکو هەستی خۆشی مرۆڤێک بۆ هەمیشە لەبەیندەبات، کارێکی ناڕەوا و نامرۆڤانەیە.

* درۆ، دووزمانی و بوختان لە تایبەتمەندیکانی داگیرکەرانی کوردستانن و بۆ کورد بە دیاری هێندراون و کوردیش خووی پێگرتوون. لای هێندێک لە کوردان ئاساییە ڕووداوێک کە ڕوشی نەدابێت وای لەقەڵەمبدا کە ڕویداوە یاخوود کەسایەتی کوردێکی تری پێ سوککات و درۆی دەسەر دابشکێنێت. دیارە بەشێک لە کورد، ئەو ڕەفتارەی تەنیا دژ بە کورد بەکارهێناوە و لە بەرانبەر داگیرکەراندا سەرشۆڕی و وسکوتی هەڵبژارتووە.

* ماستاوچیەتی(خووڵقکردنی) بێواتا و بێمانا زۆر باوە لە کوردستاندا. بۆ وێنە لەکاتی شتومەک کڕیندا خاوەن دوکان زۆر بە ئاسایی و چەندین جار بە کڕیار دەڵێت "میوان بە"، "لێیگەڕێ" و "با من دراوەکەی بدەم". ئەمە لە حاڵێکدایە کە فرۆشیار تەنانەت حەزدەکات قۆڵی کڕیار لە بنڕا ببڕێت. یان کاتێک دوو کەس بەرەو ماڵەکانیان ماڵئاوایی لەیەکتر دەکەن، بە تکایەکی زۆر بانگێشتی یەکتردەکەن بۆماڵەکانیان، ئەمە لە حاڵێکدایە کە هەردووکیان دەزانن کە درۆدەکەن. یان کاتێک چەند کەس دەیانەوێت شتێک بکڕن یان دراوی تێچووەک بدەن، هەموویان لەسەر ئەوەی کە کامیان دراوەکە بدات، کێشەوهەڵا سازدەکەن کە لای خەڵکانی خاوەن شارستانیەت زۆر ناشیرنە. بە جێگەی ئەو شانۆی گاڵتەجاڕیە، دەکرێ پێش کڕینی شتەکە بڕیار بدرێت کێ دراوەکە بدات یان کاتێک یەکێک دەڵێ دراوەکە دەدەم، پێویستە ئەوەی تر باوەڕبکات و کارەکەی لا ئاسایی بێت.

* ژن کوشتن لە سەر بابەتی ناموسی و کوتەککاری ناڕەوای کچان و ژنان دیاریدەیەکی زۆر ناشیرینە کە بە شێک لە کوردەکان پێیوەشانازن. ئەو کوردانە بێخەبەرن لەوەی کە لە بواری دەرونی نەخۆشن و بەو دیاریدە نامرۆڤانەیان، نەتەوەی کوردیان لە ناو جیهاندا بە کێوی و خراپکار ناساندووە.

لەم بووارەدا ژنکوژانی کۆنەپەرست و مێدیای کاسەلێسی داگیرکەران و نەیارانی کوردستان، نەتەوەی کوردیان لای بیروڕای گشتی دنیا سوک کردووە.
بەشێک لە کوردان زۆر دڵپیسن و هەردەم بەهانەدەگرن و بوختان بە هاوسەرەکانیان دەکەن و دەیاندەنە بەر کوتەک و تا بۆیان دەکرێت شکەنجەی دەرونی و جەستەیان دەکەن. زۆرینەی ئەو کوردانە نەخۆشن و چوونگاتی خۆیان لە ناوەرۆکدا کەسایەتی پیسیان هەیە، وا بۆچوونێکیان هەیە کە هەموو کەس وەک ئەوان دەرون و داوێن پیسە.

*جێگای داخە کە بەشێک لە کوردان زۆر پێسکێرن و زانستێکی دروستیان نیە لەسەر پاکوخاوێنی. بۆ وێنە کورد زۆر لای ئاساییە کە لە خوولەکێکدا چەندجار دەست لە لوتی وەردا و پاشان تۆقە لە گەڵ یەکی تر بکات و نانیش بەهەمان دەست بخووات. یان لە کاتی جۆلابێنە زۆر بە ئاسایی دەستی هەمووان دەچێتە ناو ئەو گۆرێ بۆگەنیوانە و پاشان بەهەمان دەستە بۆگەنەکان، شیرنی گرێوەکەی جۆلابێنەکە دەخۆن.
کوردستانیان بە یەکترماچکردن ومڵچەملّچ لە کاتی دیدار و ماڵئاوای ڤیروسەکانیان ئاوێتەی یەکتری دەکەن. بەشێک لە کوردان تاکوبڵێت لە پاکوخاوێنی بێمبالاتن بەتایبەتی لەکاتی چێشتلێناندا. هێندێک جار چێشتی کوردی لە موو بگرە تا ئەسپێ و کێچیشی تێدا پەیدادەبێت.

*کورد لە خوێندنەوەدا زۆر تەمبەڵە. بەشێکی هەرە زۆری کورد ئەگەر خوێندەواریشی هەبێت، مەگەر زۆرداریەکی لەسەربێت یان ناچاربێت ئەگینا سەرنج بەخوێندنەوەی پەرتووک یان ڕۆژنامە و گۆڤار نادات. زۆربەی خەڵکی کوردستان خۆیان پێ پسپۆڕی هەموو بابەتەکانە و بێ ئەوەی زانیاریان لە سەر بابەتێک هەبێت، بڕیاری لەسەر دەدەن. واتە کوێرکوێرانە قەزاوەت کردن، کاری زۆربەی کوردستانییانە. ئەمە نەخۆشی دەرونی نەتەوەکەمانە و کەم کەس هەستی بەم بەڵا گەورە کردووە. پێوسیتە کە کورد زیاتر بخوێنێتەوە و دەیان بابەتی جۆراوجۆر هەڵسەنگێنێت، ئینجا کە لەسەر بابەتێکیش دووا، بە هەستیارییەوە باسی بکات، چوونکە هیچ زانستەک یەقین (ئەبسوڵوت) نییە و دەکرێت لەسەر هەربابەتێکی وژاو، دەیان بیروبۆچوون هەبن. پاشان لە بڕیاردان و گوتندا، تاکی کورد بڵێت کە من وام پێباشە، یان وا بیردەکەمەوە، نەک ئەوە سەداسەد وایە یان دەبێ وابێت.

* تایبەتمەندیەکی یەکگرتوویی کوردەکان ئەوەیە کە جێژنی نەورۆز بە جێژنی نەتەوەیی خۆیان دەزانن. لە نەورۆزدا هەم ساڵی کوردی تازە دەبێتەوە، هەم وەرزی بەهار دەستپێدەکات و ژینگەی کورستانیش نوێ دەبێتەوە.

بەشی هەشتەم

٨- چەند کارەساتی دڵتەزێنی کۆتایی سەدەی بیستەم لە کوردستان

ڕووداوی ٨ ساڵ بۆمبارانی ڕۆژهەڵات و باشووری کوردستان لە لایەن داگیرکەرانی ئێران و عێراق. شۆڕشی گەلانی ئێران و گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە زستانی ١٩٧٩ی زایینی کۆتایی بە دەستەڵاتی ڕژیمی دیکتاتۆر و نژادپەرستی پاشایەتی پەهلەوی هێنا. پاشان چەند مەلا بە ڕێبەرایەتی ئایەتوڵڵا خومەینی و بە دۆستایەتی و لایەنگری ولاتانی فەرەنسە و بریتانیا هاتنە سەرکار و خۆیان بەسەر گەلانی ئێران داسەپاندن. هاوکات دارودەستەی دوکتۆر عەبدوڕەحمان قاسملو بە هاوکاریی ئابووری و چەکوچۆڵی دەستەڵاتی عێراق و بەناوی "حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران" دەستی بە سەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان داگرت.
لەو کاتە هەستیارەدا کە هەموو خاکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان ئازاد ببوو، سوپای ئێران تا خۆی گرت، چەند مانگێک یاری خۆی بە کوردەکانی ڕۆژهەڵات کرد و پاشان ئایەتوڵڵا خومەینی فەرمانی شەڕی (جیهادی) دژی گەلی کورد ڕاگەیاند و بە سوپایەکەی گوت کە "پۆستاڵەکانتان دامەکەنن تا هەموو کوردستان داگیرنەکەن".

جێگای ئاماژەیە کە پارتی دێموکراتی کوردستان بە فەرمانی مەسعود بارزانی شانبەشانی لەشکری ئێران بست بە بستی خاکی ئازادکراوی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی گەڕاندەوە بندەستی داگیرکەری ئێران. لەو شەڕە داگیرکەر وخەیانەتکارانەدا بە دەیان هەزار کورد کوژران و ئاواتی کوردستانێکی ئازاد لەگۆمی خوێندا سورکرا.

دەستەڵاتی عێراقێش لە کۆتای هاوینی ١٩٨٠ بە هاوکاریی دەستەڵاتی ئەمریکا هێرشی بردە سەر ئێران و ناوچەی شاری خوڕەم شاری داگیرکرد.
لە ئاکامدا شەڕێکی زۆر قورس لە نێوان ئێران و عێراق دەستی پێکرد. ئاژاوەکە وڵاتانی ڕۆژئاوا نایانەوە بۆ ئەوەی چەکەکانی پاشماوەی جەنگی جیهانی دووەم بفرۆشن و بازاڕی مامەڵەی نەوت و

چەک لە دەست خۆیاندا بێت. لە ئاکامدا گەلی کورد لە هەموو لایەنێک زیاتر زەرەرمەند بوو و کوردستانیش کاولکرا.

بۆ ماوەی هەشت ساڵ ڕۆژانە دەستەڵاتی عێراق شارەکانی بانە، سەردەشت، پیرانشار، بۆکان، مەهاباد، سەقەز، کرماشان و ناوچەکانی تری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی بۆمباران دەکرد.
دەستەڵاتی ئێرانیش لە وەڵامدا شارەکانی باشووری کوردستانی وەک قەڵادزێ، سەنگەسەر، ڕانیە، دیانان، هەڵەبجە، دوکان، چۆمان، خانەقین و ... بۆمباران دەکرد.

فڕۆکەکانی عێراق لە ١٩٨٥/٣/٨شاری پیرانشاریان بۆمبارانکرد کە تێیدا زیاتر لە ٥٠٠ کەس کوژران و٥٠٠٠ کەسیش بریندار و پەککەوتە بوون و بە هەزاران خانوبەرەش خاپورکران.
لە ماوەی٢/٢٢ تا ١٩٨٨/٩/٦ دەستەڵاتی عێراق دەستیکرد بە گرتن و بە پۆل کوشتن و زیندەبەچاڵکردنی گەلی کورد کە تێیدا سەد و هەشتا و دوهەزار (١٨٢٠٠٠) کەس لە خەڵکی بێتاوانی کوردی ئەنفالکرد.

ئەنفال ئایەتێکی قورئانی پیرۆزە و لە کاتی داگیرکردنی کوردستان و کۆمەڵکوژی گەلی کورد بەکار هاتووە. ئەڵڵا سورەی ئەنفالی لە ئاسمانانەوە بۆحەزرەتی محەممەد(درودی خووای لەسەربێت) ناردوە وفەرمانی داوە کە موسڵمانانی عەرەب هێرشبەرنە سەرگاوران و بە ناوی کافربوون کۆمەڵکوژیانکەن و سامانەکەیان تالانکەن و ژنەکانیان بەکەنیزە بگرن. ئەڵڵا لە قورئانی پیرۆزدا بە حەزرەتی محەممەد(درودی خووای لەسەربێت) فەرمووە:

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلآئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُواْ الَّذِينَ آمَنُواْ سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُواْ الرَّعْبَ فَاضْرِبُواْ فَوْقَ الأَعْنَاقِ وَاضْرِبُواْ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ.
ئەوکاتەش کە پەروەردگارت، وەحی دەرکرد بۆ فریشتەکان، کەواتە ئەو کەسانەی کە بڕوا و ئیمانیان هێناوە، دڵنیابکەن، کە ئەمن لەگەڵیاندام. بەم زوانەش ترس و لەرزە دەخەمە دڵ و دەروونی ئەو کەسانەی کەبێ بڕوان، کەواتە بدەن لە سەر و گەردنیان، بدەن لە سەرپەنجەکانیان (سورەی ئەنفال، ئایەتی ١٢).

واتە ئەڵڵا مافی کوشتنی کوردەکانی زەردەشتی داوە کە خوودا پەرست بوون، بەڵام ئەڵڵا پەرست نەبوون. زەردەشتیەکان هەم نوێژیان دەکرد وهەم ڕۆژویان دەگرت. تەنانەت وشەکانی ڕۆژ و نوێژ لەئایینی زەردەشتیەوە وەرگیراون.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَفْقَهُونَ.
ئەی پێغەمبەر بڕوادارن هانبدە بۆ شەڕکردن لەگەڵ ئەوانە کە بێ بڕوان، ئەگەر بیست کەسی خۆڕاگرتان تێدابێت، زاڵبدە بە سەر دووسەد دا، ئەگەر لەئێوە سەدکەس هەبێ، زاڵبدەن بە سەر هەزارکەسدا، چوونکە ئەوانە هۆزێکی تێنەگەیشتوون (سورەی ئەنفال، ئایەتی ٦٥).

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.
ڕەوانیە بۆ هیچ پێغەمبەرێک دیلی جەنگی هەبێت، تا بە باشی لە سەر زەویا دوژمن کز و لاواز نەکات و زۆریشیان لێ نەکوژێ، ئێوە کاڵا و ماڵی دنیاتان مەبەستە، ئەڵڵاش پاشە ڕۆژی دەوێ، ئەڵڵاش زاڵە و کاربەجێە (سورەی ئەنفال، ئایەتی ٦٧).
لەم ئایەتە دەردەکەوێت کە ئەڵڵا دژی دیلگرتن بووە و مافی کوشتنی دیلەکانی جەنگیشی داوە. دیل کوشتن تەنانەت لای مرۆڤەکانی بەویژدان هەمیشە بەکارێکی زۆر ناشیاو دانراوە. ئەڵڵا لای ڕونبووە کە موسڵمانان لە شەڕەکاندا مەبەستیان کاڵا و ماڵی دونیا بەدەستهێنان بووە تا بڵاوکردنەوەی ئایین.

لەسەر هەمان بنەما سەددام حوسێن پێغەمبەرئاسا فەرمانی ئەنفالی گەلی کوردی دا. پاشان دەستەڵاتی عێراق دەستیکرد بە کیمیابارانی ناوچەکانی باشووری کوردستان کە تەنانەت لە ژێر دەستەڵاتی خۆیدا بوون. بەم جۆرە لە بەهاری ١٩٨٧ دا دەستەڵاتی عێراق ٢٤ گوندی لە ماوەی ٤٨ کاتژمێردا دوو جار کیمیاباران کرد. ناوچەکانی "شێخ وەسان، کانی بەرد، پاسیان و کۆتیمان" کەوتنە بەر کیمیابارانی دەستەڵاتی عێراق و لە ئاکامدا ١٣٠ کەس کوژران و ٥٠٠٠ کەسیش پەککەوتە بوون کە بۆ هەموو ژیانیان شوێنەواری چەکی کیمیایی لەسەر لەشیان مایەوە.

لە ١٩٨٧/٦/٢٨ دا شاری سەردەشت لە لایەن فڕۆکەکانی دەستەڵاتی عێراقەوە کیمیابارنکرا و لە ئاکامدا ٢٠٠ کەس بە گازی کیمیایی ژیانیان لە دەست دا و ٢٠ هەزارکەسیش پەککەوتە بوون.

لە ١٩٨٨/٣/١٦ سوپای ئێران هێرشی کردە سەر هەڵەبجە و سوپای عێراق لە کاتی پاشەکشەکردنی بۆمبی کیمیایی بەسەر خەڵکی بێتاوان و سڤیلی شاری هەڵەبجەدا باراند. لە ئاکامی ئەو کۆمەڵکوژیەدا زیاتر لە ٥٠٠٠ کەس کوژران و بە دەیان هەزار کەسیش پەککەوتە بوون. شایەنی باسە کە کاریگەری ئەو کیمیایە لە سەر وەچەکانی پێشەڕۆژی ئەو پەککەوتانەش دەمێنێتەوە.

لەو کارەساتە وڵاتانی جیهانی بە ناو مرۆڤدۆستی لە ڕاستیدا درۆزن و دووڕوو، مرتەقیان نەهات و تاوانەکەی دەستەڵاتی عێراقیان شاردەوە. جێگای سەرنجە کە ئەو بۆمبانەی کیمیایی کە لەلایەن دەستەڵاتی عێراقەوە بە سەر کوردستاندا بارێندران، لە لایەن وڵاتانی ئاڵمان و هوڵەندەوە بە دەستەڵاتی عێراق فرۆشترابوون.

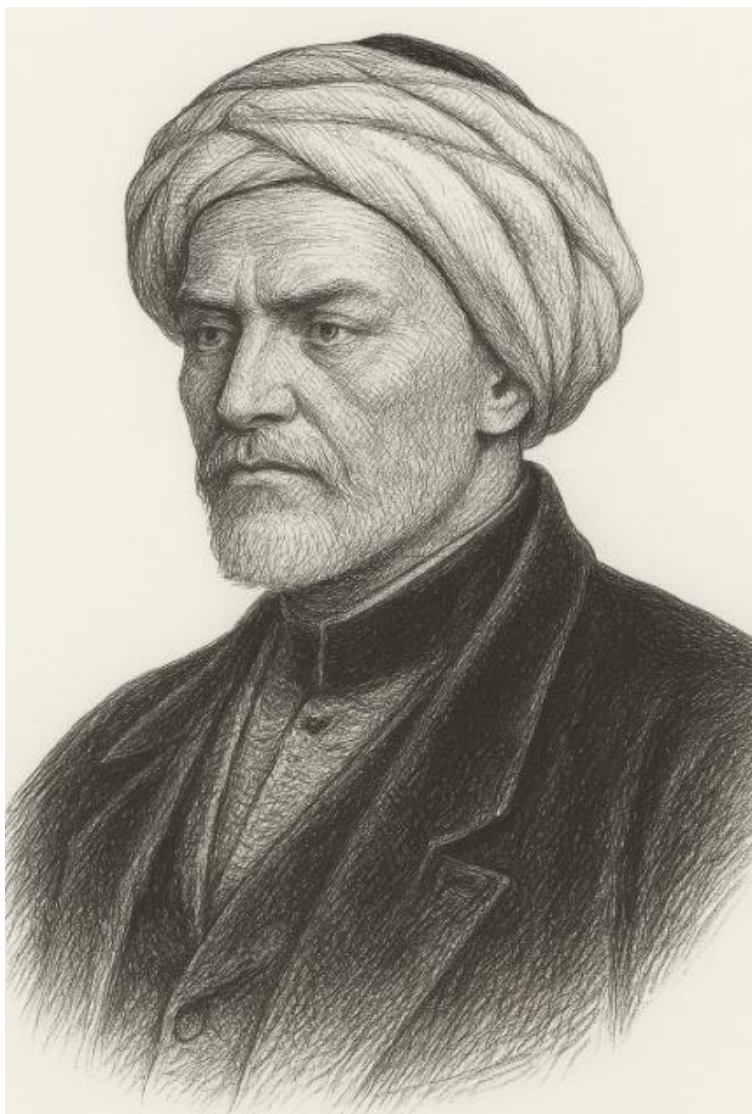
تاوانەکانی دەستەڵاتی عێراق لە هەڵەبجە

بەشی نۆهەم

٩- چەند کەسایەتی شۆڕشگێڕی کوردستانی

٩.١- مەلای جزیری

مەلای جزیری هەڵبەستوانی ناسراوی کورد لە چەرخی پازدەهەمدا بە دەیان هەڵبەستی نیشتمانپەروەری نووسی و بە سەدان کوردی فێری خوێندەواری کرد. جزیری لە ساڵی ١٤٠٧ی زایینی لە شاری جزیری باکووری کوردستان لە دایک بوو و لە ساڵی ١٤٨١ کۆچیدوایکرد.

مەلای جزیری

٩.٢- ئەحمەدی خانی

چیرۆکی مەم و زین یەکێک لە شاکارەکانی ئەحمەدی خانییە کە هەم لە کوردستان و هەم لە بە شێک لە وڵاتانی تری جیهان ناسراوە. چیرۆکی مەم و زین لە ڕۆژی نەورۆزی ١٦٩٥ لە شاری جزیری باکووری کوردستاندا ڕوویداوە. مەم و زین ئاشق و شەیدای یەکتر دەبن و بە زیندوویی بە یەک ناگەن، بەڵام پاش مەرگیان بە یەک دەگەن. مەم کە کوڕە هەژار و کرمانج بوو و برایەکی لە خۆی مەزنتری هەبوو. زین کە کچە میری ناوچەی جزیر و بۆتان بوو و خوشکەکی لە خۆی گەروتری هەبوو. مەم ئاشقی زین دەبێت و پاشان برایەکەی مەم ئاشقی خوشکە گەورەکەی زین دەبێت. باوکی مەم بەو کارە دەزانێت و هەموو سامانی خۆی دادەنێت کە کچەکانی میر بۆ کوڕەکانی خۆی بخوازێت. بە گوێرەی داب و نەریتی کوردەواری پێشتر براگەورە و خوشکە گەورە زەماوەند دەکەن و قەراربوو پاشان مەم و زینیش بە یەکەوە زەماوەند بکەن. بەڵام نۆکەرێکی میر، بۆ ئەوەی کە میر زین نەداتە مەم، گێچەڵسازی دەکات. لە ئاکامی دووزمانیدا، میر، مەم زیندانی دەکات. دوای ساڵێک مەم لە زیندان تێکدەچێت و خولیای زین دەبێت و ئیتر خواردنی بۆ ناخورێت. پاشان زین کە ئەو هەواڵە دەزانێت و ئیزنی دیتنی مەمی نابێت، ئەویش لە تاوی مەم نەخۆش دەکەوێت. مەم لە زیندانی میردا، بە دەستی نۆکەرەکەی میر دەرماندراو دەکرێت و دەمرێت. زین کە هەواڵی مردنی مەم دەزانێت دەچێتە سەر چیا و خۆی دەخاتە ناو چۆم.

پاش مەرگی مەم و زین، میر لە کارەکەی خۆی پەشیماندەبێتەوە و بڕیاردەدەن کە مەم و زین بە ڕێزێکی زۆر لە یەک گۆڕدا بنێژرێن. هەر لەو ماتەمینەدا برا گەورەکەی مەم، لە پێش چاوی میر، نۆکەرەکە بە خەنجەر دەکوژێت.

دەڵێن هەموو ساڵێک لە سەر گۆڕی مەم و زین دوو گوڵی سوور دەڕوێن و لە هەموو وەرزی بەهار ئەو دوو گوڵانە وەک یەک و بە درێژای یەک ژیان دەکەن. گۆڕی مەم و زین لە شاری جزیری باکووری کوردستانە.

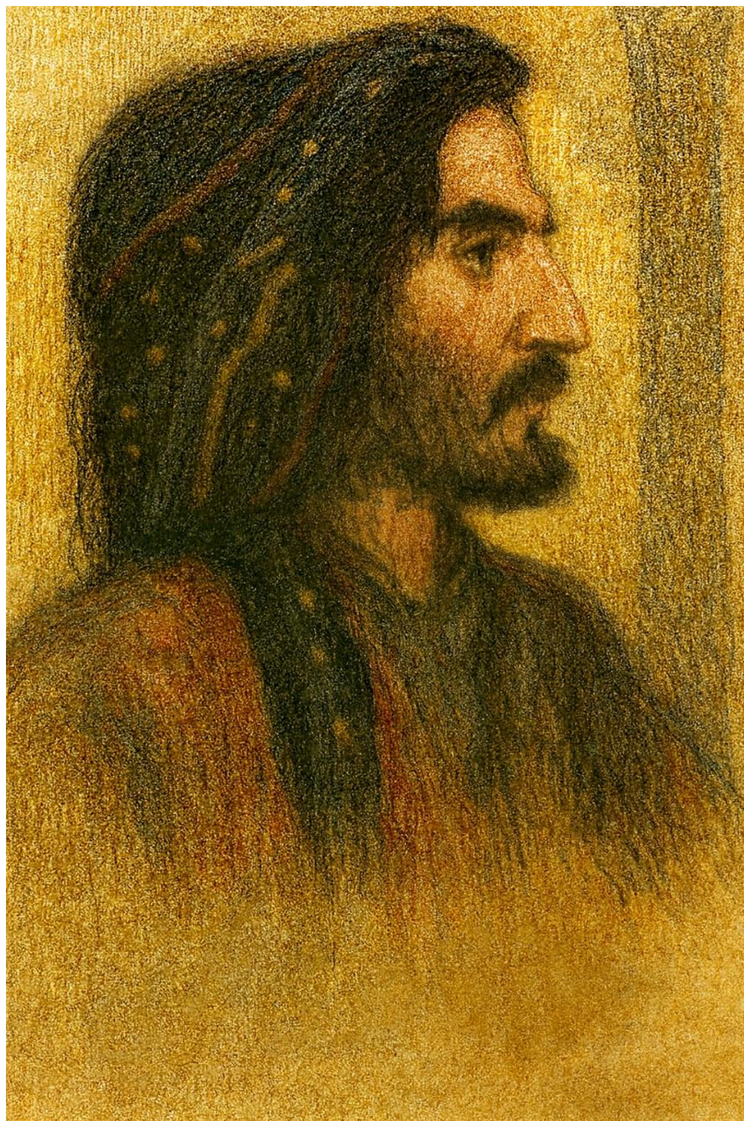
ئەحمەدی خانی

ئەحمەدی خانی ساڵی ١٦٥٠ لە شاری بازیدی باکووری کوردستان لە دایک بووە و ساڵی ١٧٠٦ کۆچیدوایکردووە. گڵکۆی خانی لە شاری بازیدە و لای کوردانی باکوور باوە کە دەڵێن گەلی کورد پێویستە زیارەتی (حەجی) خۆی لەسەر گڵکۆی خانی بەجێ بێنێت.

٩.٣- حاجی قادری کۆیە

حاجی قادری کۆیە هەڵبەستوان و مامۆستایەکی گەورەی کوردستان بووە کە بە دەیان هەڵبەستی شۆڕشگێڕانەی نووسیووە و هەستی نەتەوەیی خۆی بەم جۆرە دەربڕیووە. ئەو خەڵکی هانداوە بۆ زانست و پێشکەوتن و دژی کۆنەپەرستی و داگیرکەران هەڵوێستی ژیرانە و نیشتمانپەروەرانەی گرتووە. حاجی قادری کۆیە لەساڵی ١٨٨٠ داوای لە سەرکردە کوردەکان کرد کە یەکبگرن و سەربەخۆی کوردستان ڕابگەێنن. لە ماوەی ژیانیدا زۆر کەسی فێری خوێندەواری و زانستی کوردایەتی کرد. دیوانە هەڵبەستەکانی حاجی قادری کۆیە لە ساڵی ١٩٨٦ لە چاپدرا.

حاجی قادری کۆیە لە ساڵی ١٨١٥ لە گوندی گۆرقەرەجی نزیک شاری کۆیە لە دایک بووە و لە ساڵی ١٨٩٢ ماڵ ئاوای لە ژیانکردووە و لە گۆرستانی قەرەج ئەحمەد لە ئەستەنبوول نێژراووە.

٩.٤- میقداد مەدعەت بەدرخان

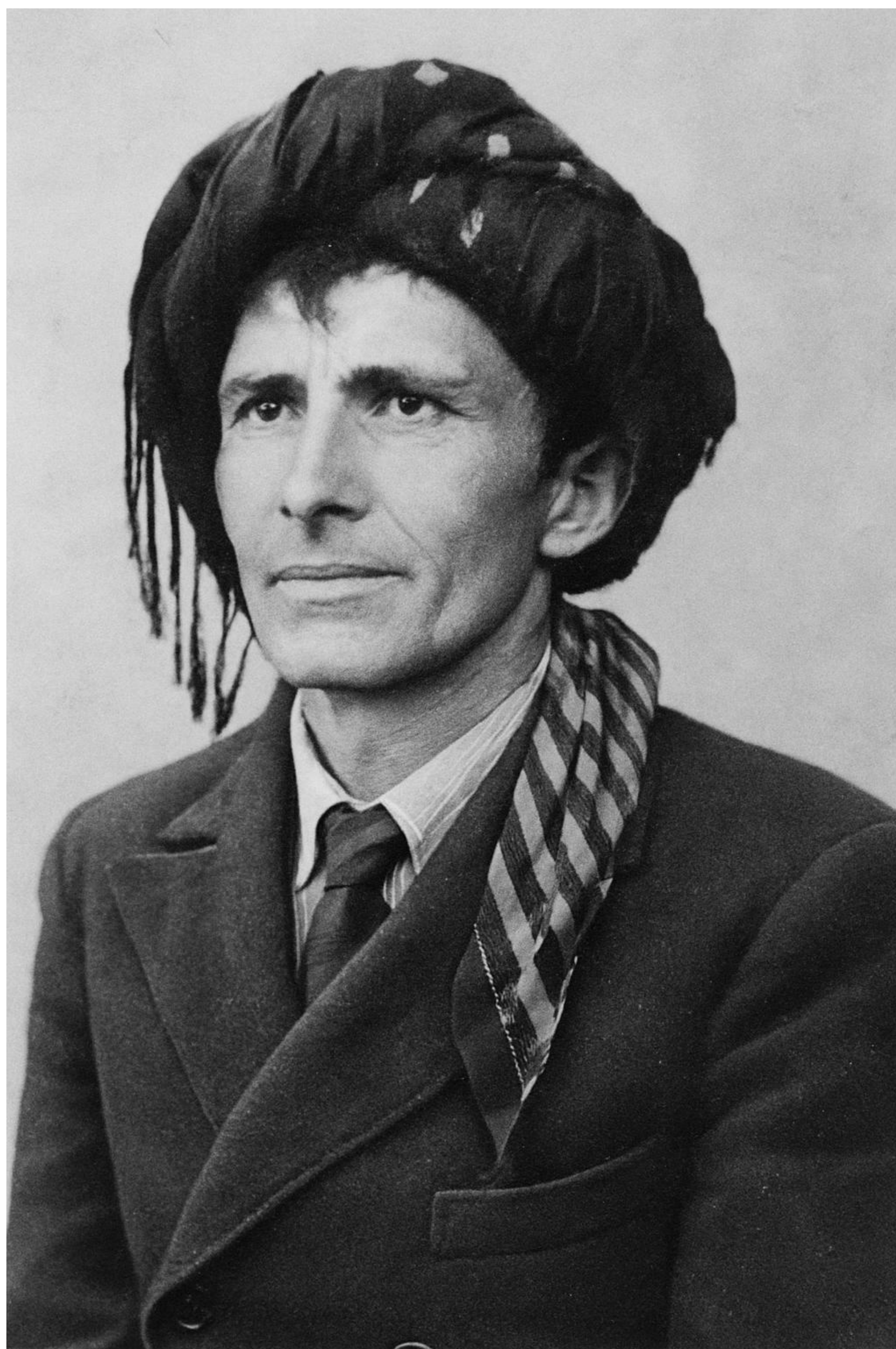
ڕۆژنامەی کوردستان، یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی بووە کە بۆ یەکەمین جار لە لایەن میقداد مەدعەت بەدرخانەوە لە ١٨٩٨/٤/٢٢ دا لە شاری قاهیرە نووسراوە. میقداد لە بنەماڵەی بەدرخانەکانی باکووری کوردستان بووە و لە پەنابەری و ئاوارەییدا ڕۆژنامەی کوردستانی دەرکردووە.

میقداد مەدعەت بەدرخان

٩.٥- یونیس ڕەئوف دڵدار

هەڵبەستوانی تێکۆشەری کورد مامۆستا دڵدار لە کاتێکدا کە لە بەندیخانەی دەستەڵاتی عێراق زیندانی بووە، هۆنراوەی "ئەی ڕەقیب"ی نووسیووە کە پاشان بوو بە سرودی نیشتمانیی گەلی کورد. لەساڵی ١٩٤٥ لە زانکۆی بەغدا بەڵگەنامەی پارێزەری وەرگرتووە و لە ساڵی ١٩٤٨ کۆچیدوایکردووە.

مامۆستا دڵدار (١٩١٨/٢/٢٠- ١٩٤٨/١١/١٢)

٩.٦- مارگرێت جۆرج

مارگرێت کچە ئاسورییەکی باشووری کوردستان بوو کە لە ساڵی ١٩٦١ لە تەمەنی ٢٠ ساڵیەوە چووە ناو ڕیزی پێشمەرگەکانی شۆڕش و وەک سەرکردەیەکی ئازای مەیدانی شەڕ دژی داگیرکەری عێراق خەباتی کرد. ئازایەتی مارگرێت زۆر زوو دەنگی دایەوە و بوو بە یەکەم فەرماندەی نەترس و سەرکەوتووی شەڕی نێوان کوردستان و سوپای عێراق.

لە ئەنجامدا مەلامستەفا بارزانی ئێرەیی پێبرد و ترسی هەبوو کە مارگرێت ببێتە سەرکردەی هەموو شۆڕش، هەر بۆیە بانگێشتی کرد بۆ بارزان. کاتێک کە مارگرێت گەیشتە بارزان، بەفەرمانی مەلا مستەفا بارزانی، سێ چەکداری بارزانی شەوێک ویستیان دەستدرێژی بکەنە سەر مارگرێت، بەڵام مارگرێت ئەوەندە ئازا و نەترس بوو، هەرسێ سەرسوورەکەی کوشت.

بۆ بەیانی بارزانی زانی کە پیلانەکەی سەری نەگرتووە، داوای لە مارگرێت کرد کە بەهانای پێشمەرگەکانی بەرەیەکی شەڕ بڕوا. مارگرێتیش لە گەڵ ٧ کەس لە هەڤاڵانی بەرەو شەڕەکە ڕێکەوت و کەوتنە کەمینێکی ٢٠٠ چەکداری بارزانی. بەم شێوەیە مارگرێت زانی کە بارزانی خەیانەتی پێکردووە، هەربۆیە تا دوا فیشەک شۆڕشگێڕانە بەرەنگاریکرد و لە ساڵی ١٩٦٩ گیانی بەختکرد.

مارگرێت و باوکی

مارگرێت و خوشکە چوکەکەی

٩.٧- مامۆستا جگەر خوێن

جگەرخوێن لە ساڵی ١٩٠٣ی زایینی لە شاری ماردین و لە گوندی حەسارێ لەدایکبوو. پاش جەنگی جیهانی یەکەم لە ساڵی ١٩١٤ ئاوارەی گوندی ئامودێ بوو و لە ١١ ساڵیەوە لە قوتابخانەکانی کوردستان دەستی بەخوێندن کرد. خوێندنی ئاییینی تەواوکرد، بەڵام مەلایەتی نەکرد و لەسەر گەلی کورد دەستی بە هەڵبەست نووسینکرد. جگەرخوێن بە درێژای ژیانی خزمەتی باشی بە وێژەی کوردی کرد. بە دەیان هەڵبەستی شۆڕشگێڕانەی نووسین و پاشان لە ناچاری توشی ئاوارەیی بوو و لە سوئێد نیشتەجێ بوو. لە ساڵی ١٩٨٤ کۆچیدوایی کرد و لە شاری قامیشلوی ڕۆژئاوای کوردستان بە خاکسپێردرا.

مامۆستا جگەر خوێن

٩.٨- لەیلا قاسم

لەیلا قاسم لە دایکبووی شاری خانەقین و خوێندکارێکی بەشی وێژەیی زانکۆی بەغدا و هاوکات ئەندامێکی چالاکی یەکییەتی خوێندکارانی کوردستان بوو. لەیلا لە ١٩٧٤/٤/٢٨ لە گەڵ جەوادی هاوسەری و سێ هەڤاڵی تری لە لایەن دەستەڵاتی داگیرکەری ئێراق لە شاری بەغدا گیران و لە ١٩٧٤/٧/١٣ لە سێدارە دران. لەیلا یەکەم کچە سیاسەتمەداری کوردی سەردەمی خۆی بوو کە لە داگیرکەر نەترسا و لە کاتی لە سێدارەدانی سرودی نەتەوەیی ئەی ڕەقیبی خوێندەوە.

لەیلا قاسم

٩.١٠- مەستورەی شاسواری (تەوار)

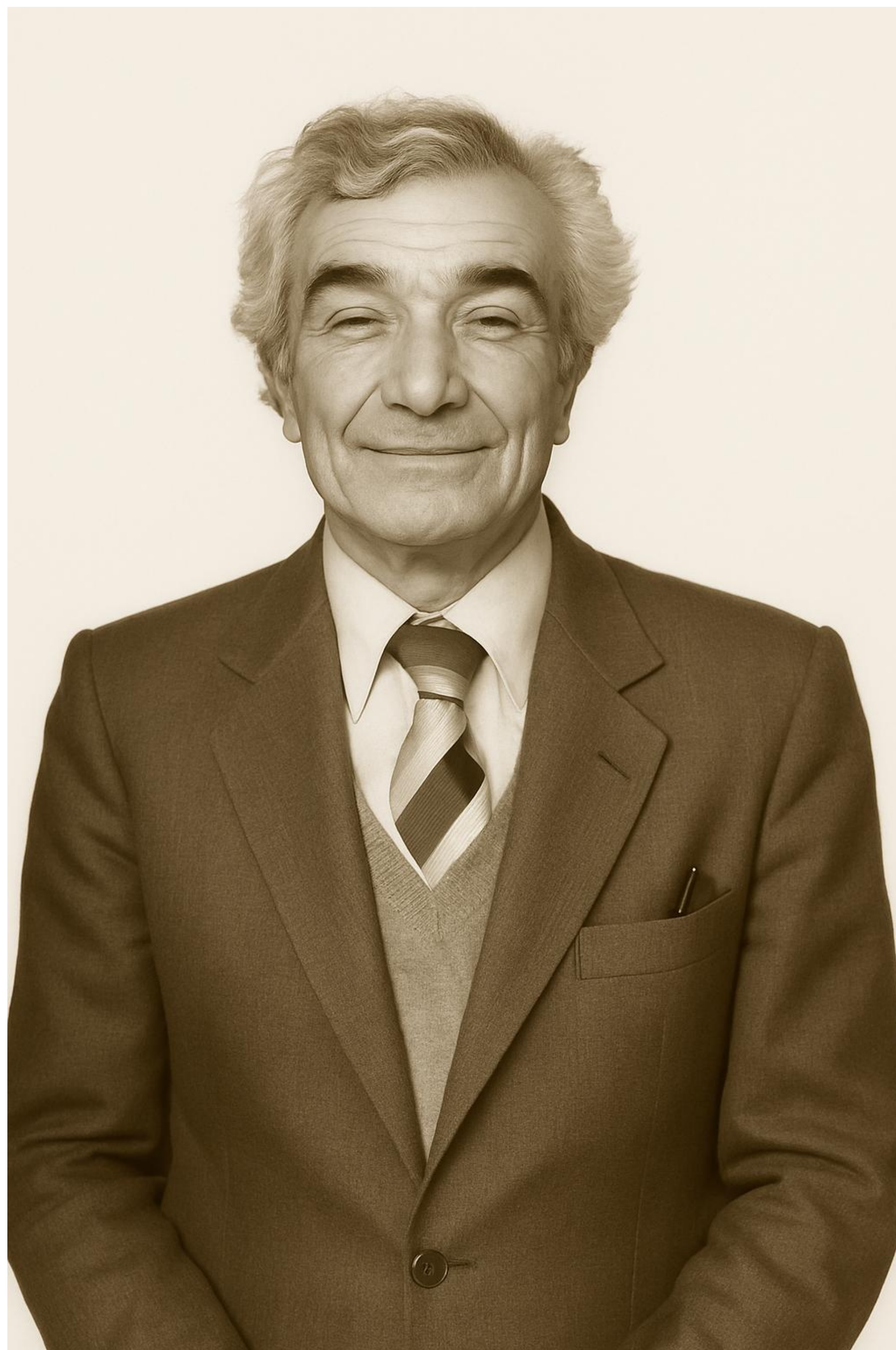
مەستورە یەکەم کچی گیانبەختکردووی پێشمەرگەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو کە لە تەمەنی ١٩ ساڵیدا لە ساڵی ١٩٧٩ لە شەڕی ناو شاری سنە بە برینداری کەوتە دەستی دەستەڵاتی داگیرکەری ئێران. پاشان خاڵخالی کە نوێنەری ئایەتوڵڵا خومەینی بوو داوای خۆ بەدەستەوەدانی لە مەستورە کرد، بەڵام مەستورە لە وەڵامدا تفی کردە دەمووچاوی خاڵخاڵیەوە. پاشان خاڵخاڵی فەرمانی گوللەبارانی مەستورەیدا. مەستورە پێشمەرگەیەکی تێکۆشەر و کادرێکی بە توانای کۆمەڵەی یەکسانی کوردستان بوو.

مەستورەی شاسواری

٩.١٠- مامۆستا هێمن موکریانی

هێمن موکریانی لە گوندی لاچینی سەر بە شاری مەهاباد لە ساڵی ١٩٢١ لەدایک بوو و لە ساڵی ١٩٨٦ لە مەهاباد کۆچیداوی کرد. هێمن هۆزانوانێکی بەتوانای کۆماری کوردستان، نیشتمانپەروەرێکی دڵسۆز و یەکسانیخواز بوو کە بە دەیان هەڵبەستی شۆڕشگێرانەی نووسین و پشتگیری دۆزی کورد و هەژارانی کوردستانی کرد. تاریک و ڕون و ناڵەی جودای دوو لە دیوانەکانی ناسراوی هێمن موکریانین.

هێمن موکریانی

٩.١١- موسا حەنتەر (ئاپێ موسا)

موسا حەنتەر خەڵکی باکووری کوردستان بوو کە هەموو ژیانی بۆ نووسین لە سەر مافەکانی گەلی چەوساوەی کورد تەرخانکردبوو. بەتایبەت لە باکووری کوردستان و لە بواری ڕۆژنامەوانی ڕۆڵێکی سەرەکی و بەرچاوی گێڕا. لە فێرکردن و وانەدانی لاوانی باکووری کوردستان، ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو. موسا حەنتەر یەکەمین کەس بوو کە فەرهەنگی زمانی کوردی-تورکی نووسی و لە خزمەتکردن و پێشخستنی زمان و وێژەی کوردی ڕۆڵێکی بێ وێنەی هەبوو. هەر بۆیە داگیرکەری تورکیە تەحەمولی موسا حەنتەری نەکرد و لە ١٩٩٢/٩/٢٠ لە ماڵەکەی خۆی لە شاری ئامەد تڕۆری کرد.

مامۆستا موسا حەنتەر

٩-١٣. مامۆستا ئیسماعیل بێشکچی

دوکتۆر ئیسماعیل بێشکچی لە دایکبووی شاری چرۆمی تورکیەیە و ئەگەرچی بە ڕەچەڵەک تورکە، بەڵام زۆربەی ژیانی بۆ نووسینی ڕاستی ڕووداوەکانی گەلی کورد و وڵاتی کوردستان تەرخان کرد. بێشکچی دوکتۆرای لە بواری کۆمەڵناسی هەیە و لە زانکۆکانی تورکیە بۆ ماوەی چەند ساڵ مامۆستایەتی کرد، بەڵام لە سەر بیروباوەڕەکەی و نووسراوەکانی تاوانی ١١١ ساڵ زیندانی پێدرا. بێشکچی ماوەی ١٨ ساڵ لە زیندانەکانی تورکیەدا گیرا و لە کۆتایی ساڵی ١٩٩٩ ئازادکرا. بێشکچی دەیان نووسراوەی بەنرخی لە سەر گەلی کورد نووسیون کە بەنرخترینیان پەرتووکی "کوردستان کۆڵۆنی ناونەتەوەیی"ە.

دوکتۆر ئیسماعیل بێشکچی

١٠- کۆتایی

لە سەدەی بیست و یەکەمدا باس لە ئاشتی و یەکسانی مافەکانی مرۆڤ دەکرێت و زۆربەی نەتەوەکانی جیهان کیان و وڵاتی سەربەخۆی خۆیان هەیە. شەرمێکی مەزنە بۆ هەموو مرۆڤایەتی کە کورد یەکێکە لە گەورەترین نەتەوەکان، کە کیانەکەی بەفەرمی لە لایەن ناونەتەوەییەوە دانی پێدا نەهێندراوە و ناسنامەی نەتەوەیی پەسەند نەکراوە.

ئەرکێکی مێژووییە لە سەر ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، ڕێکخراوی جیهانی مافی مرۆڤ و هەموو خاوەن هەستێک کە لە پێناو ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ و بەدیهێنانی مافەڕەواکانی گەلی کورد، ڕفراندۆمێک بۆ ناساندنی ناسنامەی کورد کە کوردستانی بوونیەتی لە سەر کیانی کوردستان پێکبێنن.

کورد هەردەم وەک نەتەوەیەکی کەمینە لە ناو وڵاتەکەی خۆیدا ناوبراوە. نەتەوەیەک کە خاوەنی زمانی جیاواز، کەلتووری جیاواز و خاکێکی جیاوازە، ئەوە نەتەوەکی جیاوازە و کەمینە نییە لە وڵاتی خۆیدا. کەس ناتوانێت بڵێت کە لە بریتانیا خەڵکانی سکۆتلەندی و وەڵشی نەتەوەیەکی کەمینەن. چوونکە فەرهەنگ و کیانی خۆیان هەیە کە جیاوازە لەگەڵ ئینگلیسیەکان. بۆیە پێویستە کە ناوبردنی کورد وەک نەتەوەیەکی کەمینە لە لایەن دەستەڵاتدارانی تورکیە، ئێران، عێراق وسوریە، قەت لە لایەن کورد پەسەند نەکرێت.

کورد دەکرێت لە بەغدا، دیمەشق، ئانکارا و تاران کەمینە بێت، بەڵام لە خاکی کوردستاندا زۆرینەیە و دەبێ خاوەنماڵ و بڕیار بەدەست بێت، نەک ژێردەستە.

خاڵە گرینگەکانی شیکراوەی باس کراو لە هەموو بەشەکانی ئەم پەرتووکە، سەلمێنەری هەبوونی نەتەوەیەکن کە ناوی کوردە و لە سەر کیانێک دەژیت کە ناوی کوردستانە و ئەم کیانەش ماڵی خۆیەتی و لە کەسی داگیرنەکردووە. نەتەوەی کورد زمان و کەلتوور و تەنانەت ئایینە سەرەکیەکەشی لەگەڵ هەموو نەتەوەکانی تورک و عەرەب و فارس جیاوازە، هەر بۆیە پێویستە کە کورد بووێرانە بێتە مەیدان و دان بە هەبوونی خۆی دابنێت و دراوسێکان و کۆمەڵگەی ناونەتەوەیش ناچار بەوە بکات کە دانی

پێدابنێن. هەر وەک وتویانە "ماف نادرێت و دەبێ بستێندرێت". نەتەوەکانی تریش بە ڕاپەڕین و گوشاری ناودەوڵەتی توانیویانە هەبوونی خۆیان بە جیهان بسەلمێنن.

دەبێ کوردستانیان بزانن کە ناسنامەی نەتەوەیی بە یەکییەتی هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگە؛ زەحمەتکێشان، کرێکاران، خوێندکاران، ڕۆشەنبیران و شۆڕشگێڕان پێکدێت.

پێویستە چالاکی ڕامیاری ڕوناکبیرانی کورد لە ناوخۆ و دەرەوەی وڵات، هاوکات لە گەڵ کاری ڕێکخراوەکانی نیشتمانپەروەر ببنە هۆی بەرەوپێشچوونی خەباتی جەماوەریی و داسەپاندنی ناسنامەی کوردستان لە ناونەتەوەیدا. زۆرگرینگە کە نیشتمانپەروەران بگەنە ئەو ئاستەی کە لە هەرشوێنێک بن بۆ بەدەستهێنانی ناسنامەی کوردستان تێبکۆشن.
سیاسەتی کورد پێویستە لە سەر پرۆژەی گۆڕینی شەڕی چەکداریی و ڕێکخراوەییەوە بۆ خەباتێکی ڕامیاری و جەماوەریی بێت. پێویستە خەڵکی کورد لە کوردستان ئاشتی کۆمەڵایەتی بکات و بگاتە ئامانجێک کە پێشکەوتنی خۆی و مافە سەرەتایەکانی تێدا، مسۆگەر بکات. گەلی کوردستان بە ڕەچاوکردنی شێوازی خەباتی جەماوەریی دەتوانێت لە بووارەکانی زانست، زمان، کەلتوور، مافی مرۆڤ و چاکسازیی ئابووریدا پێشکەوتنی زیاتر بەدەست بێنێت و لە ئاسایش و ئازادییەکی زیاتر بەهرەمەندبێت.

دۆستایەتی و لێکنزیکبوونەوەی نەتەوەکانی کورد، ئاسوری، تورک، عەرەب و فارس سەقامگیری ئاشتی و ئارامی لە کوردستان و وڵاتانی داگیرکەری کوردستان مسۆگەردەکات. تا ئاشتی و ئارامی نەبێت، نەتەوەکانی تریش لەو هەرێمەدا لە زەرەر و زیاندا دەبن و پێشناکەون. بۆ گەیشتن بەم ئامانجە، پێویستە هەر کوردستانیەک لە هەرشوێنێک بێت، بۆ ناساندنی ناسنامە و مافە ڕەواکانی گەلی کوردستان چالاکانە تێ بکۆشێت.

سەرچاوەکان

1. Abdulla Ocalan (2007), Prison Writings: The Root of Civilisation. (English)
2. Abdullah Ghafur (1995), The Geography of Kurdistan. (Kurdish)
3. Abu Bakr as-Siddiq (632-634), The Noble Qur'an (610-632), Translation into Kurdish by Hajar Mukryani in 1990.
4. Cemil Bayik (1996), The History of PKK (Kurdistan Workers' Party). (Kurdish)
5. Firishte Abdullahi (1990), The Zoroastrian Religion in Sasanian Society. (Persian)
6. H. Hewrami (2001), Interview with Mrs Hawrami (Kurdish)
7. Hakim Abu'l-Qasim Ferdowsi (1010), Shahnameh, The Historical Past of Iran from the Creation of the World until 10th Century. 60,000 Verses Long Epic Poem. (Persian)
8. Hussein Mohammad Haziz (1996), The Kurds and Revolutions. (Kurdish)
9. Ibn Jarir al-Tabari (838-923), The History of the Prophets and Kings (English)
10. Jawaharlal Nehru (1929), Letters from a Father to His Daughter. (English)
11. Mohammad Resul Hawar (1995), Simko, The Revolution of Simailaghai Shikak. (Kurdish)
12. Mustafa Al Gharadaghi (1992), Kurdistan Times. (English)
13. Neil DeGrasse Tyson, Sientist (2004), How Did The Universe, Our Planet, and Life Begins?
14. Professor Sharif Wanly (2001), Interview with Mr Wanly. (Kurdish)
15. Qendil Zeki (1982), From the Top of Qendil Mountain Look at the Truths. (Kurdish)
16. Sharef Xani Bitlisi (1596), Sherefname, the History of Kurdistan. (Kurdish & Persian)
17. Soran Z. (2011), Interview with Mr Soran (Kurdish)
18. Stephen Mitchell (2004), a New English Version, Gilgamesh. (English)
19. Wekil Mistefa (2006), Interview with Mr Mistefa. (Kurdish)
20. Xdir Kurdistani (2000), Interview with Mr. Kurdistani. (Kurdish)

بەراوردی ساڵژمێری کوردستانی لە گەڵ ساڵژمێرەکانی خەییامی و کریستیانی

ساڵی کوردستانی ٢٧١٣	ساڵی خەییامی ١٣٩٢	ساڵی کریستیانی **2013**
خاکە لێوە	فروردین	21 March - 20 April
گوڵان (بانەمەڕ)	اردیبهشت	21 April – 20 May
جۆزەردان	خرداد	21 May – 20 Jun
پوشپەڕ	تیر	21 Jun – 20 July
گەلاوێژ	مرداد	21 July – 20 August
خەرمانان	شهریور	21 August – 20 Septmeber
ڕەزبەر	مهر	21 September – 20 October
گەڵاڕێزان (خەزەڵوەر)	آبان	21 October – 20 November
سەرماوەز	آذر	21 November – 20 December
بەفرانبار	دی	21 December – 20 January
ڕێبەندان	بهمن	21 January – 20 February
ڕەشەمە	اسفند	21 February – 20 March

دەستەڵاتی کوردستان پێویست ناکات ساڵی کریستیانی بەکار بێنێت. چوونکو ناوی مانگەکانی ساڵی کریستیانی لە زمانەکانی بابولی و عیبریوە هاتوونەتە ناو کوردی. لەکاتێکدا مانگەکانی کوردی لەگەڵ ساڵی کوردی دەگونجێن و ناوەکەشیان کوردیە. بۆیە پێویستە ناوی مانگەکان بە کوردی و لە ناو ڕۆژژمێری کوردیدا بە کاربهێندرێن. ئەگەریش ساڵی کریستیانی بەکارهێندرا، شیاوترە ناوی مانگەکان کوردی بن.

پێویستە کورد ئەم مانگانە بەکار نەهێنێت	ناوی ئەو مانگانەی کە زمانی بێگانەوە هاتوون و ناشیاون و کوردی نین	ئەمانە شیاوترن بۆ بەکار هێنان لەگەڵ ڕۆژژمێری کریستیانی
Adar, Azar	ئادار (زمانی عیبری)	Awdar (Xakelêwe) = March
Nîsan	نیسان (زمانی عیبری)	Awrêl (Banemer) = April
Gułan (ئەمەیان شیاوە)	گوڵان (زمانی کوردی)	Gułan = May
Hezîran	حزیران (زمانی بابوولی)	Cozerdan = June
Tîrmeh	تیرمە (زمانی فارسی)	Puşper = July

Tebax, Ab	تەباخ، ئاب (زمانی بابوولی)	Gelawêj = August
Îlon, Îlul	ئیلون (زمانی عیبری)	Xermanan = September
Çirîya Pêşîn (Cotmeh)	جۆتمە (ناشیاوە)	Rezber = October
Çirîya Paşîn (Mijdar)	مژدار- هەردەم دەکرێ مژبێت (ناشیاوە)	Gelarêzan = November
Çileyê Pêşîn	چلە- ٤٠ رۆژە (ناشیاوە)	Sermawez = December
Çileyê Paşîn	چلە- ٤٠ رۆژە (ناشیاوە)	Rêbendan = January
Sibat	شوبات (زمانی بابوولی)	Reşemeh = February

Nasnamei Kurdistan

کوردستانی بوون، ناسنامەی هەر هاوولاتیەکی کوردستانە